

ZINĀTNE ŠODIEN

M. Kūle

89-3
L 410

**CEĻŠ
SAPRAŠANAS
LABIRINTOS**

MAIJA KŪLE

Maija Kūle (dz. 1951. g. Gulbenes raj. Lejasciema c.) ir filozofijas zinātņu kandidāte (1980), Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Filozofijas un tiesību institūta Dialektiskā un vēsturiskā materiālisma nodaļas vadītāja. Beigusi P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas nodaļu (1974). Zinātniskās intereses saistās ar filozofijas vēsturi, mūsdienu Rietumu filozofijas izpēti, kultūras problēmām. Vairāk nekā divdesmit zinātnisku un populārzinātnisku publikāciju autore, delegāte starptautiskajā filozofu konferencē Dienvidslāvijā (1987) un Vispasaules fenomenologu kongresā Spānijā (1988).

89-3
L410

Kontroleksemplārs

L
15

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
FILOZOFIJAS UN TIESĪBU INSTITŪTS

M. Kūle

**CEĻŠ
SAPRAŠANAS
LABIRINTOS**

RĪGA «ZINĀTNE» 1989

15.13
Ku 310

0307067557
V. Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
~~89~~ 30442/

Recenzenti:

filoz. zin. kand. S. Lasmane,
filoz. zin. kand. A. Milts

Attēls uz vāku 1. lpp. pēc V. Vasareļa darba
«Aksonometriska studija»

Izdota saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1988. gada
24. novembra lēmumu

Kūle M.

Ku 310 Ceļš saprašanas labirintos. — R.: Zinātne,
1989. — 111 lpp. — (Zinātne šodien).
ISBN 5—7966—0325—6

Cilvēki vienmēr ir tiekušies izzināt pasauli, taču sociālu un kultūrvēsturisku faktoru dēļ viņi to saprot atšķirīgi. Tāpēc veidojas veseli interpretāciju un izpratņu labirinti, raisās dialogi, rodas un tiek novērsti nesaprašanās radīti konflikti. Kas raksturīgs izprašanas procesam? vai valodas daudznozīmība sekmē saprašanos vai arī ir šķērslis tai? kā saprast senatni? kāda loma saprašanai ir izzinā? — tādi ir jautājumi, uz kuriem no filozofijas viedokļa atbild autore. Grāmatā izmantotas marksistisko filozofu un psihologu jaunākās atziņas par saprašanas problēmu, aplūkota mūsdienu filozofiskā hermeneitika.

Studentiem, skolotājiem, vidusskolēniem, visiem, kas interesējas par izzināšanu, kultūras un cilvēku saprašanās problēmām.

Ku 0301040000—079 2—89
M811(11)—89

15.13

ISBN 5—7966—0325—6

© Izdevniecība «Zinātne»,
1989

PRIEKŠVĀRDA VIETĀ

«Kad pirmo reizi klausījos nopietno mūziku, es nekā nesapratu. Lasīju drauga ieteikto grāmatu, varu atzīties — nesapratu. Pats trakākais, ka es nesapratu, kas man jāsaprot. Mani nomāca doma: ja es nesaprotu, tad laikam ar manu apziņu kaut kas nav kārtībā. Jau pati atziņa «Es nesaprotu» man likās nozīmīga. Vēlāk jutu, ka sāku saprast, kaut gan joprojām nevaru pateikt, vai saprotu pareizi... Ko nozīmē saprast?»

No studenta jautājuma pasniedzējam

Sis jautājums nodarbina ne tikai studentus. Cits citam to uzdod arī filozofi. Agri vai vēlu ar to sastopas ikviens cilvēks, kas mēdz domāt. Izprast, ko nozīmē saprast, ilgu laiku centusies arī šo rindu autore. Grāmatiņā, kuru Jūs lasāt, atbilde uz šo jautājumu meklēta filozofiskā plāksnē.

I nodaļa. KULTŪRA, CILVĒKS UN SAPRAŠANA

*Var apnikt viss, tikai ne
saprāšana.*

Vergilijs

Kultūru var aplūkot dažādos aspektos. Viens no tiem ir — redzēt, kā kultūra rodas un apliecina sevi cilvēku savstarpējās saprašanās rezultātā. Turpretī, pastiprinoties savstarpējai neizpratnei, palielinoties starp cilvēkiem garīgai atsvešinātībai, kultūras dažādie veidojumi sabrūk. Kultūras veidotājs un spēkā uzturētājs ir tikai un vienīgi cilvēks. Cilvēka sevis izpratne (pašizpratne) un vispārējais saprašanas līmenis nosaka daudzu kultūras, garīgo (un arī materiālo) parādību likteni. Nesaprotošs skolotājs nomāc talanta iedīgļus, nesapratējs atraida glābiņam pasniegtu roku. Taču tikai saprašana un cilvēku savstarpējā saprašanās sniedz atbalstu un rada paliekošas vērtības. Ja nezinošais tikai maldinās, tad nesaprotošais pazudinās. Tāpēc saprašana ir viens no cilvēka dzīves un veiksmes pamatiem.

Jautājums par saprašanas iedabu līdz šim ir maz pētīts. Taču XX gadsimtā tas nenoliedzami kļūst arvien aktuālāks. Ir daudz dažādu apstākļu, kas liek teorētiķiem pievērsties saprašanas jautājumiem daudz lielākā mērā nekā līdz šim.

Svarīgs aspekts saprašanas problēmu risinājumā ir jautājums par tās sociālo lomu mūsdienu pasaulē, kā arī par tās nozīmi sabiedrības garīgajā dzīvē. Kā pārvarēt pastāvošās atšķirības dzīves pamatjautājumu izpratnē, kā panākt uzskatu kopību, kad ir nepieciešama savstarpēji koordinēta, kopīga darbība? Mūsu gadsimtā, ko mēdz saukt arī par kodollaikmetu, cilvēku, tautu, valstu un valdību savstarpējās saprašanās nozīme globālu, vispārcilvēcisku problēmu risināšanā palielinās. Saprašana un saprašanās ir būtiska sastāvdaļa konstruktīvas, radošas

valstu un tautu sadarbības izveidošanā visas planētas mērogā.

Savstarpēja saprašanās ir viens no pirmajiem soļiem, lai sasniegtu jaunu politisko realitāti. Konstruktīva sadarbība, balstoties uz dziļu un pilnīgu notiekošo procesu izpratni, ir būtisks sabiedriskā progresa nosacījums. Saprašanas teorijas attīstība ir saistīta ar pārbūves procesiem mūsu zemē, ar nepieciešamību atbrīvoties no novecojušiem domāšanas stereotipiem, to vietā liekot jaunu izpratni.

Nevar noliegt, ka cilvēku savstarpējās attiecībās, zināšanu un mākslas apgūvē ir izveidojušās tādas sfēras, kurās dominē neizpratne vai pseidoizpratne. Katrā ziņā tas ir negaidīti tādai sabiedrībai, kas savu attīstību saista ar vispārējā izglītības līmeņa celšanos. Protams, izglītības līmeņa celšanās var radīt jaunas, specifiskas neizpratnes problēmas, jo cilvēks ar plašu redzesloku daudz lielākā mērā sāk apjēgt arī neizpratni, «zināt, ka neko nezina», kā teicis Sokrats. Tomēr, iedziļinoties mūsdienu kultūras procesos, jāatzīst, ka darbojas arī tādi spēki, kas ir vērsti pret iespēju iegūt dziļu un pamatotu izpratni. Viens no raksturīgākajiem seklas un paviršas izpratnes veicinātājiem ir pārsātinātība ar informāciju, tajā skaitā ar apzināti sagrozītu un dziļi melīgu informāciju.

Informācijas apjoms pasaulē nemitīgi palielinās. Tas cilvēku iespaido neatkarīgi no viņa gribas, vajadzībām un profesionālās ievirzes. Informāciju satur viss — saraksti, pārskati, zīmītes, tabulas, shēmas, televīzijas un radio pārraides, avīzes, sanāksmes, grāmatas, muzeju eksponāti, dokumenti utt. Katru dienu dzirdam par jaunākajiem notikumiem pasaulē, rekordiem, cenām, precēm, transportu, gaidāmo laiku, kosmosa apgūšanu utt. Masu komunikācijas līdzekļi nepārtraukti sniedz jaunus faktus, datus, teorijas, uzskatu sistēmas un pseidosistēmas. Mūsu gadsimta 80. gadu sākumā pasaulē bija 450 miljonu dienas laikrakstu, 1,3 miljardi radiouztvērēju, 0,5 miljardi televizoru. Iespieddarbu apjoms palielinājies līdz desmitiem miljardu lapušu gadā. Desmitā daļa visas informācijas ir zinātniskā informācija, iznāk divsimttūkstoš zinātnisko žurnālu. Līdz ar visu šo milzīgo ziņu un zināšanu tiražēšanu civilizētā pasaule ir pakļauta informācijas lavīnas spiedienam, kas reizēm robežojas ar garīgu terorismu. Uztvere tiek

maksimāli pieblīvēta, smadzenes var saņemt tik daudz informācijas (dažkārt pat «spaidu» kārtā), ka mūsu nervu sistēma nonāk pie izturības galējās robežas. Rodas informatīvā pārsātinātība. Pārsātinātība — un bieži vien ar sārņiem! Tāpat kā tehnikas attīstībai līdzī nāk vides piesārņošanas briesmas, tā arī centieni pēc informācijas plašuma un daudzuma, nešķirojot to pēc vērtības un patiesīguma, saistās ar briesmām piesārņot galvu ar surogātinformāciju. Pārlietu plaša empīrisko zināšanu apguve vājina vispārīnāšanas spējas, traucē dziļi izprast notiekošo. Ne velti sena tautas paruna liecina: daudz zināt ne vienmēr nozīmē būt gudram.

Informatīvā pārsātinātība ir cieši saistīta ar citu XX gadsimta kultūras parādību, ko mēdz dēvēt par hiperkomunikatīvumu, t. i., pārlietu plašām un virspusējām komunikatīvajām attiecībām starp cilvēkiem, tautām, dažādām kultūrām. Pagātnē kontakti starp kultūrām, to mijiedarbība norisa ārkārtīgi lēni un bieži pastarpinātā veidā. Kultūras iekšējā mehānismā vēl bija stipri tie spēki, kas pretojās pārmaiņām un ārējām ietekmēm. Kopš XVII—XVIII gs. Eiropā sāk uzplaukt kosmopolitiskā kultūra. Taču arī šis process nenoris strauji. Bija vajadzīgs diezgan ilgs laiks, lai apmainītos ar sūtījumiem, organizētu tikšanos un uzzinātu citu zemju jaunumus. Franču etnogrāfs un filozofs strukturālists Klods Levī-Stross jautā: vai palēninātā savstarpējā sazināšanās nebija tas pozitīvais faktors, kas sekmēja līdzsvaru starp divām tendencēm — «uzticību sev» un «atvērtību citu ietekmēm»? Pēc viņa domām, tieši mūsdienu transporta attīstība un informācijas pārraides ātrums (ziņojumi praktiski tiek pārraidīti zibenīgi) jaut šo līdzsvaru. Rezultātā pār katru kultūru gāžas vesela straume citu kultūru «produktu». Tulkotie romāni, reprodukciju albumi, izstādes, kas «uzskrūvē» gaumi, atviegļina kultūras pieejamību un līdz ar to lielā mērā dezorientē, aizmiglo apziņu. Jau pati patērētājkultūras vieglā pieejamība apslāpē verdošo un iedzimto cilvēka izziņas tieksmi.¹

Cilvēka «pašaizsardzības» spējas darbojas pretī informācijas lavīnai. Bieži vien tas izpaužas primitīvā veidā — vispirms ar uztveres seklumu, vienpu-

¹ *Levi-Stross K.* Tradīcija, modernisms un novatorisms kultūrā // *Literatūra un Māksla.* — 1983. — 15. jūn.

sību un atmiņas īslaicību: «Ko šodien dzirdu, to rītdien aizmirstu.» Tiek izmantota arī nesaprašanas barjera: «Lieciet mani mierā, es to nesaprotu!» Protams, nebūt ne visa uztvertā informācija katram ir pilnīgi saprotama. Taču vēl spilgtāka mūsu laikmeta iezīme ir tā, ka neizpratni reti kad nožēlo; tā pārāk maz rosina aktivitāti.

Neizpratne var pastāvēt divos veidos. Viens no tiem ir radošā neizpratne, kad nesaprastais liek meklēt, pārdomāt, atklāt un censties nonākt pie izpratnes. Jau pašā nesaprašanas procesā ir ielikts stimulš — izprast. Otrs veids — pasīvā neizpratne, kurā netiek apzināts tas, ka neizpratne slēpj sevī saprašanas iespējas. Šāda neizpratne nozīmē norobežošanos, domas apstāšanos, sastingumu un slēpj sevī zināmu agresivitāti. Līdz noteiktam laikam tā var kalpot par aizsargčaulu sociālai un psiholoģiskai apātijai. Veids, kādu pieņem neizpratne, nav atkarīgs tikai no paša cilvēka, personības ievirzes, spējām, dzīves pieredzes un sociālās situācijas. Daudz lielākā mērā tas ir atkarīgs no personības un sabiedrības, individuālās pieredzes un cilvēku kopības pieredzes sabalansētības un kultūrvēsturiskajām attiecībām. XX gadsimta kultūrai raksturīgs tas, ka daudzās sfērās vispārīgais dominē pār atsevišķo, sabiedrība pār personību, kopīgās atziņas pār individuālo pieredzi. Kad tiek izjaukts attiecību līdzsvars, cilvēks sāk izjust sevi kā nesamērojamu ar pasauli, ar apkārt esošajām norisēm, kas tiecas to pakļaut savai varai. Pasauli, sabiedrību, kultūru vairs it kā nav iespējams saprast, jo tās kļuvušas «neatkarīgas» no indivīda un stāv tam pretī visā savā dēmoniskajā varenībā un visatļautībā. Līdz ar to kā pretreakcija rodas pasīvā neizpratne masveida mērogos. Neizpratni nenožēlo, no tās nekā negaida, bet ar to «aizsargājas». Taču tā principā ir destruktīva, kultūru kopumā graužoša parādība.

Pastāv vispārpieņemta atziņa, ka starp ļoti sarežģītajām mūsdienu zinātniskajām teorijām un to populāriem izklāstiem ir nepārvarama distance. Tāpēc nākas atzīt, ka ne visu ir iespējams reducēt līdz vispārējas saprotamības līmenim. Attiecībā uz zinātni tas reti kuru uztrauc, izņemot pašus zinātniekus, kas ir nobažījušies par uzplaukstošo teorētisko grupveida elitārismu, kad šaurās specializācijas dēļ viena zinātnieku grupa vairs nesaprot otru, nerunājot

nemaz par saprašanos dažādu specialitāšu pārstāvju vidū.

Taču īstu «sprādzienu» neizpratnes apātijā iegrimušo cilvēku apmierā vienmēr ir izraisījusi māksla — nesaprotamā, jaunā, «ķecerīgā». Astoņdesmitie gadi Latvijā nav izņēmums. Māksliniece Aija Zariņa ar savām gleznām, burtiski, pārkaitina nesaprotušo skatītāju. Neizprotošie pulcējas arī ap J. Mitrēvica, E. Vērpes, S. Krastiņas, I. Iltneres u. c. darbiem un uztver tos kā aizvainojumu tradicionālajai izpratnei, nenovērtējot visu to jauno, svaigo un netradicionālo, ko sniedz šī māksla.

Mākslinieka un skatītāja (klausītāja, lasītāja) konfliktā priekšplānā parasti izvirzās jautājums par saprašanu. Mākslu grib saprast vairākums cilvēku, varētu pat teikt — visi. Te nedarbojas tas pieklājības likums, kas ir spēkā attiecībā uz zinātni, kad nesaprašanu mēdz attaisnot ar zināšanu trūkumu. Pasīvā neizpratne un tās spilgtās izpausmes formas attiecībā pret mākslu kļūst par nopietnu XX gadsimta kultūras attīstības problēmu ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē, kur, protams, atšķirīgas kultūrievirzes producē atšķirīgus mākslas neizpratnes stāvokļus. Taču problēma savā dziļākajā, filozofiskajā būtībā ir viena: kas ir saprašana un nesaprašana, kāda ir «saprašanas lauka» struktūra, kas notiek, ja šajā struktūrā ielaužas sveši un nepieņemami elementi, un kā palīdzēt saprašanai, vienlaikus sekmējot labestīgas cilvēku savstarpējās attiecības, pilnvērtīgu garīgo dzīvi?

Kultūras vēsture rāda, ka lielākā daļa publikas parasti nepieņem jaunus, avangardistiskos centienus un savu neizpratni izsaka vispārējā sašutumā un kritikā. Paiet zināms laiks, un neizprastais kļūst tradicionāls, vispārsaprotams. Taču atkal netiek pieņemts viss jaunais, vēl neizprastais. Mākslas darba uztveri pavada noteiktas psiholoģiskas, sociālas un kultūrvēsturiskas likumsakarības.

«Ja kādam nepatīk mākslas darbs, kaut arī tas ir saprasts,» raksta spāņu filozofs Hosē Ortega i Gasetis, «rodas pārākuma sajūta, nav nekāda pamata ne apvainojumam, ne uzbudinājumam... Taču, ja mākslas darbs nepatīk tāpēc, ka tajā viss nav saprasts, rodas pazemojuma sajūta, nepatika. Cilvēks netieši sāk apjaust savu nekompetenci, nepilnvērtību, ko cenšas kompensēt ar sašutumu, kaismīgu

sevis apliecināšanu, noniecinot mākslas darbu.»¹ Neizpratne visai bieži ir avangardistiskās mākslas pavadone. Savā laikā, vērodams P. Sezana darbu, P. Pikaso ir teicis: «Šie ļaudis strādāja neticamā vientulībā. Var jau būt, ka tā viņus glāba, kaut arī darīja nelaimīgus. Kas var būt bīstamāks par izpratni? Jo vairāk, izpratne vispār nepastāv: gandrīz vienmēr tevi saprot nepareizi. Tu domā, ka neesi vientuļš, bet patiesībā kļūsti divkārt vientuļāks.»²

Neizpratne pastāv tāpēc, ka lielākā daļa modernisma virzienu cenšas apliecināt atsevišķas formālas kvalitātes: krāsu, telpas struktūru, ritmu u. c. Šis apliecinājums tiek sniegts ar noteiktu «šifru», kuru nezinot (atšifrēšanai nebūt nav jānotiek racionālā veidā) nav iespējams mākslas darbu saprast. Šāds «šifrs» ir gan ekspresionismam, gan kubismam, gan sirreālismam un jo lielākā mērā dažādiem mūsdienu abstrakcionisma virzieniem. Uz to uzmanību vērta arī Pikaso, analizēdams kubismu. «Kubisms ne ar ko neatšķiras no citām glezniecības skolām. Vienādi ir gan principi, gan elementi. Tas fakts, ka ilgāku laiku kubismu nesaprata un līdz pat šim brīdim nesaprot, nepavisam nepierāda, ka tas būtu nevērtīgs. Tas fakts, ka es nezinu vācu valodu un grāmata šajā valodā man ir tikai melnas zīmes uz balta papīra, nenozīmē, ka vācu grāmata neeksistē.

Man neienāktu prātā pārņemt grāmatas autoram, ka es viņu nesaprotu, jo šajā nesaprašanā vainīgs esmu es pats,»³ rakstīja Pikaso.

Mākslas darbu uztveres specifika acīm redzami atklāj saprašanas grūtības. No vienas puses, saprašanas pamatā ir zināšanas (un par to trūkumu vienmēr varēs pārņemt skatītājam, kā to dara Pikaso), bet, no otras puses, saprast — tas nav tikai zināt. Zināt vācu valodu, zināt kubisma principus, zināt mākslas vēsturi. Tas ir daudz, bet ne viss, uz kā balstās saprašana. Milzīga nozīme ir cilvēka dzīves pieredzei, piederībai pie kultūrvēsturiskās tradīcijas un situatīvajai jēgas apjēgsmei, kas ir saistīta ar vispārējās, pārsituatīvās jēgas izpratni.

¹ *Ортега и Гассет Х. Дегуманизация искусства // Судьба искусства и культуры в западноевропейской мысли XX в. — М., 1980. — Вып. 2. — С. 114.*

² *Мастера искусства об искусстве. — М., 1969. — Т. 5, ч. 1. — С. 313.*

³ *Мастера искусства об искусстве. — Т. 5, ч. 1. — С. 305.*

Kā atzīmē mākslas un literatūras pētnieki, XX gadsimtā rodas arvien vairāk daiļdarbu, kas prasa tiešu skatītāja vai klausītāja līdzdalību. Tie veicina radošu izpratni un reizē vēršas arī pret tām tendencēm kultūrā, kas satur vispārīgo, gatavu atziņu diktātu, didaktiku un pat intelektuāli emocionālu vardarbību, uzspiežot stereotipus. Izpratnes brīvības, līdzdarbības princips mūsdienu mākslā galējā veidā izpaužas tādā virzienā kā hepenings. Tēmas risinājums netiek dots, bet tikai uzdots, ievirzīts. Skatītājam — līdzdalībniekam pašam ir jāveido sava interpretācija. Interpretācija veidojas, «uzdotajai» tēmai saplūstot ar cilvēka pieredzi, ar apjēgtspēju, zināšanām un informētību par atšķirīgām, pat svešām kultūras norisēm.

Mūsdienās nemitīgi paplašinās kultūras sakari starp dažādām zemēm un tautām, tiek meklēti vienojošie elementi starp Austrumu un Rietumu kultūrām u. tml. Lai notiktu apmaiņa kultūras jomā, ir jāiedziļinās citas tautas kultūras specifika, izteiksmes veidā, jācenšas šo kultūru saprast.

Ieskatu citu tautu kultūras bagātībā sniedz literāru darbu tulkojumi. Problēmas, kas rodas tulkošanas darbā, ir cieši saistītas ar jautājumiem par saprašanu un interpretāciju. Saprašanas aktualitāte parādās arī personiskajās attiecībās, konfliktu risinājumos, kritikā, diskusijās, lai tās nebūtu tukšas un bezmērķīgas. Diskusiju kultūras paaugstināšana prasa apzināties arī nepieciešamību paaugstināt saprašanās līmeni, paplašināt un padarīt elastīgu savu «saprāšanas lauku», pilnveidot māku saprasties ar citiem.

Kultūras parādību apgūvē nākas saskarties ar faktu, ka daudzas no tām nav šodienas veidojums, piemēram, folklorā, bet gan senas, vēsturiskas liecības par bijušajām kultūrām. Taču tās tāpat «ienāk» mūsdienu kultūrā, lai gan ar citu nozīmes piepildījumu. Lai saprastu šādas parādības, ir jāsaprot to nozīme gan mūsdienās, gan pagātnē. Senu kultūras parādību interpretācija vienmēr ir saistīta ar jautājumu par saprašanas adekvātumu, izprašanas iespējām un metodēm.

Saprašanas problēmas skar katru vēsturnieku un literātu, kas nodarbojas ar pagātnes liecību atšifrēšanu, pēta kultūras pieminekļus. Pievēršoties pagātnes izpētei, allaž nākas uzdot sev jautājumu: «Vai

es pagātņi izprotu pietiekami labi, precīzi un adekvāti?» Un nereti šim jautājumam seko šaubas: «Vai to vispār ir iespējams izdarīt? Vai ir iespējams XX gadsimtā (un jebkurā citā gadsimtā) iestudēt, piemēram, Šekspīra lugu tieši tā, kā to saprata pats Šekspīrs, un vai autora izpratne izsmēļ visu darba saturu un nozīmi?» Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir jāpievēršas mākslas darba esamības veidam, jāatklāj kultūras priekšmetu, nozīmju, jēgu pastāvēšanas principi. Līdz ar to kļūst skaidrs, ka, aplūkojot saprašanas problēmu filozofijā, neizbēgami jānolūk pie nepieciešamības risināt fundamentālus jautājumus, kas skar kultūru, valodu un vēsturi.

Saprašana interesē ne tikai šauru speciālistu loku. Saprašanas problēma ir centrs, kurā satiekas dažādu zinātņu — loģikas, filozofijas, mākslas vēstures, psiholoģijas, literatūrzinātnes, vispārējās vēstures — pārstāvju intereses. Saprašanas jautājumi parādās zinātnes metodoloģijā, valodniecībā, socioloģijā, sociālpsiholoģijā u. c. zinātnēs. Ar tiem saskaras arī lietīšķās zinātnes un tulkošanas, propagandas, masu komunikācijas līdzekļu efektīvas izmantošanas, mākslīgā intelekta radīšanas u. c. teorijas.

Ar saprašanu saistīto jautājumu problemātika ir ļoti plaša, tā ietver, piemēram, humanitāro zināšanu specifiku, apziņas sociālo un kultūrvēsturisko nosacītību, dabaszinātņu un humanitāro zinātņu attiecības, apziņas vēsturiskumu, valodas lomu. Analizējot saprašanu, nevar palikt tradicionālās, dogmatiskās filozofijas ietvaros. Neizbēgami rodas jaunas nostādnes par subjektīvās realitātes būtību, zināšanu kopsakaru ar pārdzīvojumu, jēgu un tās izteiksmi, zināšanu un izpratnes tālāknošanu vēsturiskajā attīstībā. Saprašanas problēmu risinājums dod ierosmi dažādu citu filozofisku un kultūrvēsturisku jautājumu traktējumam.

Kultūras vēsturē ir saskatāmi atšķirīgi periodi, kad vai nu pievēršas saprašanas jautājumiem, vai tos vispār necilā. VFR filozofs A. Dīmers trāpīgi atzīmējis, ka vajadzība pēc hermeneitikas — mācības par saprašanu un interpretāciju — rodas tādās kultūrsituācijās, kurās ir lielā mērā zudusi uzticība kultūras vērtībām, pastāvošajām normām un darbības jēgai. Sabiedrībai, kura neapšaubā pastāvošos garīgās saskarsmes veidus, normas, formālās vērtības un tic cilvēku savstarpējās saprašanās iespējai, nav

sevišķas vajadzības pētīt pareizas saprašanas noteikumus. Protams, būtu pārspīlēti saprašanas vai nesaprašanas līmeni uzskatīt par vienīgo un absolūti precīzo kultūras iekšējo pretrunu rādītāju. Jāņem vērā, ka bez hermeneitikas atziņām sabiedrībai ir citi, precīzāki savas pastāvēšanas vērtējumi: darbības ekonomiskā efektivitāte, humanitātes līmenis, personības brīvības pakāpe sabiedrībā u. c. Kultūras krīzes laikmetos, kā raksta A. Dīmers, neviens vairs netic pilnīgas racionālas saprašanas idejai. Cilvēki arvien skaidrāk apzinās, ka kultūras vērtību apguve ir tikai interpretācija, atsvešināta iztulkošana, attālināšanās no šīm vērtībām. Indivīds sāk apzināties savas personiskās pārliecības nesaskaņu ar valdošajiem uzskatiem. Līdz ar to viņā rodas rūgtums un neapmierinātība par orientācijas un saprašanas trūkumu pasaulē.

A. Dīmers saprašanas krīzes situāciju saskata vēlajā antīkajā sabiedrībā, viduslaiku kultūras sabrukuma posmā, 19. gadsimta klasiskā ideālistiskā domāšanas veida pārmaiņās, kas radīja iracionālisma uzplaukumu un 20. gadsimta modernisma kultūru. Katrs no šiem laikmetiem, pēc viņa domām, atspoguļo noteiktu interesi par hermeneitikas jautājumiem.

Hermeneitika rodas antīkajā kultūrā. Termins «hermeneitika» (*hermeneutikē* no *hermeneiu* — tulkojums, izskaidrojums) ir grieķu cilmes vārds un nozīmē senu tekstu (rokrakstu), literāru darbu, vēstures pieminekļu tulkošanas, izskaidrošanas mākslu. Iespējams, ka termins cēlies no sengrieķu mitoloģijas dieva Hermeja vārda. Hermejs bija dievu ziņnesis, ganāmpulku un ceļu sargātājs, tirdzniecības dievs. Bet viņa uzdevums bija arī «pārtulkot» dievu vēlējumus mirstīgo cilvēku valodā, padarīt tos cilvēkiem saprotamus. Hermejam tika piedēvēta valodas un rakstības izgudrošana. Ceļa rādītāji ar viņa galvas veidolu (*hermas*) tika novietoti krustcelēs. Ar prasmi izprast, izskaidrot, iztulkot, interpretēt un orientēt ir saistīta hermeneitikas mācība.

Latīņu valodā terminam «hermeneitika» atbilst termins *interpretatio* (interpretēšana), t. i., teksta izskaidrošana, jēgas atklāšana. Teologi, literāti, vēsturnieki hermeneitiku pazina ļoti sen. Tās pirmās sākumi saskatāmi Aleksandrijas filoloģiskajā skolā. Zīmīgi ir tas, ka hermeneitikai sākotnēji ir filoloģiski

literāra ievirze. Pamazām kultūras attīstībā bija pienācis brīdis, kad, piemēram, Homēra daiļradi vairs neuztvēra kā reālās cilvēku dzīves un pasaulizjūtas daļu, bet gan kā no tās atdalīta, specifiska literārā procesa daļu. Līdz ar to radās nepieciešamība pēc daiļdarbu interpretācijas, tulkošanas un skaidrošanas. Radās vajadzība pēc hermeneitikas kā saprašanas mākslas.

Teoloģijā hermeneitikas problēmām tiek pievērsta liela uzmanība: hermeneitiku dēvē par ekseģēzi, t. i., par svēto tekstu — galvenokārt Bībeles interpretācijas mācību. Augustīns (IV gs. m. ē.) uzraksta traktātu par hermeneitiku. Viņa laikmetu nevarētu uzskatīt par īpaši spilgtu saprašanas krīzes situāciju, tomēr problēma, ko izvirza Augustīns, ir asa. Tā, viena no tēmām ir individualitātes — paša cilvēka piepūles — loma saprašanā. Augustīns vērsas pret tiem, kas uzskata, ka svēto rakstu izpratne rodas tikai kā Dieva dāvana atklāsmē un lūgšanās. Cilvēks mācās no cilvēka, viņš apgalvo. Tā, piemēram, bērni no vecākiem mācās ābeci, dzimto valodu, cilvēku dzīves likumus. Svēto rakstu izpratnē būtiska ir cilvēka prāta piepūle, pārdomas, citu cilvēku padomi neskaidro jautājumu atšifrēšanā. Tas, kas māca saprast, ir līdzīgs tam, kas māca lasīt. Kad cilvēks ir iemācījies lasīt, viņš jau pats tālāk nonāk līdz jēgas izpratnei.¹ Cilvēka patstāvība svēto rakstu izpratnē ir sarežģīts jautājums, jo, kā labi zināms, — kur ir personība, tur nereti arī nesaskaņa ar valdošo viedokli, nepaklausība un ķecerība. Pamazām dievvārdu tulkošana tiek stingri kanonizēta, baznīcai tiek noteikta Dieva un cilvēka starpnieka loma. Uzticami baznīcas kalpi nodarbojas ar ekseģēzi pastāvošās ideoloģijas stingri noteiktās robežās. Svēto rakstu interpretāciju skaits pieaug, taču to nevarētu teikt par interpretāciju dažādību. Tomēr, kā liecina reliģijas vēsture, jautājums par individualitātes lomu svēto rakstu saprašanā un interpretācijā strāvo cauri visam oficiālajam hermeneitikas attīstības procesam. XVI gadsimta vidū notiek «sprādziens» gan Eiropas kultūrā, gan reliģijā, gan arī hermeneitikas teorijā. Vajadzība pēc jaunas hermeneitikas ir milzīga, un M. Luters rada darbu par

¹ Блаженный Августин. Христианская наука или основания св. герменевтики и церковного красноречия. — Киев, 1835. — С. 1—12.

svēto rakstu interpretāciju. Kaut arī viņa reliģiskajai doktrīnai ir raksturīgi daudzi filozofiski, kulturoloģiski un ētiski pavērsieni, ārēji tā ir noformēta kā jauna svēto rakstu izpratnes mācība. Kultūras dzīlēs ir nobriedis individualizācijas process (tam ir cieša saistība ar buržuāzisko sabiedrisko attiecību rašanos), kas attiecībā pret reliģisko ideoloģiju prasa mazināt oficiālo baznīcas autoritāti un atzīt zināmu saprašanas autonomiju.

Jaunajos laikos reliģijā tiek apliecināta dziļāka un intīmāka ticība — cilvēkam vairs nav nepieciešams starpnieks viņa attiecībās ar Dievu un dievvārdiem. Protestantisms pieļauj lūgšanu mājās, intīmākā atmosfērā, svēto rakstu tulkošanu nacionālajās valodās utt. Individuālā saprašana atgrūž kopīgo rituālu, standartievirzi, taču reizē ar to pamazām zaudē vienojošo pamatu zem kājām. Reliģijas un kultūras ietvaros briest dziļa krīze, jo tās iekšienē saduras divas tendences: personības autonomizācija un saprašanas individualizācija, no vienas puses, un nepieciešamība saglabāt kopīgo, identitāti, no otras puses.

Līdz ar protestantisma izplatīšanos Eiropā hermeneitika pamazām atdalās no teoloģijas un kļūst arī par laicīgu nodarbošanos. Ap XVII gadsimtu paralēli vēsturiskuma idejas attīstībai filozofijā rodas vēsturiskā hermeneitika. Tā apraksta vēstures pieminekļu, tekstu, pagātnes liecību interpretēšanas metodes. Uzplaukst filoloģiskā hermeneitika, kas ir cieši saistīta ar vārda mākslas likteņiem XVIII—XIX gadsimtā. Hermeneitika aizvien vairāk iesaistās mākslas, literatūras, zinātnes attīstības procesos.

XIX gs. beigās—XX gs. sākumā nobriest jauna Eiropas kultūras krīze. Kapitālistiskās ražošanas attiecībās rodas dziļas iekšējas pretrunas. Mākslā jau ap XIX gs. otro pusi impresionisms izprovocē strīdus par glezniecības izpratnes jautājumiem. Vēlāk līdz ar kubisma, fovisma, ekspresionisma u. c. virzienu izplatību pasaulē šo nesapraššanās barjeru ir vēl grūtāk pārvarēt. Gadsimtu mijā gandrīz katrā kultūras izpausmes veidā rodas jaunas atziņas un vērtības. Šis process izraisa sadursmi ar tradicionālajiem izpratnes modeļiem. Tiek pētīta radioaktivitāte, atklāti rentgenstari, top elektronu teorija, psihoanalīze, kvantu teorija, triumfa gājienu sāk bakterioloģija (L. Pastērs, P. Kohls), A. Einšteina speciālā un vis-

pārējā relativitātes teorija, attīstās ģenētika utt. Mūzikā parādās impresionisms, A. Šēnberga div-padsmittoņu jeb sēriju tehnika, kas ne tikai rada plašu neizpratni, bet arī šokē daudzus mūziķus.

Glezniecībā rodas izpratni stindzinošais sirreālisms, kura būtība ir pretoties jebkurai saprašanai.

Tehnikā tiek radītas neredzētas un neparastas lietas: radio, skaņas ieraksts magnetofona lentē, foto-telegrafs, diode, turboreaktīvais dzinējs utt.

Tieši tehnikā parādās izgudrojums, kas pilnīgi pārveido kultūras pamatus. Tas ir auto. Šim tehnikas brīnumam pamazām pievienojas telefons, kino, televīzija, skaitļojamās mašīnas utt. Tie, protams, nav tikai tehnikas šedevri, bet arī kultūras priekšmeti, kas rada savu «spēka, darbības un saprašanas» lauku. Mašinizētais cilvēks savā pasaulizpratnē būtiski atšķiras no cilvēka, pār kuru nevalda tehniskais prāts. Runa nav par atsevišķām pārmaiņām, bet par radikālu pasaulizjūtas maiņu, kura mūsdienās no filozofijas viedokļa vēl ir maz apzināta. Tehnikas laikmeta kultūras vērtības pilnībā maina XX gadsimta cilvēka telplaika uztveri, maina sakarsmes tipus un formas, dzīves dinamiku.

XX gs. sākumā pārmaiņas notiek arī sociālajā un politiskajā sfērā. Pieaug nesaprašanās starp kapitālistiskajām lielvalstīm, starp lielvalstīm un to kolonijām, nobriest politiski un ekonomiski procesi, kas izraisa pirmo pasaules karu. Sarežģītā sociālekonomiskā dzīve neizbēgami atspoguļojas cilvēku pasaulizjūtā un pasaules saprašanā. To parasti ļoti precīzi fiksē daiļliteratūra. T. Manns romānā «Burvju kalns» raksta: «Cilvēks nedzīvo tikai savu personisko dzīvi vien kā atsevišķs indivīds, bet vai nu apzināti, vai neapzināti dzīvo arī laikmeta un sabiedrības dzīvi. Atsevišķam cilvēkam var būt acu priekšā visdažādākie personiskie mērķi, uzdevumi, cerības, izredzes, kuros tas smeļas impulsus cildenai piepūlei un darbībai, bet, ja bezpersoniskajā, kas ir visapkārt, ja, par spīti sava laikmeta ārējai rosībai, viņš pašā laikmeta būtībā saskata bezcerību, izredžu trūkumu, ja viņam atsedzas laikmeta nenoteiktība, strupceļš, nevarība un ja uz visiem jautājumiem, kuri apzināti vai neapzināti radušies par augstāko, vispārējo pūliņu un rosības neapšaubāmo jēgu, atbilde ir dobjš tukšums, tad tieši cilvēces godīgākajā

daļā šāds stāvoklis noteikti izraisa nomāktību.»¹ Nomāktības, nesaprašanas izjūta izvirza jautājumu par to, kas ir saprašana un kā tā iespējama.

Tās noskaņas, kas raksturīgas XX gs. sākumam, kultūras krīzei, precīzi izsaka vācu filozofa F. Ničes slavenais aforisms: «Dievs ir miris.» Miris dievs — tas nozīmē ne tikai reliģiskā pasauluzskata sabrukumu, bet pirmām kārtām kultūras destabilizāciju, vērtību pārvērtēšanu. Kultūras vēsturē norisinās visaptverošs, spēcīgs, graujošs process: tiek noliegts tas, kas tika uzskatīts par nemainīgu, mūžīgu. Ničes izteikums ir dziļš un precīzs: šajā kultūras krīzē nevis mainās absolūta saturs, nevis mainās dievi, bet gan — visi tie «mirst». Zūd ticība absolūtajam, vienotājpamatam vispār. Līdz ar to zūd arī saprašanas vienojošais pamats, kas bija sakņojies šajā absolūtā. Jaunajai kultūras situācijai ir jāmeklē citi saprašanas pamati. Garīgās kultūras attīstība XX gadsimtā parāda, ka tas nebūt nav tik vienkārši.

Rietumu kultūras relativizācijas process ir vispārējs un neatgriezenisks. Jau gadsimta sākumā O. Špenglers savā kultūras filozofijā paredz Rietumeiropas norietu. Kultūras pārvēršanās par civilizāciju, pēc O. Špenglera domām, nozīmē cilvēku savstarpējo attiecību dogmatizēšanos, dzīvo, radošo spēku sairumu. Saprašana izslēdz no sevis radošo momentu un pārvēršas par nomācošo atkārtēšanos, akli atzīstot autoritātes un ideoloģijas, un propagandas «pasviestās» pseidoizpratnes shēmas. Draudīgā, kultūru degradējošā situācija izvērtās 30. gados vairākās Eiropas valstīs līdz ar fašisma nākšanu pie varas. Šādos sociālpolitiskos apstākļos garīgā dzīve ir tik nocietināta, shematiska un uzspiesta trūla, ka nerodas ne mazākā vajadzība aplūkot saprašanas jautājumus. Nav nepieciešamības diskutēt par notiekošā dažādām izpratnēm, jo tādas atklātībā neparādās. Pat dziļi slēptā garīgā opozīcija tiek iznīdēta, ar visefektīvākajiem līdzekļiem atņemot dzīvei jēgu, cerību un izpratni. XX gs. parāda, kādos drausmos apmēros ar moderno masu komunikācijas līdzekļu palīdzību var tīrāzēt pseidoizpratni, cik viegli to var ienest kultūrā, kurā zudušas stabilas, mūžīgas vispārcilvēciskās vērtības, un cik viegli ar pseidoizpratni var piepildīt nepatstāvīgos prātus.

¹ Manns T. Burvju kalns. — R., 1976. — 1. sēj. — 39. lpp.

Vispārējais saprašanas līmenis līdz ar zināšanu daudzumu, tehnikas attīstību un ekonomikas progresu nepieaug. Gluži otrādi, reizēm tas ir izrādījis tendenci pazemināties, it kā spēkā būtu Koula aksioma, ka saprāta kopsumma pasaulē ir pastāvīgs lielums, bet iedzīvotāju skaits pieaug...

Tomēr nevar teikt, ka filozofi nebrīdinātu par draudošo kultūras krīzes situāciju. Viņu vidū ir arī hermeneitīki, kas ne tikai saskata nesaprašanās simptomus, bet arī cer tos pārvarēt ar efektīvu filozofisko teoriju.

Par atsevišķu virzienu Rietumeiropas filozofijā hermeneitika sāk veidoties mūsu gadsimta 60. gados. Filozofiskajai hermeneitikai īpaši pievēršas Vācijas Federatīvajā Republikā, kur tās vadošais pārstāvis ir Heidelbergas universitātes profesors Hanss Georgs Gādamers. Par hermeneitiku raksta arī Minhenes universitātes profesors Helmūts Kūns, Vīnes universitātes profesors Ēriks Heintels, Insbrukas universitātes Teoloģijas fakultātes profesors Emeriks Korets un daudzi citi Austrijas, Šveices un VFR filozofi. Itālijā viens no vadošajiem hermeneitīkiem bija Emīlio Beti. Francijā hermeneitikai pievērsies filozofs Pols Rikērs, kas līdz šim bija pazīstams kā personālists. Hermeneitiskās filozofijas atbalsis jūtamas Dānijā, Holandē. Amerikas Savienoto Valstu Filozofu asociācija 1972. gadā sarīko simpoziju par hermeneitikas tēmu «Vēsture, interpretācija, darbība». 1968. gadā 14. Vispasaules filozofu kongresā Vīnē viena no apspriežamām tēmām ir «Valoda, semantika, hermeneitika». Pēdējos gados Rietumvalstu filozofiskās literatūras klāstā ir vairāki darbi par hermeneitisko problemātiku, piemēram, «Hermeneitika un dialektika» (divos sējumos), «Hermeneitika un ideoloģijas kritika», «Hermeneitika kā mūsdienu zinātnes ceļš» u. c.

Jau pēc šo izdevumu programmatiskajiem nosaukumiem var secināt: hermeneitika mēģina izveidot savu pozīciju filozofijā, noskaidrojot attiecības ar citām filozofijas metodēm un virzieniem, pievēršoties zinātnes metodoloģijas jautājumiem un diskutējot par ideoloģijas lomu sabiedrībā.

Raksturīgi, ka mūsdienu filozofiskā hermeneitika nav vienots virziens. Tās pārstāvji balstās uz dažādām, savstarpēji pretrunīgām filozofiskajām skolām. Lielākā daļa VFR hermeneitīku ir vācu eksistenciā-

lista Martina Heidegera skolnieki gan tiešā, gan pārnestā nozīmē. E. Beti balstījās uz neohēgelismu un centās izstrādāt hermeneitikas vispārīgos metodoloģiskos principus, attīstīt tās gnozeoloģisko pusi. Kā specifisku tēmu var nodalīt reliģiski filozofisko hermeneitiku. Tās galvenais saturs bija un ir kristietisko tekstu filozofiska interpretēšana. Ar šo hermeneitikas veidu mūsdienās nodarbojas, piemēram, R. Bultmanis, E. Fukss, G. Ēbelings.

Par filozofiskās hermeneitikas sadrumstalotību liecina arī tas, ka teorētiķu vidū nav vienota uzskata par to, kas ir mūsdienu hermeneitika. Vieni hermeneitikā saskata tikai humanitāro zinātņu metodoloģisko pamatu, otri — zinātniskās izziņas pamatu, trešie, kurus pārstāv H. G. Gādamers un E. Korets, hermeneitiku izstrādā kā ontoloģisku filozofiju vai «jaunu metafiziku». Šobrīd dziļāk pamatota ir trešā pieeja hermeneitikai, tai raksturīgi plašāki secinājumi un detalizētāk izstrādāta teorija. Tā guvusi arī plašāku rezonansi Rietumu sabiedrībā salīdzinājumā ar hermeneitiku, kas pretendē būt tikai zinātnes metode.

Hermeneitikas kā saprašanas filozofijas uzplaukums mūsdienās ir simptomātiska parādība. Tās filozofiskā programma ir saistīta ar vēlēšanos atjaunot ticību senām kultūras vērtībām, humānisma ideāliem, atjaunot cilvēces saikni ar pagātņi, kuru mūsdienās cenšas aizmirst vai noliegt. Nav nejaušība, ka tālredzīgākie Rietumu filozofijas pārstāvji par vienu no noteicošajiem vispārējās kultūras krīzes cēloņiem uzskata saiknes saraušanu ar pagātņi, ar to vēsturisko mantojumu, kas sevī vēl nesa sava laika progresīvās iezīmes. Respektējot tradīcijas un bijušās kultūras vērtības, mūsdienu hermeneitika vērsas pret plaši izplatīto utilitāri pragmatisko attieksmi, kas parādās gan zinātnes vērtības reducēšanā uz praktisko lietojumu, gan arī patērētājattieksmē pret mākslu un filozofiju. Noraidot šādu attieksmi, mūsdienu hermeneitiķi nonāk otrā galējībā — pragmatismam un utilitārismam viņi pretstata formāli neieinteresētu attieksmi pret zinātņi un mākslu. Garīgo kultūru mūsdienu hermeneitiķi raksturo kā spēli, kas pauž pilnīgu neieinteresētību. Arī attiecībām ar vēsturi, pēc viņu domām, ir jāveidojas kā spēlei, kuras būtība ir neieinteresēts notiekošā vērojums.

Kā tas iespējams XX gadsimtā, un pie kādām sociālpolitiskām sekām var novest šāds filozofu aicinājums? Atbilde nav tālu jāmeklē. Jau pati vēsture liecina par to, ka romantizēts estētisms allaž ir bijis saistīts ar politisku bezatbildību. P. Gaidenko raksta: «Gribot negribot nākas uzdot sev jautājumu: vai tiešām hermeneitikas pārstāvis Gādamers ir mūsu laikabiedrs, XX gadsimta domātājs, divu pasaules karu liecinieks, cilvēku masveida iznīcināšanas liecinieks, ja viņš var aicināt uz neieinteresētu notiekošā vērojumu? Ja cilvēkam, kas labi zina fašismu ne jau no cita vārdiem, bet gan no paša pieredzes, ir bezrūpīga attieksme pret vēsturi, tad tas ir dīvaini, lai neteiktu pat — zaimojoši.»¹

Saites ar pagātņi un attieksme pret to nav tikai Rietumu kultūras attīstības aktuāls jautājums. Arī pie mums jau pāris gadu desmitu izskan bažas par bezrūpīgu vai rafinēti noliedzošu attieksmi pret tautu un kultūras vēsturi, par visdziļāko, vēsturisko sakņu aizmiršanu un tuvākās pagātnes principiāla izvērtējuma trūkumu. Ļoti spilgti sāpīgā atziņa par saikni ar tautas pagātņi izskan Č. Aitmatova romānā «Un garāka par mūžu diena ilgst». Autora aprakstītais mankurts ir tēls, kas zaudējis savu vēsturi, līdz ar to zaudēdams dzimteni, mājas, māti. Bet atmiņas zudums ir traģēdija. Tā ir nodevība pret tautas, cilvēka, visas sabiedrības vēsturisko atmiņu. Iespējams, ka šī atmiņa, tās saglabāšana mūsu dienās ir viens no dziļākajiem pasauluzskata jautājumiem.

Glorificēt pagātņi nevajag, tomēr par pagātnes pieredzē uzkrāto vispārcilvēcisko vērtību ignorēšanu daudzkārt ir bijis rūgti jāmaksā. Daudz biežāk saprašanas konfliktus rada tās vērtības, kurām nav sakņu, nekā tās, kuru apliecināšana balstās uz mūžsenām humānisma tradīcijām, cilvēciskuma meklējumiem. Utilitārisms, pragmatisms, tehnokrātisms, kas uzplaukst mūsdienās, balstās uz devalvētu vērtību izpratni un dzen kultūru strupceļā. Kultūras atjaunotne ir tās iekšējo pretrunu atklāšanā, cilvēku savstarpējās globālās nesaprašanās pārvarēšanā un mūžīgo vispārcilvēcisko vērtību apliecināšanā.

¹ Гайдено П. П. Герменевтика и кризис буржуазной культурно-исторической традиции // Вопросы литературы. — 1977. — № 5. — С. 161, 162.

II nodaļa. SAPRAŠANA, IZZIŅA, IZSKAIDROJUMS

*Vispirms es atrodu, pēc tam
es meklēju.*

P. Pīkaso

Filozofijā vienota saprašanas (*понимание, das Verstehen, understanding*) definīcija nepastāv. Saprašanu skaidro kā izteikuma nozīmes vai darbības jēgas apguvi, reproducēšanu. Citiem vārdiem — to mēdz raksturot kā apjēgšanu. Saprašanas procesa rezultāts ir izpratne. Sadzīvē pastāv dažādi raksturotājlielumi, kas liecina, ka ir iegūta izpratne. Par vienu no tiem mēdz uzskatīt konkrēti jutekliska tēla rašanos («Es izprotu, ja varu iztēloties»). Citā versijā izpratne tiek saistīta ar spēju interpretēt, izklāstīt («Es izprotu, ja varu izklāstīt saviem vārdiem»). Par saprašanu uzskata zināšanu apjēgtu realizāciju, to reproducēšanu kultūrvēsturiskajā praksē. Sava daļa taisnības ir arī tiem, kas saka, ka saprast nozīmē atcerēties un prast lietot.

Saprast var tikai jēgpilnu cilvēciskās pasaules pārādību. Trāpīgi saprašanu raksturojis A. Kamī «Mitā par Sīzifu»: «Es varu apstrīdēt šai pasaulē itin visu, kas mani aptver, mani aizskar vai iedvesmo. Taču es nevaru noliegt šo haosu, viņa augstību — gadījumu un šo dievišķo visa līdzvērtību, kas rodas no anarhijas. Es nezinu, vai pasaulei ir kāda jēga, kas atrodas augstāk par mani. Bet es zinu, ka man nav nekas skaidrs par šo jēgu un man nav iespējams par to kaut ko uzziņāt. Un ko gan man varētu nozīmēt tāda jēga, kas atrodas ārpus manas situācijas. Tikai cilvēcisko robežu ietvaros es varu kaut ko saprast. Es saprotu to, kas mani skar, kas izrāda man kādu pretestību.»¹

Galvenā pazīme, kas raksturo saprašanu, ir saīs-

¹ Camus A. Der Mythos von Sisyphos. Ein Versuch über das Absurde. — Düsseldorf, 1950. — S. 51.

radīto pasauli, kura ir jāatpazīst. Saprašana ir iemiesota kultūras priekšmetos, vārdos, nozīmēs darbības veidos. Tas atspoguļojas jau valodas izteiksmes formās. Nemēdz teikt «Es saprotu zvaigznes vai zemestrīces», bet gan — «Es saprotu astronomiju vai to, kā rodas zemestrīces» (tātad teoriju). Saprašana ir vērsta nevis uz pašu materiālo lietu, bet gan uz tās aprakstu, teoriju, cēloņu analīzi u. tml. Literatūrzinātnieks M. Bahtins norāda: «Lieta būdama lieta, var iedarboties tikai uz tādām pašām lietām, turpretī, lai iedarbotos uz personību, tai ir jāatklāj savas jēgas potenciāls, jākļūst par vārdu t. i., jāiekļaujas iespējamā vārda — jēdziena kontekstā.»¹ Runājot par kādu lietu, piemēram, par naglu, mēs nepievēršamies tai vienkārši kā dzelzs veidojumam (pat piemērā nevar īsti atbrīvoties no vārdu ietekmes, jo «dzelzs lieta» arī ir vārdkopa ar savu nozīmi), bet kā kultūras priekšmetam, kura funkcija ir sastiprināt, būt noderīgam celtniecībā. Nevar runāt, ka mēs saprotam šo materiālās pasaules veidojumu pašu par sevi (saprotam dzelzi), bet gan — ka saprotam tā vārdisko nozīmi, funkcionēšanas jēgu. Bez speciālas iedziļināšanās pat nav iespējams aptvert, cik daudz jēgas un saprašanas noslēpumu sevī slēpj kultūras priekšmeti un valodas vārdi. Daudzi no tiem ir kā tādi mazi, dziļi ieprogrammēti, pat slēpti saprašanas modeļi, kuros iemiesota milzīga cilvēku dzīves pieredze. Piemēram, ritenis. Kas gan XX gs. cilvēkam var būt vienkāršāks kā saprast, ka ratiem un mašīnai pārvietojoties vajadzīgi riteņi. Ritenis kā «ripojošās» kultūras simbols! Taču cik milzīgu kultūrvēsturisku saturu slēpj sevī šis ritenis, ripošana kā pārvietošanās veids un izpratne, ka ritenis var būt perspektīvs kultūras un tehnikas attīstībā!

Īstenības praktiskā izpratne parādās kultūrā, cilvēku radītajā pasaulē. Tāpat kā mūsu skaistuma izpratne tiek ietverta labākajos mākslas darbos, tā arī mūsu dabas izpratne praktiski ir pirmscilvēcis-kās esamības stihijas pārveidojums civilizācijas priekšmetiskajā ķermenī, raksta ukraiņu filozofs S. Krimskis.²

¹ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975. — С. 367.

² Понимание как логико-гносеологическая проблема. — Киев, 1982. — С. 34.

Vārdi, to nozīmes, priekšmeti satur informāciju, kultūras bagātības un pasaules saprašanas tipus, ko tajos ielikušas iepriekšējās pasaules vai arī mūsu laikabiedri. Katra saprotoša un zinātgrīboša cilvēka mērķis ir «atšifrēt» šo ieguldījumu, caur vārdu vai radīto priekšmetu satīkties ar citu cilvēku. Saprašana ir cenšanās likvidēt distanci starp cilvēkiem un dažādām kultūras ievirzēm. Ja saprašanās nenotiek un ilgāku laiku nav nekādas iespējas reproducēt esošās nozīmes, kultūra «pazūd bez pēdām». Paliek tikai labākajā gadījumā kultūras materiālās atliekas, par kurām arheologi saka: «Tas ir kaut kas kultūrai piederоs, bet nevar pateikt, kas tas ir.» Vai arī paliek uzraksti, kurus neviens vairs nevar saprast un izlasīt. Paliek zīmes kalnos vai tuksnesī (lai atceramies VFR filmu «Atmiņas par nākotni», kurā vēstīts par dažādi interpretējamām zīmēm Naskas plakankalnē).

Zudušās izpratnes gadījumu pasaules kultūras vēsturē ir ļoti daudz. To skaits nemitīgi palielinās līdz ar dažādu reģionu kultūras un vēstures pastiprinātu pētīšanu XX gadsimtā, kā arī paplašinoties arheoloģiskajiem, etnogrāfiskajiem, paleolingvistiskajiem u. c. veida pētījumiem. Kultūrvēsturisko faktu uzkrāšanās un vajadzība pēc to interpretācijas saasina hermeneitisko skatījumu, liek dziļāk pievērsties jautājumiem par to, kā izprast zudušo, kā aiz viena fakta izpratnes «izvilkt» visu zudušās kultūras nozīmju kopu.

Tas, protams, nenozīmē, ka nākotnē ir pilnīgi izslēgta iespēja restaurēt bijušo kultūru vai atklāt tās atsevišķus priekšmetus un nozīmes. Taču pastarpinājuma posma trūkums kultūras mantojumā vienmēr mazina saprašanas iespējas. XIX gadsimtam, tāpat kā iepriekšējiem gadsimtiem, neeksistēja, piemēram, Krētas-Mikēnu kultūra, jo saprašanas saites ar to bija zudušas (zaudētas bija arī šīs kultūras materiālās liecības, nozīmju iemiesojumi). Tomēr jau XX gadsimta otrajā pusē mākslas vēstures mācību grāmatās ir atrodamas visai pilnīgas šīs kultūras interpretācijas, ir atrasta sasaiste ar hellēnismu, pamatota šīs kultūras specifika. Atšifrēt pagātni izdodas tāpēc, ka nozīmes nav izolētas parādības. Tās atrodas kopsakarībā un pakļaujas noteiktiem saprašanas kanoniem. Parasti šie kanoni nekur nav cieši fiksēti, aprakstīti vai izskaidroti «svešzemniekiem», tāpēc tie var likties kā labirinti, kuros grūti atrast

ceļu. Saprašanā izpaužas noteiktas vienojošas, visā kultūras ievirzei kopējas garīgās struktūras. Filozofijas valodā runājot, tās pastāv *a priori*, t. i., pirms pieredzes, pirms konkrētās saskarsmes vai domu apmaiņas. Cilvēku saskarsme veido objektīvas — katrā atsevišķā indivīda neatkarīgas —, ideālas struktūras, kas nosaka saprašanas veidus katrā laikā un vietā.

Jāņem vērā, ka kultūras priekšmetu saturs, no zīmes pastāv potenciāli. Līdz ar to nozīme, kultūras priekšmets ir parādība ar savām, no radītāja (autora) neatkarīgām pastāvēšanas tiesībām. Katrs autors ir nodevis savu darbu publikai, bet plašākā aspektā — kad cilvēks ir izteicis savu domu, paziņojis to citiem — tā sāk patstāvīgu dzīvi. Autora darbs un teicējam vārds ir pakļauts tikai radīšanas brīdī. Vēlāk tas kļūst atkarīgs no cita saprašanas. Līdz ar to jāatzīst, ka nozīmes nav absolūti nemainīgas parādības. Būtībā tās vienmēr tiek tikai «uzdots», to radīšana — tikai aizsākta. Bet aizsākta pabeidz cits. Par aktuālām tās padara uztverošais un saprotošais cilvēks.

Nozīmes un jēga aktualizējas konkrētā kultūrvēsturiskā situācijā. Te parādās vēl viena būtiska saprašanas īpatnība: tā notiek kā aptvērumus veselumā konkrētas situācijas kontekstā. Situācijas jēdziens padomju literatūrā ir vāji izstrādāts, taču tam varētu būt plaša zinātniska perspektīva. Situācija lielai nozīmei pieņem vienu atbilstošu veidu, konkrētu kultūrvēsturisku izpausmes formu — jēgu. Šo formu piešķir nevis viens atsevišķs subjekts, bet gan subjektu saprašanās mijiedarbība. Tāpēc arī saprašana pilnībā izpaužas dialogā (tajā, protams, var būt vairāk nekā divi locekļi). Dialogs risinās starp autoru un uztvērēju, arī starp dažādu kultūru pārstāvjiem, pagātni un tagadni. Nozīme—jēga ir dialogiska. Tajā vienmēr ir jautājums un atbildes nojausma. Dialogiskajam kontekstam nav robežu. Pat senās, pagājušajos gadsimtos radušās nozīmes nekad nevar būt nemainīgas, izteiktas līdz galam. Tās vienmēr mainīsies, atjaunosies nākotnes dialogā. Jebkurā brīdī pastāv milzīgi aizmirsto nozīmju slāņi, taču noteiktos dialoga attīstības momentos tos atcerēsies un nozīmes atjaunosies citā kontekstā, citā kultūrvēsturiskā situācijā.

Saprašanas dialogiskums nozīmē, ka saprašana

visa allaž tiecas uz savstarpējo saprašanos. Tāpēc sapra-
ilozu šana un sapraššanās nav jānodala kā divas pilnīgi
pirm atšķirīgas cilvēku garīgās darbības izpausmes. Tās
u ap savstarpēji pāriet viena otrā, viena ir otras iecere,
— n tāpat kā cilvēka individuālā izpausme saplūst ar
eāla kopības izpausmi.

laik Cilvēki, kas cenšas saprast pasauli, kultūras no-
zīmes un procesu jēgu, ir sociāli nosacīti. Domāšanā
un pasaulzūtverē veidojas noteiktas kultūras ievirze.
No sociālās nosacītības nevar atbrīvoties pēc vēlē-
ššanās. Tāpēc arī katra izpratne ir sociāli, kultūrvēs-
turiski nosacīta. Tas nav jāuzskata par sapraššanas
Ka trūkumu, no kura būtu jāizvairās, bet gan tieši
šāki otrādi — par **priekšrocību**. Nozīme, kura pēc savas
pazi dabas ir potenciāli «uzdota», nevar izpausties
oran abstraktā veidā — atrauti no kultūras un subjekta.
anas Taču bieži vien — arī republikas presē — uzstājas
mas politikā, ideologi, zinātnieki, kas par izpratnes ideālu
mai uzskata pārcilvēcisku (nejaukt ar «vispārcilvē-
«uz cisku») «gudrību», kura, viņu vārdiem runājot, «ne-
ākt slīgst» konkrētās kultūrvēsturiskās situācijas tum-
šai: sībā, vienpusībā, bet paceļas tai pāri kā absolūta,
vēs nomainīga atziņa, kas esot jāpieņem visiem. Šo no-
sa stādni papildina lielīga doma, ka viņu izpratnē nav
umā nekā subjektīva, ar pārdzīvojumu, pasaulizjūtu un
iens pasaulzūtveri saistīta. Tātad izpratne, kurā nav nekā
va laicīga, cilvēciska! No filozofiskā viedokļa raugo-
liel ties — pilnīgas blēņas! Taču tādu garīgo procesu
rētu laikā, kad ideoloģija nestimulē individuālās, speci-
rmu fiskās un savdabīgās cilvēku dzīvesdarbības formas,
sub «pārcilvēciskā» izpratne gūst svarīgu vietu kultūras
ana procesu vērtējumā. Tā ir cieši saistīta ar birokrā-
vai tisko, autoritāro vadības stilu, kas pretendē uz tie-
oru sībām paust vienīgo, «īsto» izpratni, noraida jeb-
em kuru dialogu, pretojas diskusijām un galarezul-
tajā tātā — laika gaitai, kultūras iekšējai attīstībai un
alo pārmaiņām. «Pārcilvēciskās» izpratnes aizsargsauk-
gā: lis parasti ir zinātniskums, kas bieži vien ir ļoti tāls
būt no īstās zinātniskās pieejas. Zinātniskums tiek sa-
mai prasts kā atteikšanās no visa subjektīvā, individu-
rīdi ālā, kā kultūrvēsturiskās situācijas, dialoga, attī-
tik: stības ignorēšana, kam vajadzētu novest pie
un objektivitātes. Taču tā nenotiek. Nenotiek tāpēc, ka
ēs: zinātniskums nerodas, tikai noraidot subjektivitāti.
na Tas vispār nerodas šādā ceļā. Saskaņā ar jaunāka-
jām atziņām zinātnes metodoloģijas jautājumos (ne

tikai mūsu zemē, bet visā pasaulē) arvien vairāk nostiprinās uzskats, ka ne tikai humanitārajos, pat dabaszinātniskajos pētījumos zināma loma ir subjektivitātei (jutekliski nefiksējamo mikroparādību uztveršana, zinātnes valodas konvenciālisms utt.). Taču, ja dabaszinātniskajos pētījumos subjektivitātes loma nav noteicošā, tad sociāli humanitārās sfērā tas ir savādāk. Te izpratni veido subjekta tiecības ar subjektu, te viss ir piesātināts ar cilvēka dzīves mērķiem, interesēm, iecerēm, jēgu. Izvairīties no subjektivitātes nozīmē izvairīties no dzīves realitātes. Taču kur tādā gadījumā rast objektivitāti, neizkropļotu, laika garam atbilstošu izpratni, kas atbilst zinātniskuma kritērijiem?

Nozīmes, cilvēciskās darbības jēga, kā jau teikts, nevar izpausties abstrakti, no kultūras un subjektivitātes atrauti: savu piepildījumu tā iegūst tieši konkrētā situatīvā izvērsumā. Tas nenozīmē, ka dotais situatīvais izvērsums ir jāuzskata par universālu, pārlaicīgu normu. Katra jauna kultūras ievirze nozīmes izvērtē jaunā kontekstā, ierauga tajās jaunos aspektus un vērtības vai arī noraida pavisam. Tas piešķir kultūrai dinamismu, novērš stagnāciju, vērtējuma absolutizāciju.

Taču izpratnē, tāpat kā izziņā, var rasties subjektīva rakstura kļūdas konkrēta cilvēka paviršības, nolaidības, neizdarības dēļ. Saprašana ir saistīta ar cilvēka spējām, raksturu, trūkumiem. Tas viss, protams, var būt par cēloni nepareizai izpratnei, pārpratumiem. Tāpēc viens no pirmajiem veiksmīgā izpratnes nosacījumiem ir novērst subjektīva rakstura traucējumus, tišu, kultūrvēsturiskai situācijai neatbilstošu interpretāciju kultivēšanu. Citiem vārdiem runājot, ir jāļauj kultūrai izteikties caur sevi, nevis tā jāpadara par savas gribas un aprobežotības piedēkli. Subjektīva rakstura pieeja (subjektīvisms) un subjektivitāte saprašanas procesā nav viens un tas pats. Subjektivitātē izpaužas vispārējās cilvēciskās pārdzīvošanas, pasaulizjūtas un uztveres struktūras. Filozofijā mēdz runāt par transcendentālo subjektivitāti, kas būtībā nozīmē to, ka filozofa nepievēršas katram indivīdam ar viņa konkrētajām psiholoģiskajām izpausmēm, ikdienas neveiksmēm un veiksmēm, bet paceļas pāri atsevišķajam (latīņu val. *transcendens* — ārpus ietvariem izejošs) līdz cilvēka subjektivitātei vispār. Subjektivitātē savieno

as vispārcilvēciskais un individuālais, kopīgais un atšķirīgais. Tieši subjektivitātes daudzveidīgums bagātina kultūru un ļauj pārvarēt izpratnes sastingumu. Lai iegūtu adekvātu izpratni, nepieciešams pēc iespējas dziļāk aptvert tagadnes kultūrvēsturisko situāciju, cik iespējams, apzināties savu sociālo nosacīību, apgūt, rekonstruēt nozīmes—jēgas rašanās apstākļus, cēloņus un kontekstu, novērst subjektīva rakstura kļūdas. Pēdējais — augstākais saprašanas precizitātes kritērijs ir laiks, kultūrvēsturiskais process kopumā. Šis process atklāj katras izpratnes īsto vietu jēgas un nozīmes izpratnē.

Saprašanai un izziņai ir daudz kopēja un daudz atšķirīga. Nemitīga informācijas pieauguma apstākļos arvien skaidrāk kļūst redzams, ka cilvēkam ir vadzīgs nevis bezgalīgs neitrālu zināšanu daudzums, bet gan tādas zināšanas, kas viņam ir tuvas, izmantojamas noteiktā situācijā. Saprašanas process abstraktās zināšanas cilvēkam pietuvina. Sapratis šīs zināšanas, cilvēks tās «iekodē» savā pasaulzveres sistēmā, ienes savā pasaules ainā. Bieži vien ir grūti atšķirt, kuras zināšanas ir izprastas un kuras vienkārši zināmas. Tie, kas saka, ka visu zina un prot, bet īstenībā dzīvi neprot veidot saturīgu, nespēj apliecināt savu cilvēciskumu, arī nezina nekā. Savā nekulturālībā viņi ne ar ko neatšķiras no cirka šūnišiem, kas vienkārši ir apguvuši dažas pierastas asociācijas tādā vai citā kārtībā. Tāpēc izpratne jāaplūko ne tikai kā pasaules teorētiskās apguves sastāvdaļa (zināt un saprast), bet arī — kā prasme darboties, lietot zināšanas noteiktā situācijā. Ja izziņas process ietver kāda materiālās vai garīgās pasaules objekta pētīšanu, analīzi un izskaidrošanu, atklāt objekta pastāvēšana principā nav atkarīga no tā, vai kāds to izziņa vai ne, tad saprašana reprezentē cilvēka esamības veidu kultūrā un pasaulē. Trāpīgi šos divus, ar izziņas un saprašanas atšķirībām saistītos aspektus raksturojis M. Bahtins. Viņš izskata, ka izziņa un tajā iegūtās zināšanas ir *doma par pasauli*, bet saprašana ir *doma pasaulē*. Izziņas procesā cilvēks pievēršas kādam noteiktam materiālās, objektīvās pasaules objektam (protams, var izziņāt arī garīgo un subjektīvo) un cenšas to pakāpeniski izpētīt, atklāt tā elementus, uzbūves principus, pastāvēšanas cēloņus, attiecības ar citiem objektiem. Izziņā galvenokārt tiek meklētas likumsa-

karības. Tiek analizēta arī objekta specifika konkrētajā momentā, taču izziņai tas nav pats raksturīgākais. Izziņa tiecas saskatīt vispārīgo atsevišķajā.

Turpretī saprašanā noteicošais ir atsevišķais, individuālais izpausmes moments, tā specifika, ko no saka konteksts, kultūras priekšmeta vai parādība vieta dotajā kultūrvēsturiskajā laikā un telpā. Vārdattiecības ar citiem vārdiem, konteksts, situācija no saka to, kā tiek saprasts objekts.

Ja izziņa (īpaši zinātniskā) principā ir vienreizējs akts (kad objekts jau vienreiz ir izziņāts, otrreizējai tā atklāšanai vairs nav zinātniskas vērtības — neizgudrot velosipēdu no jauna!), tad saprašanai kā cilvēciskās pasaules izteicējai ir vaja dzīga atkārtošana. Turklāt radoša atkārtošana, ja laika gaitā ir mainījusies gan situācija, gan konteksti, gan arī paši cilvēki.

Saprašana ir saistīta ar pārdzīvojumu. Te parādās atšķirība no izziņas, kas cenšas atbrīvoties no visai subjektīvā, emocionālā. Priekšnosacījums jēgas un nozīmes apgūvē ir pārdzīvojuma rašanās. Daudz kārt lietotie vārdi — revolūcija, šķiru cīņa u. c. — Padomju valsts pagātnē veidoja dzīvu vienotību ar konkrēto vēsturisko praksi. Tālaika cilvēkiem šie vārdu nozīmes ieguva noteiktu papildījumu, apvijā ar pārdzīvojumu, emocionālo pieredzi, savu izpratni. Taču jaunākajām paaudzēm, kas nav šo notikumu aculiecinieces, pārdzīvojuma un emocionālās pieredzes trūkst; dabiskā ceļā — saskarsmē ar dzīves īstenību — šo pieredzi vairs nevar iegūt. Tādēļ izpratne daudz vairāk ir saistīta ar stereotipiem, vienā kārtotām ideoloģiskām shēmām. Pārdzīvojums, kur meklē izpratnes padziļināšanai, tagad ir iedomātais pārdzīvojums. To sniedz vai nu patiesa māksla, vai iepazīšanās ar pagātnes liecībām, dokumentiem, kultūras pieminekļiem.

Hermeneitika māca, ka nozīmēm pagātnē bijuša savas, konkrētās vēsturiskās vides noteiktās saturnianses. Tagadnē šīs nozīmes ir apaugušas ar citu sociālo, kultūrvēsturisko pieredzi. To izpratne neizbēgami mainās, jo citāda, jauna ir sociālā vide un laiks, kurā šie jēdzieni un nozīmes darbojas. Tāpēc vēstures apgūvē un saprašanā liela loma ir ne tikai faktiem, dokumentiem, vēstures zinātniskajām atziņām, bet arī pagātnei un tās mākslinieciskajam

atainojumam, mutvārdu vēsturei (*oral history*), kas spēj atspoguļot pārdzīvojumu. Mūsu gadsimta 80. gadu beigās atklātībā pārādijās daudzi mākslinieciski augstvērtīgi darbi, kas 20., 30. un 40. gadu notikumus rādīja tik nepievilcīgā gaismā, ka sāka sabrukt agrāk kultivētie vēstures izpratnes modeļi. Gaismā nāca ne tikai vēsturiski fakti, bet arī tālaika pasaulizjūta: traģika, bailes, absurds. A. Ribakova romāns «Arbata bērni», V. Salamova stāsti, O. Bergholcas dzeja un citi darbi dod iespēju mūsdienu lasītājam veidot to pārdzīvojumu slāni, kas nepieciešams pagātnes padziļinātai izpratnei. Taču jāņem vērā, ka arī mūsdienās sasniegtais izpratnes līmenis nav vienīgais un galīgais spriedums par notikušo. Sabiedrības un kultūras attīstība šo izpratni un novērtējumu turpinās. Māksla šajā procesā ir neaizstājama.

Cilvēciskās pasaules pastāvēšana ir ļoti specifiska. Ja daba eksistē pati par sevi, priedes aug pašas, klintis stāv pašas, tad, lai saglabātu cilvēcisko pasauli, kultūru un tās vērtības, ir nepieciešams pielikt pūles, to atjaunojot. Cilvēks, kas veicis varoņdarbu, turpmākajā dzīvē nevar darboties nelietīgi un vienlaikus palikt varonis. Un otrādi, tikai pseidovaronis ir tas, kura varonība uz mūsdienu kultūrvēsturiskā fona izskatās kā nelietība. Ja ideja, vērtība netiek no jauna apliecināta, vārdi un teksti no jauna saprasti un pārdzīvoti, tie zaudē savu nozīmi. Saprašanas īstenība ir precīzi izjust katru jauno situāciju, kontekstu, laiku. Tas nenozīmē, ka saprašana «iestieg» katrā konkrētā gadījumā un nespēj iegūt plašu vispārinājumu. Tāpat tas nenozīmē to, ka cilvēki nespētu atšķirt varonību no nelietības vai ka ik pa brīdim mainītu savus uzskatus. Stabilitāti saprašana piešķir vispārcilvēciskās vērtības, kas kā stingrs, stabils pamats ir katras kultūras centrā un izstaro ap sevi saprašanas lauku. Gudra izpratne (atšķirībā no zināšanām, kas var būt patiesas vai aplamas, izpratne var būt vairāk vai mazāk gudra) spēj nonākt pie atziņām par pasauli, vēsturi un tās jēgu kopumā plašā, šodienīgā kontekstā.

Viens no saprašanas noteikumiem ir tās plašums. Saprašana ir saistīta ar pāreju uz plašāku zināšanu, pieredzes sfēru. Tajā ietilpst mūs interesējošā informācija par kontekstu situāciju, mērķiem un motīviem. Lai novērtētu un saprastu esošo zināšanu, notikumu

jēgu un nozīmi, ir nepieciešams iziet ārpus to ietvariem. Protams, ne vienmēr to var izdarīt ar loģisku spriedumu palīdzību. Drīzāk gan otrādi: tie, kas cenšas visu loģiski izskaidrot, biežāk nekā nesaprot. Saprašana ir spontāna, individuāla un reizē universāla. Tas nozīmē, ka tajā slēpjas dziļš domu un jūtu darbības process, kas atrodas spontānuma pamatā. Saprašanas individuālās izpausmes pamatā savukārt ir kopīgais, vispārcilvēciskais, vienojošais. Saprašanas process dod vienreizēju rezultātu. Saprast var vienreiz, šoreiz, bet var nesaprast citreiz citā vietā. Kā mēs visi labi zinām, pasaulē nepastāv universāls saprašanas algoritms. Nav arī tādas shēmas, ar kuras palīdzību varētu ikreiz uzkonstruēt vajadzīgo kontekstu un sistēmu. Taču saprašanas procesā vienmēr ir nepieciešams atrast (kaut intuitīvi) tās fundamentālās sistēmas, kas ir plašākas par izprotamo jēgu un nozīmi, uz kurām tās balstās, kurās tās iegūst savu saturu.

Saprašanas konkrētos rezultātus nosaka dažādi slēpti faktori, bieži vien intuīcija, kas izriet no cilvēka dzīves pieredzes un redzesloka plašuma. Tomēr saprašanu nevar reducēt uz emocionālo vai tīri intuitīvo pārdzīvojumu vien, jo tā nenoliedzami balstās arī uz racionālo apjēgsmi un uzkrātajām zināšanām. Taču būtu aplam, ja saprašanu identificētu ar loģisko zināšanu krājumu: tieši ar šādu aplamību mēdz aizrauties pedagogiskajā praksē. Loģikas, intelektuālu pārspriedumu priekšmets ir jau saprastais. Saprašanas priekšmets — vēl nenoteiktais, neatrastais, bet meklētais. Saprašanai ir jāpārvar nenoteiktība un jāiegūst noteiktais — izpratne.

Saprast nozīmē it kā atrast jautājumu, uz ko atbilde dotā atziņa. Saprast nozīmē prast atšķirt, uz kādu atbildi, izvēloties no daudziem dažādiem variantiem, ir virzīts dotais jautājums. Taču psiholoģiskie novērojumi liecina, ka bieži vien cilvēks, sapratis, kāds jautājums jāuzdod, jau paredz, kāda atbilde ir gaidāma. Tas nozīmē, ka saprašanā jēgas sniedzas tālu pāri konkrētiem lingvistiskiem ierobežojumiem, atsevišķai domai. Jautājums, tā semantiskā (jēgas) virzība «ieprogrammē» atbildi. Tāpēc, runājot par zināšanu attīstību, mēdz teikt, ka simtreiz grūtāk ir izvīrīt dziļus un saturīgus jautājumus nekā atrast atbildes uz tiem.

Attiecībā uz vēsturi saprašana prasa rekonstruēt tos jautājumus, uz kuriem kā atbilde radās noteikti teksti, zināšanas, kultūras priekšmeti, mākslas darbi. Citu — bijušo vai vienkārši mums svešu kultūru izpratne prasa spēju rekonstruēt tos īpašos jautājumus, kurus cilvēki uzdeva sev savā laikmetā. Jāteic, ka, neievērojot šo atziņu, mēs daudzkārt par pagātnes domātājiem spriežam nekorekti, apgalvojot, ka «viņi nespēja saprast», «nepacēlās līdz», «neredzēja» u. tml. Taču tiek aizmirsta tā patiesība, ka katrs laikmets jautā vispirms sev un ka katra laikmeta zinātnieki un gudrie atbild savam laikmetam. Tāpēc no hermeneitikas viedokļa ir nepiedodami salīdzināt, piemēram, sengrieķu atomista Dēmokrita uzskatus ar mūsdienu zinātni par atoma uzbūvi un augstprātīgi norādīt, ka viņš, lūk, nesaskatīja to, ko redzam mēs. Iespējams, ka mēs paši vēl nesaprotam to jautājumu, uz kuru atbildēja Dēmokrits. Tieši tāpēc pastāv iespējas rakstīt atšķirīgas filozofijas vēstures mācību grāmatas un dažādi interpretēt kultūrvēsturisko procesu.

Izziņa savās daudzveidīgajās formās galvenokārt ir saistīta ar zinātni, pasaules teorētisko apgūšanu. Saprašana pastāv arī tādos veidos, kas nav tieši saistīti ar zinātni. Viens no veidiem ir lingvistiskā saprašana — to raksturo fakts, ka cilvēks saprot valodu, izteikumus, metaforas, prot atšifrēt pārnestās nozīmes, var runāt un izteikt savas domas. Taču cilvēks saprot citus cilvēkus ne tikai lingvistiskajā — valodas — līmenī. Spējas saprast psiholoģiskajā līmenī dod iespēju atklāt gan sevi, gan cita cilvēka iekšējo pasauli, pārdzīvojumus, rīcības motīvus un darbības jēgu. Īpašs saprašanas veids ir mākslas darbu saprašana, tēlu, zīmju, simbolu izpratne. Savdabīgs saprašanas veids ir vēstures saprašana, kad cilvēku no notikumiem atdala laika distance. Zinātniski teorētiskajā domā saprašana nozīmē zināšanu apjēgumu, refleksiju par tām. Visiem šiem saprašanas veidiem ir gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes.

Saprašanu kopumā mēdz raksturot kā indivīda «pietuvināšanos» pasaulei, jo salīdzinājumā ar izziņas procesu saprašanā cilvēks daudz vairāk ir saistīts ar objektu, ko cenšas izprast. Saprašanas objekta jēga veidojas saistībā un atkarībā no saprātēja pieredzes, kultūrvēsturiskās situācijas. Lasot indiešu leģendu par sāls lelli, piemēram, pārlicinā-

mies, cik dziļi (pārnestā nozīmē) izpratne saplūst ar savu objektu. Sāls lelle gribēja izprast, kas jūra. Viņa piegāja pie jūras un iebāza ūdenī pirkstu. Tas izkusa, bet lelle vēl nesaprata, kas ar viņu notiek, tāpēc iebāza ūdenī visu roku. Roka izkusa. Taču lelle nelikās mierā un brida jūrā iekšā. Un izkūstot viņa beidzot sauca: «Tagad es saprotu, kas ir jūra! Jūra — tā esmu es!»

Saprast kādu parādību nozīmē iedziļināties tajā, taču ne tādā veidā, kā tas notiek izziņas procesā, t. i., sadalot un analizējot. Iedziļināšanās notiek, saglabājot gan savu uztveres veselumu, gan arī saņemot protamās nozīmes, kultūras priekšmeta veselumu. Sajā veselumā var atrast gan situatīvo kontekstu, gan potenciālas iespējas pārveidoties citā situācijā. Tāpēc nozīmēm, mākslas darbiem, kultūras priekšmetiem mēdz būt daudzas interpretācijas. Ipaši tas attiecas uz mākslas darbiem. Presē bieži nākas lasīt kritiķu atziņas par atšķirīgiem lugu iestudējumiem, kas būtībā ir viena teksta dažādas izpratnes. Tā, piemēram, V. Starodubcevs laikrakstā «Literatūra un Māksla» atzīmē, ka gandrīz vienā laikā uz divām Rīgas teātru skatuvēm parādījies N. Gogoļa «Revidents». Istenībā ir nevis viens, bet divi «Revidenti», viņš raksta. «Tas acīmredzot notika tāpēc, ka «Revidents» ir tā sauktais zināmais nezināmais. No vienas puses, lugu zinām gandrīz vai no galvas, no otras, — tā aizvien maldina mūsu sapratni: pārā daudz tajā miklaina un neatklāta.»¹

Izteiktās domas par atšķirīgām teātru izrādēm ir ļoti simptomātiskas. Atšķiras ne tikai «Revidents», atšķiras pilnīgi visas izrādes, jo tieši atšķirīgumam parādās izpratnes spēks un interesantums. Raksturīgi, ka dziļu un bagātu mākslas darbu interpretācijā vienmēr paliek kaut kas neatklāts un tieši tāpēc ir iespējams tiem pievērsties no jauna. Māksla darba iekšējā bagātība piešķir tam noteiktu vietu kultūras vēsturē, neaprobežojoties ar vienu laikmetu, bet gan ļaujot darbam runāt pāri laikmetiem.

Iespējas dažādi interpretēt literāros mākslas darbus (lugas, dzeju u. c.) ir saistītas ar valodas un vārda specifiku. Šeit vienlaikus darbojas likums

¹ Starodubcevs V. Jaunais «Revidents» // Literatūra un Māksla. — 1982. — 19. marts.

karības, kas attiecas uz lingvistisko saprašanu un mākslas saprašanu. Vārda būtības atklāsmei veltīti daudzi sarežģīti lingvistiski pētījumi, taču kopumā skaidrība par vārdu kā par īpašu cilvēciskās pasaules, vēstures un kultūras iemiesotāju, par vārdu kā par tādu garīgo attiecību nesēju, kurā «satiekas» divu subjektu pasaulizpratnes, nepieaug. Bieži vien vārda būtību daudz trāpīgāk raksturo dzejnieki ar salīdzinājumu palīdzību nekā zinātnieki savos lingvistiskajos pētījumos. Protams, tāpēc nav jā noliedz lingvistiskās pieejas vērtība, taču, tāpat kā anatomija neatklāj dzīva cilvēka būtību, bet tikai tā iekšējo uzbūvi, tā arī lingvistika analizē valodu tikai vienā aspektā. Kā raksta O. Mandelštams: «Vārds ir kā kūlis, nozīmes no tā spraucas uz visām pusēm un netiecas uz vienu vispārpieņemtu centru. Pasakot «saule», mēs veicam it kā lielu ceļojumu, pie kura esam tā pieraduši, ka braucam it kā miegā. Poēzija tieši ar to atšķiras no automātiskas runas, ka uzmodina un sapurina mūs vārda vidū. Tas izrādās daudz plašāks, nekā mēs domājam, un tad mēs atceramies, ka runāt — nozīmē vienmēr atrasties ceļā.»¹

Vārdiem piemīt spēja mainīt savu jēgu atkarībā no konteksta. Jēga un vārda nozīme ir cieši saistīta. Ar izteikuma nozīmi parasti saprot to priekšmetu vai parādību, ko apzīmē dotais izteikums, bet ar jēgu — izteikuma iedomāto saturu. (Tradicionāls piemērs: Rīta un Vakara zvaigzne. Nozīme tām ir viena un tā pati — planēta Venēra, turpretī jēga ir atšķirīga.) Zinātnē par valodu ar nozīmi saprot vārda jēdzienisko saturu, bet jēga ir nozīmes konkrētizācija noteiktā situācijā. Kultūras teorijā nozīmi galvenokārt attiecina uz valodas izteikumu saturu, bet jēgu — uz cilvēka darbību, uzvedību, dzīves piepildījumu (dzīves jēga). Taču šie jēdzieni cits ar citu ir tik ļoti saistīti, ka tos bieži identificē. Saprašanas procesā uz noteiktas nozīmes apguves bāzes rodas dažādas jēgas interpretācijas.

Saprašanas process ir saistīts ar interpretāciju, izziņas — ar skaidrojumu.² Izziņas, interpretācijas un saprašanas attiecības reizēm attēlo triju koordinātu sistēmā. Viena no koordinātām veido izziņu. Tā ir

¹ *Мандельштам О.* Разговор о Данте. — М., 1967. — С. 18.

² Latviešu valodā nav stingras tradīcijas šo terminu lietošanā. Pat skaidrojošās vārdnīcas terminu «interpretācija» apraksta kā parādības skaidrojumu.

virzība uz priekšmetu vai parādību, cenšoties
iespējas objektīvāk skaidrot pasauli un atteikties
visa subjektīvā. Tāpēc to var attēlot ar vertikālu
bultiņu. Interpretācijās savukārt tiek sniegtas dažādas
pasaules izpratnes. Tā kā tās principā vienlīdzīgas,
tad interpretāciju var attēlot ar horizontālo bultiņu.
Saprašana ir process, kas vērsis dziļumā, tajā
notiek nozīmes aptvērums veseluma. Tāpēc
saprašānu izsaka trešā — uz priekšu vērsis
koordināta. Shēma tikai aptuveni parāda izziņas
interpretācijas un saprašānas īpatnības. Jāņem
vērība, ka tās visas ir savstarpēji cieši saistītas.

Kopš dzīves filozofijas laikiem (XIX—XX g.
mijā) ir iezīmējusies tradīcija skaidrot saprašānu
un interpretāciju kā divu dažādu zinātņu grupu
dabas un gara — metožu pretstatu. Gara zinātne
(mūsdienu terminoloģijā — humanitārās un sociālās
zinātnes) izprot un interpretē cilvēciskās pasaules
parādības. Turpretī dabaszinātnes izskaidro pasauli.
Neokantisms un dzīves filozofija šīs metodes
polarizē. Tam ir savs kultūrvēsturisks pamats
pretstatījumā atklājas metožu savdabība, zinātņu
īpatnības un atšķirības. Sava ietekme ir arī pozitīva
vismā uzplaukumam (H. Spensers, O. Konts u. c.)
kas lielā mērā nerēķinās ar gara zinātņu specifiku
un uzspiež tām dabaszinātniskās izziņas modeļus.
Tāpēc saprotama ir pretējā reakcija: pēc iespējas
nodalīt dabas un gara zinātņu pieejas, pamatot
katru vēku pasaules specifiku.

XX g. otrajā pusē starp zinātnes metodoloģiju
ir visai maz tādu pārstāvju, kas tieši turpina
dzīves filozofijas aizsākto līniju. Vairākums no viņiem
atzīst, ka izziņa un izskaidrojums ne tikai nav
saprašānas pretstats, bet ir ar to cieši saistīti. Līdz
saprastu dziļi un pamatoti, ir jābūt noteiktam zinātņu
šānu daudzumam un kultūras apguves līmenim.
Taču jāatgādina, ka izziņa un zināšanas pēc savas
iedabas nav identas ar saprašānu. Saprašānai
vienjādīgā ne vien teorētiskās zināšanas, bet dzīves
pieredze vispār, gudrība. To, ka saprašāna atšķiras
no zināšanām, pierāda daudzi dzīves un literatūras
piemēri. Ne velti mēdz teikt, ka bieži vien veid
lauku vīrs saprot vairāk nekā viņa skolotais dēls
vai znots. Č. Aitmatova romānā «Un garāka
mūžu diena ilgst» ir tēli Jedigejs un Sabidžans. J.
digejs visu mūžu nodzīvojis laukos, dzelzceļa malā

dzīve viņam liegusi iespēju iegūt labu izglītību, taču devusi kaut ko citu — vispārcilvēcisko vērtību izpratni. Turpretī viņa znots Sabidžans grozās pa pilsētu, ir pabeidzis institūtu, ieņem visai atbildīgu amatu, tomēr tas viss viņam nav devis spēju saprast citus cilvēkus, viņu dzīves jēgu, tradīcijas un seno kultūras nozīmju mūžīgo vērtību.

Saprašana un izskaidrojums satuvinās, kad ir runa par zinātnisku teoriju, modeļu, terminu apgūšanu. Tad lielā mērā mazinās dzīves pieredzes nozīme un svarīgas kļūst uzkrātās zināšanas. Ikdienas sarunvalodā pat mēdz identificēt teorijas zināšanu ar saprašanu. Tam ir savs pamats, jo zinātniska teorija, ja tā atbilst visiem zinātniskuma kritērijiem un ir loģiski nepretrunīga, nepieļauj daudzas atšķirīgas interpretācijas. Noteiktā paradigmā¹ zinātniskai teorijai vajadzētu būt tikai vienai interpretācijai. Ja tā nav, tad acīmredzot ir nepietiekami izstrādāts teorijas jēdzieniskais aparāts vai arī pārkāptas paradigmas robežas. Teorijas interpretācijas radikāla pārmaiņa notiek, rodoties citai paradigmai (piemēram, Eiklīda ģeometrijas interpretācija Lobačevska ģeometrijas kontekstā). Turpretī kultūras priekšmetu, tradīciju saprašana pieļauj daudzas interpretācijas. To pastāvēšana kultūras vēsturē ir jēgas, kultūras priekšmetu eksistēšanas priekšnosacījums. Neviens mākslas darbs nevar tikt saprasts pilnīgi vienādi. Cēlonis tam ir subjekta, viņa dzīves pieredzes piedalīšanās saprašanas procesā, izpratnes situatīvā iedaba, kultūrvēsturiskā nosacītība, konkrētība, tiekšanās tvert individuālo, neatkārtojamo gadījumu konkrētajā telplaika struktūrā. Ja izskaidrojumā kāda parādība vai teorija tiek analizēta, vadoties no stingras pārliecības par to, kas ir pateikts šajā teorijā, tad mākslas darba interpretācijas var atšķirties, vērtējot pēc tā, kā ir attēlots. Mākslas kritikā nav reti arī strīdi par darba galvenās idejas saturu.

Izziņas procesa rezultāti allaž tiek vērtēti divējādi: tie ir vai nu patiesi, vai aplami. Izpratne ir patiesa vai aplama atkarībā no tā, kā tā ir saistīta

¹ Terminu «paradigma» pirmoreiz minēja T. Kūns savā grāmatā «The structure of scientific revolutions» (Chicago, 1970). «Ar paradigmu es saprotu,» raksta T. Kūns, «visu atzītus zinātniskus sasniegumus, kas uz noteiktu laiku piešķir zinātniekiem problēmu nostādnes un risinājuma modeli.»

ar izziņu. Pašai par sevi izpratnei var būt daudz vairāk vērtējumu, jo tā skar ne tikai objektu un izziņu (domas atbilstību objektam), bet arī pirmkārt un galvenokārt saskarsmi, kurā parādās saprašanas veiksmē vai nevarība. Saprašanu un tās rezultātu izpratni — var vērtēt pēc tās dziļuma, skaidrības pilnības un pamatojuma. Saprašana, tiecoties uz pilnību, maksimāli cenšas apgūt gan nozīmes saturu, gan kontekstu un zemtekstu. Īpaši svarīgs konteksta plašums: interpretējot mākslas darbu, būtiski ir saskatīt ne tikai tēlu iekšējās sakarības, bet arī tos nosacījumus, ko sniedz autora daiļrade kopumā, laikmets, kurā viņš dzīvo. Saprašana tiecas uz pilnību, taču pēc savas būtības tā ir vēsturiski mainīga un tādējādi nevar būt absolūta pilnība. Saprašanas loģiskais, refleksivais stāvoklis izpaužas pamatojumā. Tas ir saistīts ar pārdomām, zinātnām, kopsakara meklējumiem, parādības pastāvēšanas cēloņu un mērķu atklāšanu. Ne katrai izpratnei ir savs pamatojums, ko var noformulēt teorētisku zināšanu veidā. Pamatojums neapšaubāmi pastāv tādās izpratnes izpausmes formās, kas ir cieši saistītas ar zinātni. Piemēram, ģeometrijā jebkura teorēma tiek pierādīta, tas nozīmē, ka tai ir savs pamatojums. Izpratnei, kas veidojas cilvēku savstarpējās attiecībās, bieži nav loģiska, teorētiska pamatojuma. Tā vairāk balstās uz dzīves pieredzi, intuīciju, saskarsmes likumsakarību zināšanu, psiholoģisku gudrību. Taču tas nenozīmē, ka tā ir nevērtīgāka salīdzinājumā ar zinātnisko izpratni. Daudzās dzīves situācijās bieži vien šāda, dzīves pieredzes diktēta apjausma ir svarīgāka par teorētisku prātošanu. Tā pamatjautājums ir nevis loģisku secinājumu virkne, bet gan ilgstoša dažādu simbolu, zīmju, izteikumu parādību summēšanās vienā kopējā ainā, kas pēkštni sniedz izpratnes skaidrību. Protams, atziņas, ja tās veidojas bez teorētiskās domas stingrības, slēpj subjektīvismu, vienpusības, pārpratumu briesmas. Tieši tāpēc jau arī cilvēku sadzīvē, komunikācijā rodas tik daudz konfliktu, savstarpējas nesaprašanās gadījumus, kas pārvēršas par labirintiem, no kuriem neizceļas. Saprašanas būtisks pavadoņš ir nesaprašana un nesaprašanās.

Izpratnes dziļums ir viens no galvenajiem rādītājiem, jo tas atklāj, vai lietas būtības aptvērumā ir noticis pilnībā. Izpratnei var būt dažādi individuāli

āli pamatojumi (piemēram, laulības šķiršanas gadījumā: viens apgalvo, ka šķiras tādēļ, ka mājās netiek gatavotas pusdienas, otrs — ka savstarpējā naida dēļ u. tml.). No malas raugoties, grūti ir noraidīt kādu pamatojumu, jo tie balstās uz individuālu pārliecību. Taču to atšķirības vispārinājuma un situācijas izpratnes ziņā ir acīm redzamas. Galarezultātā tikai izpratnes dziļums un pilnība nosaka saprašanas vērtību.

Atšķirībā no saprašanas izziņā svarīga ir precizitāte. Iegūt precizitāti nozīmē panākt lietas (parādības, notikuma) un tās apjēguma saskaņu. Taču precizitātes labad nav jāatsakās no sava Es. Izpratnē pārāk liela nozīme ir cilvēciskajam Es, «savam pasaules redzējumam», un to nevar tik vienkārši atmet. Saprašanā reizēm nozīmīgāka ir apjaušana par meliem un noslēpumu nekā pilnīga patiesības izziņāšana. Šeit svarīga nozīme ir gan nekautrībai, gan apvainojumam, gan arī daudzām citām cilvēciskām attiecību izpausmēm.

Saprašanai var būt dažādi līmeņi, attiecības starp tiem ir nosacītas. Pirmais, pats elementārākais saprašanas līmenis ir atpazīšana (kas ir kas!). Otrais līmenis ir saistīts ar apjēdzamā objekta pieskaitīšanu pie noteiktas parādību kategorijas, tā ierindošanu citu pazīstamu lietu vai notikumu vidū (tas ir līdzīgs tam!). Šis līmenis jau prasa noteiktas zināšanas, spēju vispārināt un izskaidrot. Trešajā līmenī tiek saprastas ne tikai vispārīgās pazīmes, bet galvenokārt specifika, atšķirības. Objekts tiek uztverts un saprasts tā individuālajā veidā, vienreizībā. Šis līmenis saprašanas būtību raksturo vistiešāk. Visdziļākais saprašanas līmenis ir saistīts ar pamatu, mērķu, motīvu un cēloņu izpratni, plaša izpratnes konteksta apzināšanos.

Pēc padomju filozofa S. Ķrimska domām,¹ saprašana realizējas divos līmeņos:

1) objekta atpazīšana;

2) tā nozīmes un jēgas rekonstrukcija.

Filozofs A. Brudnijs izdala trīs saprašanas līmeņus jeb virzības. Pirmais saprašanas līmenis ir pāreja no viena elementa uz citu elementu noteiktas zīmju sistēmas ietvaros; otrs — apziņas satura struktū-

¹ Sk. grām.: Логический анализ естественного языка. — Вильнюс, 1982.

ras izmaiņa, trešais paralēli jau minētajiem — no-
teiktas jēgas radišana.¹

Tulkošanas teorijas speciālists V. Komisarovs at-
zīst, ka tulkošanas praksē pastāv pieci saprašanas
līmeņi. Vispirms ir svarīgi saprast darba mērķi,
ieceri, tā nozīmi saskarsmē, tad — aprakstīto situā-
ciju, pēc tam ir jāsaprot izteiksmes līdzekļu speci-
fika, informācijas pārraides veids. Tālāk ir jāiedzi-
linās izteikumu specifikā un jānonāk visbeidzot pie
vārda kā izteikuma elementa.

Vienkāršojot šo shēmu, varētu teikt, ka saprašā-
nai ir jāaptver visi līmeņi, kas skar verbālās izteik-
smes formas, un jānoiet ceļš «vārds—teikums—
teksts—notikums—teicējs». Patiesībā šis ceļš ir
mazliet garāks, jo aiz teicēja (autora) «stāv» viņa
personība, dzīves izpratne, stils, pasauluzskats un
kultūra. Saprašanas procesā cilvēks apgūst ne vien-
kārši vārdu vai teikumu, bet gan cita subjekta, citas
individualitātes izteiktu vārdu. Saprašanas objekts
un subjekts (precīzāk — divi subjekti, no kuriem
viens ir sapratējs, bet otrs sevi ir izteicis vārdos,
kultūras priekšmetos, kas kļūst par saprašanas ob-
jektiem) nekad nevienādojas, bet «saplūst», veido-
jot dialogu daudz dziļākā slānī nekā izziņa. Saprā-
šanas kritērijs ir pati iespēja rasties un turpināties
dialogam. Ja nesaprot, dialoga nav. Tad nozīme,
kultūras priekšmets subjekta priekšā ir mēmi un
neko neizsakoši. Virspusēja saprašana vārdos uz-
tver tikai vispārpieņemto jēgu, pašu virsējo slāni,
triviālākās nozīmes. Dziļāka saprašana saskata no-
zīmes specifiku noteiktā telpā (kultūrvēsturiskā
aspektā), saistībā ar citu personību. Saprašanas
process padziļinās, ja dialoga abas puses respektē
viena otru. Vienlīdz bīstami ir atteikties no sevis sa-
vas subjektivitātes saprašanas labā un atļaut «ru-
nāt» tikai nozīmei, citam, vai arī runāt tikai pa-
šam un neieklausīties citā. Pirmais gadījums —
atteikšanās no savas personības, mūsdienu kultūr-
vēsturiskās situācijas izpaužas, piemēram, tādā me-
todoloģiskā pieejā, kād pagātnes kultūru mēģina
saprast tikai tā, kā to saprata pagātnē dzīvojošie
cilvēki. Iecere ir vilinoša, taču tai piemīt būtiski trū-
kumi. Kā gan iespējams restaurēt bijušo izpratni, ja
šajā restaurācijas procesā piedalāties ar savu in-
terpretāciju?

¹ Проблемы социологии и психологии чтения. — М., 1975.

Šī pieeja, kā raksta padomju kulturologs S. Averincevs, ir bezperspektīva. «Nevajag jautājumu uzdot tādā veidā: vai senu laikmetu kultūras parādības mums vajag interpretēt šo laikmetu kategorijās vai arī mūsdienu kategorijās? Nepastarpināts, nekritisks, nedistancēts vienu vai citu kategoriju lietojums pats par sevi var būt tikai neveiksme. Mēģinājums kaut cik konsekventi spriest bijušo laikmetu kategorijās ir mēģinājums kāda cita, nezināma šā laikmeta domātāja vietā rakstīt traktātu, kuru viņš nez kāpēc nav uzrakstījis savā laikā; šāda pasākuma derīgums ir visnotaļ neskaidrs, un tā nerealizējamība ir acīm redzama.»¹

Otrs gadījums ir saistīts ar cenšanos visu modernizēt. Pēc S. Averinceva domām, «Interpretēt pagātnes kultūru, naivi pārnesot uz to mūsdienu jēdzienus, nozīmē nodarboties ar domāšanu, kas neaptver savu priekšmetu un draud nonākt pilnīgā bezpriekšmetiskumā. Interpretācija ir iespējama tikai kā divu jēdzienisko sistēmu — «viņu» un «mūsu» — dialogs. Šis dialogs vienmēr ir riskants, bet nekad nekļūs bezcerīgs.»² Bezcerību saprašanā var radīt monologs, kas cenšas aizstāt dialogu (psiholoģiski novērojumi liecina, ka pat sevis saprašana, iedziļināšanās sevī notiek dialoga formā). Kad pastāv dialogs, saprotošais subjekts jūt, ka kultūras parādība viņam kaut ko izsaka, ka viņa dzīves pieredze, izjūtas sasaucas ar izteikto. Kad dialogs vairs neturpinās, sevi ir izsmēlusi vai nu nozīme, vai arī subjekts nespēj dialogu turpināt. Pirmajā gadījumā nozīme, kultūras priekšmets zaudē savu lomu kultūrā, tas ir iztukšots un lemts aizmirstībai. Isti un dziļi mākslas darbi ir neizsmeļami. Kā raksta O. Mandelštams, nav iespējams lasīt Danti, nesaisot viņa darbus ar mūsdienām. Viņa darbi ir kā šāviņi nākotnes satveršanai. Tie prasa komentārus in *Futurum*.

Dialogs var pārtrūkt arī subjekta aprobežotības dēļ. Tāpēc atziņas par nesaprašanu nebūt neliecina par mākslas darba nevērtīgumu vai citas personības niecību. Tikai dialogā, kurā nav nekādu šķēršļu, cilvēks var izteikt savu būtību, saprast kultūras pasauli un rast ceļu saprašanās labirintos.

¹ Древнерусское искусство. — М., 1975. — С. 397.

² Turpat.

III nodaļa. HERMENEITISKĀ RIŅKA PARADOKSS

*Saprašana ļoti lielā mērā
uzliek pienākumus. Tai pie-
mīt savi neatvairāmi sa-
prāta un nepielūdzami loģi-
kas pārmetumi.*

A. Hercens

Paradokss ir pārsteidzošs divu spriedumu savienojums, kurā no formāloģiskā viedokļa viens spriedums izslēdz otru, taču reāli abi ir vienlīdz iespējami. Tas rada izbrīnu — tā taču nevar būt! Bet tā ir! Iedziļinoties paradoksā, doma laužas ārā no tās teorijas ietvariem, kuros tiek aprakstīts paradokss, un liek meklēt papildu skaidrojumus, atklāt vārdos slēpto jēgu, paplašināt teorijas ietvarus. Pati saprašana būtībā ir paradoksāla, jo pēc formāloģiskajiem kanoniem tai ir jābūt neiespējamai. Jau lietiskā hermeneitika atzīmēja faktu, ka saprašnā rodas riņķis, kuru vēlāk sāka dēvēt par hermeneitisko riņķi. Tā būtība ir sekojoša: nevar saprast veselo, kamēr nav saprastas tā daļas, un nevar saprast daļas, kamēr nav saprasts veselais. Veselo nosaka daļas, daļas nosaka veselais. Teksts nav sadalāms, bet tai pašā laikā tas ir jāsadala. Tekstā vispirms izlasa vienu teikumu, tad otru, trešo utt. Teikumi ir rindkopas daļas, rindkopas ir lappuses daļas, lappuse ir kādas nodaļas sastāvdaļa, un nodaļas kopā veido vēstījumu. Vēstījums ir autora dzīves daļa, bet autors ir kultūras sastāvdaļa. To, kāda ir, piemēram, pirmā teikuma dziļākā jēga, var atklāt tikai viss teksts kopumā. Lasām Č. Aitmatova romānā «Pieresvieta» pirmos teikumus par vilku, un acu priekšā nostājas daba, dzīvnieku pasaule. Tikai grāmatu izlasījuši, apjēdzam tekstu kopumā, un tad arī pirmo teikumu saturs pārvēršas, iegūst dziļāku jēgas piepildījumu. Saprašana sāk virzīties pa apli: no pēdējās lappuses uz pirmo, no pirmās atkal tālāk uz priekšu, meklējot kopsakarību, veselumu, dažādu fragmentu jēgas savijumu. Kad izlasīto grāmatu noliekam malā, teksts ir sevi izteicis, cik nu spējis

konkrētā laika sprīdī, situācijā un vietā. Taču reizēm labu grāmatu lasām no jauna un pat vārda tiešā nozīmē saprotam no jauna. Kāpēc? Tāpēc, ka nozīmes pārvērtības rada laiks. Laiks izbalina lasītāja iepriekšējo, agrāko teksta izpratni tiktāl, ka to vairs nav iespējams vienādot ar saprašanu, kāda tā ir tagadnē. Lasītājam ne tikai vienkārši aizmirstas tas, ko viņš ir domājis par grāmatu kopumā, par tās atsevišķām daļām. Var arī neaizmirsties! Tikai lasītājs pats kļuvis citāds. Aizritējušais laiks (nav vajadzīgi gadi, reizēm pat minūtes pārveido dzīvi) viņam devis jaunu dzīves pieredzi, zināšanas, vērtējumus, noskaņas. Cilvēks nemitīgi mainās, jo viņš ir laiciska būtne, kas dzīvo laikā. Un arī lietas, teksti, kultūras priekšmeti nevar atrasties ārpus laika, nevar nemainīties.

Bet kā tad tā? Grāmata, kas nostāvējusi plauktā pie laba, rūpīga saimniekā, pēc piecdesmit gadiem izskatās apmēram tāda pati. Grāmata kā materiāla lieta — jā! Bet grāmata kā teksts, kā jēgas nesēja — ne! Tāpēc savā otrajā dimensijā — jēgas dimensijā — tā ir atkarīga no lasītāja uztveres, saprašanas, dzīves pieredzes, kultūrvēsturiskā konteksta, kādā tā tiek lasīta. Atšķirībā no materiālo priekšmetu, dabas pastāvēšanas veida jēgpilnām kultūras parādībām piemīt savdabīga eksistences forma: tās pastāv saistībā un atkarībā no uztverošā subjekta — lasītāja, skatītāja, mūziķa izpildītāja.

Cilvēka radošā darbība pasaulē atstāj «pēdas». Saprašana, pievēršoties pasaulei, atklāj šīs «pēdas» — «cilvēka pēdas». Tāpēc pasaulei nākas nevis iepazīt, bet gan atpazīt. Iepazīt svešo, tādu, ko var pilnībā atvirzīt no sevis kā izziņas objektu, pretstatīt sev. Atpazīt to, kas principā ir līdzīgs, mazliet svešs, bet tomēr līdzīgs, jo ir cilvēcisks. Valoda, tradīcijas, kultūras priekšmeti ir tā pasaule, kas mūsdienas savieno ar pagātņi, ar citām paaudzēm. Tie ir tilts starp krastiem, kur plūst laiks.

Saprast — tā ir tieksme savienot, tuvināt. Saprotot mēs ejam pretī otram cilvēkam, viņa pašizteiksmi daiļdarbā, viņa tieksmei dzīvot kopā ar citiem, līdzās tiem. Ja vēlamies saprast, tad gaidām, ko teiks otrs, nevis runājam vieni paši. Mēs varam tikai atbildēt citam, un tā ir mūsu runas būtība. Saprašanu sniedz tāda runa, kurā ir dialogs, kura spēj pārvarēt savu monologu, sava Es vientulību.

Zināmā mērā saprast ir pat grūtāk nekā izzināt (zināšanas krājas, to pieauguma temps mūsu gadsimtā ir apbrīnojami liels, taču cilvēku savstarpējā saprašānās nebūt nepalielinās, nemazinās arī konflikti sadzīvē). Izziņā pasaule tiek aptverta saskaņā ar empīriskās vai teorētiskās domāšanas likumsakarībām, aktivitāte tiek vērsta pret izziņas objektu. Saprašana «neuzbrūk» objektam, tā gaida viņa balsi. Tā ir it kā gaidoša izziņa, kas tikai tad, kad ir uzklājusī un pratusī klusēt, kad vajadzīgs, vērsīsies pie sevis, apskaidros sevi.

Sāda izjūta — uzklāusīt pasauli, vispirms centīsies to saprast un tikai tad runāt pašam — pēdējos gados plaši izskan daiļliteratūrā. Tā aicina ieklausīties apkārt esošās pasaules balsī, vienalga, kas šo pasauli veidotu, kaut vai tikai sīpolu lauks, kuru sargā cilvēks. Apkārt ir miers un klusums. «Tas ir miers, ko labi pazīst gans, kas izdzinis ganāmpulku pļavā, zemkopis, kas apsējis tīrumu un gaida asnus, mākslinieks, kas uzklājis pēdējo otas triepienu uz audekla un nolīcis gleznu pie malas, lai tā nožūst. Tas nenozīmē, ka ganam, zemkopim un gleznotājam nekā cita vairs nebūtu ko darīt, — ganāmpulku pāēdināšanai, jaunas maizes uzdīdzināšanai tīrumos un gleznas pilnīgai pabeigšanai līdzī iet savas rūpes un raizes, — bet katrs no šiem darbavīriem jau dažbrīd var atļauties pārtraukt darbu un ar atmetu galvu dziļi apmierināts paraudzīties debesīs. Pieticīgais darbarūķis ierauga zem šīm debesīm daudz priekšmetu un būtņu un sajūt ciešu radniecību ar tām. Jo viņš pats jau ir tas zaļais lauks, ganībās izlaistās aitas, krāsu saskaņa gleznā, bet tās ir tikpat likumsakarīgas parādības pasaulē kā baltā saule debesu zilgmē, kā visi krūmi, pakalni un vējā drebošās tālīnās birzis.»¹ Cilvēks izjūt sevi piederīgu pasaules norisēm.

Saprašana virzās pa riņķi tāpēc, ka tā noris laikā. Kustība pa riņķi apstājas tikai uz mirkli, vai precīzāk — tā īsti neapstājas nekad. Interpretācija nav viennozīmīga tieši tāpēc, ka veselums, kultūrvēsturiskais konteksts un kultūras process kopumā nav pabeigts, noslēgts. Veselums (ne tikai teksta ietvaros, bet arī daudz plašākā nozīmē — kā autora dzīves situācijas, saprotošā subjekta dzīves pieredze,

¹ *Kims. A. Lakstīgalas atbalsis. — R., 1982. — 282. lpp.*

kultūrvēsturiskā situācija) ir mainīgs lielums. Pārmaiņas un tām atbilstošās interpretācijas ir objektīvas tāpēc, ka pagātne ir bezgalīga un līdz galam neizzināma veselā daļa. Šajā veselumā ietilpst arī tagadne un nākotne. Jau sasniegtās saprašanas saturs un pārmaiņas ir atkarīgas no veseluma kopumā, no tā, kā nākotne pārvēršas tagadnē un tagadne pagātnē. Satvert katru acumirkli veselumā var tādēļ, ka saprašana izpaužas kā cilvēka esamība pasaulē. Pasaule atrodas mums apkārt ne pa daļām, bet visa; apkārt mums atrodas cilvēki — tāpat savā veselumā un ne pa daļām. Apkārt mums ir valoda un vēsture, un mēs atrodamies tajās, cenšoties piepildīt saprašanas riņķi ar šodienas saturu.

Bet tagad mazliet atgriezīsimies pagātnē: kad un kādā veidā filozofijā radās ideja par hermeneitisko riņķi un tā nozīmi saprašanā, kultūras, pagātnes mantojuma apgūvē?

Hermeneitiskā riņķa ideja bija pazīstama jau ļoti sen lietišķajā hermeneitikā un tekstu ekseģēzē. Filozofijā to pirmoreiz aprakstīja F. Šleiermahers XIX gadsimtā. Viņš bija tuvs draugs vācu romantiķim F. Šlēgelam, tādēļ labi pārzināja romantisma idejas. Šleiermahers pievērsās reliģijas vēsturei, literatūras un mākslas jautājumiem. Tulkodams vācu valodā Platona tekstus (tulkojums ir atzīts par līdz šim nepārspētu), Šleiermahers nonāca pie hermeneitikas problēmu apzināšanās. Radās jautājumi: kā noteikt Platona tekstu autentiskumu, kādi ir seno tekstu filoloģiskās un filozofiski vēsturiskās interpretācijas un tulkošanas noteikumi?

Atšķirībā no daudziem lietišķās hermeneitikas pārstāvjiem viņš atzīst, ka šos jautājumus nav iespējams atrisināt hermeneitikas kā tādas palīgozares ietvaros, kura kalpo filoloģijas, teoloģijas vai vēstures pētīšanas metodikai. Pirmoreiz filozofijas vēsturē viņš paplašina hermeneitiskās problemātikas sfēru, ietverot tajā fundamentālus filozofijas jautājumus. Hermeneitika, pēc viņa domām, ir metodiska, filozofiska mācība par svešas individualitātes saprašanas mākslu. Saprašanas māksla ir virzīta uz izteiksmes apgūšanu, jo, pēc Šleiermahera domām, tieši tajā parādās individualitātes specifika. Tāpēc filozofisko hermeneitiku viņš norobežo no dialektikas, kas pēc viņa terminoloģijas atklāj priekšmetisko saturu. Savukārt gramatika atklāj tikai valodas

vispārējās normas, bet ne individuāli stilistiskās īpatnības. Saprāšana ir vērsta nevis uz izteikto domu pasīvu apgūšanu un atkārtošanu, bet gan uz tās radošās situācijas atveidošanu, kurā ir radies teksts vai kāda cita izteiksmes forma. Tekstu Šleiermahers aicina saprast ļoti plaši — kā konkrēta cilvēka dzīves izpausmi. Šajā domā jau sāk iezīmēties tendence, ko attīsta mūsdienu hermeneitika: saprast tekstus, zināšanas nevis kā no subjekta ievirzes un dzīves pieredzes neatkarīgas parādības, bet gan tieši otrādi — atklāt to saistību un atkarību no domājošā subjekta. F. Šleiermahers raksta, ka saprašanu veido divi momenti: runas kā valodas fragmenta saprašana un runas kā domājošā subjekta saprašana. Lai saprastu, vajag pazīt cilvēku un zināt priekšmetu, par ko ir runa. Pastāv «saprāšanās lauks», ko veido valoda. Šleiermahers valodu uzskata par vienu no galvenajām domāšanas un cilvēku dzīves noteiksmēm. XX gadsimtā šis viņa hermeneitikas akcents tiek plaši izvērsts hermeneitikas filozofiskajā mācībā par saprašanu. Otrs Šleiermahera mācības moments, kas atstājis iespaidu uz hermeneitikas attīstību, ir saistīts ar pievēršanos individualitātes, autora personības problēmai. Pēc viņa domām, eksistē «individualitātes princips», kas parādās valodas lietojumā. Tāpat viņš atzīst arī vēsturiskumu, kas rada atšķirības starp cilvēkiem. Taču, lai cik tas paradoksāli arī būtu, Šleiermahers cenšas saprast vēsturiskuma nozīmi un reizē aicina atbrīvoties no tā. Hermeneitiskais riņķis, kas savieno saprašanas procesā divas vēsturiski tālas individualitātes, katru ar specifisku valodas izteiksmes veidu (piemēram, situācija, kad viņa laikabiedrs grib saprast Platonu), ir atrisināms, pēc viņa domām, tikai atceļot laika distanci. Tas nozīmē, ka Šleiermahera laikabiedram ir jācenšas saprast Platonu tā, kā Platons pats sevi saprata, un vēl labāk, jo autors var neapzināties visu radīšanas apstākļu kopumu. Tas būtībā ir aicinājums atbrīvoties no savas individualitātes, dzīves pieredzes, vēsturiskās nosacītības. Tāpēc arī spāņu filozofs J. Maraldo pamatoti kritizē Šleiermaheru, norādot, ka ar vienu roku viņš dod, ar otru atņem. «Vēstures izpratnes divdomīgums Šleiermahera filozofijā saistās ar to, ka viņa teoloģiskā sistēma atzīst vēstures pastarpinošo funkciju, bet hermeneitikā šī funkcija tiek noliegta, atzīstot nepastarpinātu at-

niecību iespējamību starp divām vēsturiski tālām personām.»¹ Tādējādi Šleiermahers, iztirzājot valodu un vēsturiskumu kā cilvēka domāšanas un dzīves noteicošos momentus, nav konsekvents, un mūsdienu hermeneitikas pārstāvji ideju par laika distances pārvarēšanu, to atceļot, uzskata par nepieņemamu.

Aplūkojot to filozofu uzskatus, kas XIX gs. tika domājuši par saprašanas problēmām, nevar neminēt vācu filozofu V. Dilteju (1833—1911). Hermeneitika, pēc viņa domām, nodarbojas ar rakstiski fiksēto dzīves izpausmju formu saprašanas mākslu. Saprašanas mākslas pamats ir izpratnes psiholoģija. Tā ir vērsta uz tiešu garīgi jutekliskās dzīves veseluma aptveršanu.

V. Diltejs lielā mērā saglabā F. Šleiermahera ievirzi, traktējot saprašanu kā psiholoģisku aktu, vēl vairāk akcentējot iejušanās, līdzpārdzīvojuma momentu. Taču šādā psiholoģiskā pieejā atsevišķās individualitātes tiek traktētas kā mazas, izolētas, nepieejamas pasaules. Iejušanās teorija nevar atrast pārlicinošu adekvātuma, vispārnozīmības kritēriju. Viena no galvenajām problēmām Dilteja filozofijā tāpēc ir jautājums par to, kā vispār ir iespējama objektīva un neapšaubāma svešas individuālās dzīves izpratne un izziņa. Psiholoģiskās pieejas ietvaros atbildi uz to rast nevar. Lai parādītu vispārnozīmīguma iespējamību, ir nepieciešams iziet ārpus individualitātes psiholoģiskā traktējuma.

V. Dilteja nopelnis hermeneitiskās domas attīstībā ir apziņas vēsturiskuma aprādišana. Izvēršot vēsturiskuma principu, mūsdienu filozofiskā hermeneitika nonāk pie secinājuma, ka iepriekšzināšanas var pastāvēt tikai tāpēc, ka zināšanas ir vēsturisks fenomēns. Būt vēsturiskam — nenozīmē būt ierobežotam. Gluži otrādi — vēsturiskais ir bagātību nesējs. Vēsturiskais mantojums katra indivīda izpratnē ienes tādus vēsturiskos slāņus, ko pats indivīds varbūt tieši neapzinās, bet kas funkcionē kā iepriekšsaprātne. Cilvēks pasaulē ierodas neko nezinošs un nesaprotošs. Saprotot pasauli, apgūstot valodu, vienlaikus tiek apgūts arī vēsturiskais mantojums, cilvēces agrāk uzkrātās zināšanas un saprašanas shēmas. Tāpēc, lai saprastu, kas ir saprašana,

¹ *Maraldo J. Der hermeneutische Zirkel. — München, 1974. — S. 45.*

nepieciešams zināt, kas ir vēsturiskums cilvēka apziņā.

XX gs. pirmajā pusē Rietumu filozofijā par sa-
prašanas jautājumiem un hermeneitisko riņķi rakst-
vācu eksistenciālists M. Heidegers (1889—1976).
Savu darbu «Esamība un laiks» viņš veido kā at-
bildi uz fundamentālu jautājumu par esamības jēgu.
Šādu jautājumu var uzdot tikai cilvēks, tāpēc, pēc
Heidegera domām, jāatklāj cilvēka saprotošā at-
tieksme pret esamību. Saprašana norisinās pirm-
refleksijas, spriedumiem, un kā tāda tā nav izziņas
sastāvdaļa, bet gan cilvēka esamības pasaulē veids.
Filozofija kā pasaules saprašana un hermeneitika ir
cita līmeņa parādība, sekundāra attiecībā pret pri-
māro saprašanu kā esamības veidu. Primārā sapa-
šana parādās kā cilvēka atvērtība pasaulei, kā noska-
ņotība (*Beifindlichkeit*). Atšķirībā no jūtām, noska-
ņojuma kā psiholoģiskām parādībām noskaņotība
cilvēkam pasauli atklāj noteiktā veidā, ļauj apjaukt
savu iemestību pasaulē. Primārā saprašana jeb
iepriekšsaprātne (*Vorverständnis*) veido «horizontu»
no kura nekad nevar atbrīvoties, un tas, pēc Heide-
gera domām, nav arī vajadzīgs. Pilnīgi aplama ir
pozitivistiskā pieeja, kura izziņas procesā cenšas
atbrīvoties no subjekta ietekmes un iegūst neatkarī-
gas zināšanas par priekšmetu vai parādību. Heide-
gers uzskata, ka uzdevums — atbrīvoties no sub-
jekta — ir izvirzīts nepareizi un tāpēc nav atris-
nāms. Tikai iepriekšsaprātne — atvērtība pasaulei —
nodrošina izziņu. Tāpēc jebkuras teorētiskās zinā-
šanas tiek iegūtas, ejot it kā pa riņķi, neko neuz-
zinot pilnīgi no jauna. Pārsteidzoši, bet savā laikā
šādu pašu domu ir izteicis Aristotelis: zināt var tikai
to, par ko jau ir noņemtas zināšanas, vai, citiem
vārdiem, — zinātnē nav atrodams zinātnes sākums;
pierādījuma sākums nav pierādījums utt.¹

M. Heidegers atzīmē, ka vēsturisko un humanitāro
zinātņu pārstāvji par stingrības ideālu allaž ir iz-
virzījuši tādas zināšanas, kuras (piemēram, matemā-
tika) ir brīvas no subjektīvās ievirzes. Taču mate-
mātika, pēc viņa domām, nebūt nav «stingrāka» zi-
nātne par vēsturi, tikai tās ontoloģiskais (esamības)
pamats ir šaurāks. Saprašana nav jāpielīdzina izzi-
ņas ideālam, jo izziņa, pēc Heidegera domām, ir

¹ Sk.: *Аристотель. Аналитики.* — М., 1962. — С. 124.

tikai izmainīts saprašanas veids. Tāpēc arī nav jācenšas atbrīvoties no hermeneitiskā riņķa, izvairīties no situācijas, kurā kaut kas tiek saprasts iepriekš. Iepriekšsaprātne ir normāls apziņas esamības pasaulē veids un zināšanu pamats. Tieši tāpēc ir jārunā nevis par atbrīvošanos no hermeneitiskā riņķa, par tā salaušanu, bet gan par to, kā pareizāk tajā ieiet un palikt.

Iepriekšsaprātne parādās valodā. Valoda netiek saprasta tikai kā esamības atspoguļotāja, domas izteicēja. Valoda pastāv, un iepriekšsaprātne tajā «dzīvo». M. Heidegers raksta, ka valoda nav jāuzskata par cilvēka darbības produktu, tā īstenībā ir viņa mājoklis, dzīves un saprašanas telpa. Runa ir saprašanas artikulācija, tāpēc tā veido izteikuma un interpretācijas pamatu, nevis interpretācija runā sameklē sev izteiksmes formu.

Tā kā valoda ir iepriekšsaprātnes izpausmes sfēra, hermeneitikā sevišķa uzmanība ir jāpievērš valodas pētīšanai. Taču tas, pēc Heidegera domām, nav jādara ar lingvistikas palīdzību. Valodā vienkārši ir jāieklausās — un tad var dzirdēt, kā esamība atklāj sevi. Tieši valoda vieno cilvēku ar esamību, atklāj tās patiesību. Heidegers pareizi norāda, ka ikdienā vērojama valodas noplicināšana. Tas ne tikai mazina morālo un estētisko atbildību par vārda lietošanu, bet, pēc viņa domām, bīstami apdraud cilvēka būtību.

Valodas saikne ar esamību, pēc vācu eksistenciālista domām, lielu dzejnieku, mākslinieku daiļradē nav zudusi. Dzejnieks dzird esamības vārdus, viņa uzdevums ir darīt tos zināmus citiem. Dzejnieks mīt pirmcēloņa, noslēpuma tuvumā, esamības balss to vieno ar dzimteni. Tik dziļiem dzejniekiem kā J. K. F. Helderlins, R. M. Rilke, G. Trāklis subjektīvisms ir svešs. Viņu dzejā, kā raksta Heidegers, runā pati esamība. Dzejnieks ir esamības tulks. Tomēr reizē tas ir arī radītājs. Esamības patiesība vienmēr ir jāizteic jaunos vārdos, un tieši vārds rada jaunu pasauli.

M. Heidegera valodas filozofija pamazām pāraug misticismā. Dzīves pēdējā posmā viņš pievēršas dzenbudisma atziņām par vispārneizsakāmo, kļusumā pastāvošo. Tā interpretācijai hermeneitika, kas saistās ar valodas sfēru, vairs nav vajadzīga.

Tādējādi filozofijas vēsturē tiek izteikta vērā

ņemama atziņa — hermeneitiskais riņķis nav jāuzskata par loģisku triku vai neatrisināmu izziņas problēmu. Tas raksturo izzinošā subjekta būtību: subjekts ir vēsturiski nosacīta būtne, kas «dzīvo» savas valodas (visplašākajā nozīmē) ietvaros. Tāpēc subjekts izzinošā attieksme pret pasauli vienmēr būs pastarpināta ar vēsturisko situāciju un valodu. Bet valoda un vēsture savukārt nav «tukšas» parādības pret kurām subjekts varētu izturēties neitrāli. Gluži otrādi, tās ieņem noteicošo vietu apziņas struktūrā. Tāpēc nav iespējama domāšana, kurai nebūtu nekādu priekšnosacījumu. Ja esamība, kā teicis Heidegers, ir laiks, tad nav nekādas iespējas izrauties no vēsturiskās nosacītības un iegūt ārpus laika esošu atskaites punktu. Pētnieks ne tikai analizē vēsturi, viņš arī pats ir vēsture; izzinošais subjekts ne tikai lieto valodu, bet pats atrodas tajā. Šāda atvēršanās valodas «iekšpusē» rada situāciju, ka izziņa nesākas no nulles, ka zināšanas ir savienotas ar pagātni un nākotni, ar subjekta dzīvespasauli. Tāpēc arī var zināt, pirms zina, iepriekšsaprast, pirms saprot. Subjektu nevar uzskatīt par būtni, kas izzinošā procesā ir izolēta no pasaules, kurā tā dzīvo. Bet subjektīvais vēsturiskums pats ir atvasināta parādība. Apziņas vēsturiskuma pamatā ir cilvēku dzīve reālajā vēsturē. K. Markss un F. Engelss «Vācu ideoloģijā» raksta: «... lai nonāktu pie īstiem cilvēkiem, par pamatu netiek ņemts tas, ko cilvēki saka, iedomājas, priekšstata, un arī ne cilvēki, kādi tie pastāv tikai vārdos, domās, iztēlē, priekšstatos; par pamatu tiek ņemti cilvēki, kādi viņi tiešām darbojas, un no viņu īstenā dzīves procesa secināta arī šā dzīves procesa ideoloģisko atspoguļojumu un atbalstu attīstība.»¹

Cilvēka apziņa un saprašanas process ir sociāli un kultūrvēsturiski nosacīts. Cilvēka galvenā pašizpaušmes sfēra ir prakse, kas ietver sevī gan darbību, gan vērojumu. Tieši šajā praktiskajā, pasauli izzinošajā un apgūstošajā cilvēka eksistencē veidojas izpratne, pirmsteorētiskās zināšanas un pārdzīvojums. Cilvēku sociālā un dzīves pieredze vienmēr pastarpina izziņu, arī zinātnisko, lai cik «tīra» un no visa ikdienišķā atbrīvota tā sev liktos. Pat zināt-

¹ Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija. — R., 1963. — 30. lpp.

niskais pētījums, kā norāda padomju filozofs V. Švirjovs, vienmēr ir saistīts ar noteiktu, iepriekš pastāvošu fundamentālu pasaules izpratni, kas apsteidz atsevišķu parādību izziņāšanu. Šāds priekšnosacījums ir katra pētījuma obligāta sastāvdaļa, tā pamats. Pirmsteorētiskā pasaules izpratne zinātniskajās teorijās tiek izmantota par izejpunktu, turklāt zinātniskās teorijas attīstība to var noliegt vai atcelt. Taču noteiktā pētījumā tās parādās kā apriori lielumi. Bet, vērtējot sociāli vēsturiskās prakses kontekstā, tie ir iepriekšējās zinātniskās izziņas pieredzes vispārināti rezultāti, kas kristalizējušies noteiktās normatīvās, universālās shēmās.¹ Pastarpinātājfunkciju saprašanā veic kultūrvēsturiskais process un valoda, jo valoda jau ietver vispārinātus priekšstatus par pasauli, pirmstedeorētisku pasaules modeli. Tāpēc pāriesim pie saprašanas attiecībām ar vēsturi un valodu.

¹ Философия Канта и современность. — М., 1974. — С. 434.

IV nodaļa. VĒSTURE UN SAPRAŠANA

Arvienu mazāk gribas
runāt,
Vienalga, neklausās vai
klausās.
Un vārdi paši savā dunā
Tur iekšā kādu brīdi dauzās
Un apklust. Kad pēc ilgiem
gadiem
Tu grīdu lauz un namu
ārdi,
Tur guļ sengados noslāpēti
Un apklusuši zelta vārdi.

I. Ziedonis

Viss, kam pievēršas saprašana, pēc savas būtības ir vēsturisks. Saprašana neko nerada pilnīgi no jauna, tā pamatos ir reproducēšana, atkārtošana, pārveidošana tādā nozīmē, ka savā darbībā tā «satiekas» ar jau radīto jēgas pasauli. Pat domas, vārdi, kas izteikti šeit un tepat esošajā dialogā, «aiztek» laikā, parādās kā jau pateiktais, jau pagājušais. Dialoga partneris uztver iz-sacīto, iz-domāto, un viņa atbilde ir vērsta uz to acumirkli, kas jau pagājis. Saprašanas procesu caurauž vēsturiskums un apziņas laiciskums. Taču acumirkļa laiciskums nav tāla pagātne, tas vēl nav iegājis «lielajā vēsturiskajā laikā». Daudz spilgtāk vēsture pastarpina saprašanu tad, kad cilvēks satiekas ar tādām kultūras parādībām kā tekstiem, mākslas darbiem, kurus no mūsdienām šķir daudzi gadsimti. Kā raksta seno kultūru pētnieks K. V. Cerams: «Rūpīgāk iedziļinoties cilvēces vēsturē, pienāk brīdis, kad izjūtam mūžības dvesmu, jo redzam pierādījumus tam, ka cilvēces vēstures piecos gadu tūkstošos maz kas gājis zudībā; ka bieži vien tas, kas bija labs, kļuvis slikts, kas bija pareizs — ticis viltots, taču nav zaudējis savu iedarbību, kaut arī vairs nedzīvoja mūsu apziņas priekšplānā. Šis brīdis pienāk negaidot un izbieidē mūs — mēs piepeši sākam apjēgt, ko nozīmē būt cilvēkam: proti, atrasties neskaitāmu paaudžu plūsmā, kuru domas un izjūtas mēs nesam sevī kā nezūdamu mantojumu, parasti pat neapzinoties šī mantojuma diženumu un nozīmīgumu un pat neprotot to pienācīgā veidā likt lietā.»¹

¹ Cerams K. V. Dievi, kapenes un zinātnieki. — R., 1982. — 298., 299. lpp.

Ko mēs saņemam kā kultūrvēsturisko mantojumu? Pirmkārt — tradīcijas, kultūras materiālo, priekšmetisko pusi (muzeju bagātības), literatūru, tekstus, zīmes. Otrkārt — paražas, rituālus, saskarsmes veidus, valodu. Visos šajos kultūrvēsturiskā mantojuma veidos ir iemiesojusies jēga. Hermeneitikas uzdevums ir palīdzēt atklāt šo jēgu un tās saprašanas likumības.

Hermeneitika, kas tiek izstrādāta Rietumu filozofiskajā domā, iezīmē valodu un vēsturiskumu kā divus apziņu un saprašanu noteicošus faktoros un izstrādā mācību par to universālo saistību. Vēsture, pēc hermeneitiķu domām, parādās kultūras valodā; kultūras valodas vēsture ir īstenais vēstures saturs. Vārdi, teksti, to nozīmes «dzīvo paši savu dzīvi», un «sengados aplukušos» vārdos ir kultūras vēsture, tās saturs. Tāpēc par vēstures substanci (ja vien ir pieļaujams attiecībā uz mūsdienu filozofiju lietot šo jēdzienu) hermeneitikā tiek uzskatīta valoda. Kā hermeneitika nonāk pie tik paradoksāla secinājuma?

Te svarīgi ir apzināties fenomenoloģiskās metodes ietekmi uz problēmu nostādni hermeneitikā. Hermeneitikas aicinājums aplūkot valodu kā vēsturi un vēsturi kā valodu nenozīmē to, ka par vienīgo filozofisko pamatdisciplīnu tiktu uzskatīta valodnieciskā paleontoloģija — mācība, kas pēc vārdu un to nozīmju liecībām restaurē tautu dažādo vēsturisko laikmetu sadzīvi un kultūru. Kaut arī valoda patiesi ir svarīgs vēstures avots, hermeneitika par savu uzdevumu neuzskata senvārdu pētniecību vēsturisko faktu bagātināšanas nolūkos. Hermeneitiku neinteresē arhaismi valodā vai arī seno valodu specifika. Visas šīs problēmas tā atstāj valodniecībai. Hermeneitiku interesē filozofisks jautājums: kādā veidā vēsturiskums parādās apziņas struktūrā? Saskaņā ar fenomenoloģisko metodi filozofiskā analīze ir vērsta nevis uz materiālo lietu un apziņas attiecībām izziņas procesā (ko analizē materiālistiskā filozofija), bet gan uz tām attiecībām, kas veidojas starp jēgu un izpratni, apziņas priekšmetiskuma pārdzīvojumu. Vēsture šādā skatījumā tiek aplūkota kā nozīmju un jēgas sfēra, kas atklājas apziņā, saprašanas procesā.

Pastāv būtiska atšķirība starp lietu un jēgu, faktu un tā nozīmi. «Džungļi, kuri šodien tiek izcirsti ap senās Amerikas piramīdām un pilīm, atsedz gan

celtnes, bet vēl neatsedz pagātņi, nodod mūsu rīcībā datus, bet ne vēsturi; mēs varam izveidot teorijas, bet atzīmēt tikai nedaudz faktu,»¹ raksta K. V. Cerams.

Pēc mūsdienu hermeneitīku domām, kultūras jēgpilnās parādības iemiesojas valodā.

Valoda, ja aplūkojam to visplašākajā nozīmē, ir ne tikai artikulēta izteiksme — vārdi un teikumi, bet arī klusums, zīme, žests, simbols utt. — viss, kam piemīt nozīme. Nozīmes saglabā valoda, tāpēc to vēsturiskums parādās valodas vēsturiskajā bagātībā. Un tieši tāpēc, kā raksta hermeneitīki, vēsturiskais atklājas valodā.

Mūsdienu hermeneitikā pirmoreiz filozofijas vēsturē tiek saplūdinātas līdz šim atsevišķi izstrādātās filozofiskās mācības — valodas filozofija un vēstures filozofija. Tas ir iespējams tāpēc, ka laika gaitā radikāli mainījusies problemātika, ar ko nodarbojas valodas un vēstures teorētiķi XVIII un XIX gs. sākumā vēstures filozofijas uzmanības centrā bija jautājumi par vēsturiskās attīstības procesu, par tā virzošajiem spēkiem, likumiem un periodizāciju. XIX gadsimta beigās tradicionālo vēstures procesa problemātiku nomainīja neokantismā un dzīves filozofijā iztirzātie jautājumi par vēsturiskās izziņas specifiku, metodoloģiju un vēstures apzināšanās būtību. Pievēršanās metodoloģijas un izziņas teorijas jautājumiem bija savdabīgs protests pret vēstures procesa spekulatīvo shēmu, kura vispilgtāk izpaudās Hēgeļa filozofijā. Hēgelis vispasaules vēsturi tiecās aplūkot filozofiski, taču galarezultātā vēsturiskā realitāte tika pakļauta «absolūtā gara» loģikai. Tādējādi, kā raksta P. Gaidenko: «. . . viens no pašiem «vēsturiskākajiem» XIX gadsimta domātājiem tomēr pārvērta vēsturi par «lietišķo loģiku», vēlēdamies vēsturiskot loģiku, viņš faktiski «loģizēja vēsturi.»»²

Šos vārdus var attiecināt arī uz mūsdienu hermeneitiku. Vēlēdamies saskatīt valodā vēsturiskos slāņus, kultūras mantojumu, kā arī «vēsturiskot» valodu, mūsdienu hermeneitīki vēsturi faktiski «valodisko».

XX gs. filozofus neapmierināja ne tikai Hēgeļa

¹ Cerams K. V. Dievi, kapenes un zinātnieki. — R., 1982. — 404. lpp.

² Философские проблемы исторической науки. — М., 1969. — С. 226.

spekulatīvā pieeja, bet arī vispārējā — absolūtā gara kundzība pār atsevišķo. Cīņa par individuālā (gan vēstures subjekta, gan atsevišķa vēstures fakta) nozīmīguma rehabilitāciju īstenojās dažādās vēstures filozofijas formās. Spilgts paraugs ir neokantisma Bādenes skolas mācība par «individualizējošo» metodi — vēstures problemātikas saistība ar cilvēka dzīves un vērtību problēmu.

Vēstures filozofijas problemātikas saplūšana ar filozofiskās antropoloģijas (mācība par cilvēku) un aksioloģijas (mācība par vērtībām) problemātiku lielā mērā sekmēja pārorientāciju no metodoloģiskajiem vēstures izziņas jautājumiem uz pašu vēsturisko esamību, vēsturi kā procesu. Taču vēsturiskā esamība tiek apskatīta ļoti sašaurināti — kā subjektīvais vēsturiskums. Objektīvais sabiedrības vēstures process antropoloģizēto vēstures filozofiju interesē tikai vienā aspektā: kā tas iekļaujas indivīda saprašānā. Tas būtībā ir jautājums par to, kā indivīds saprot vēsturi un kādi ir vēstures pārdzīvojuma priekšnosacījumi apziņā, jeb citiem vārdiem — kāpēc cilvēkam ir lemts apzināties vēsturi un dzīvot pasaulē kā vēsturiskā pasaulē? Kādas pazīmes un apziņas struktūras piešķir parādībai vēsturiskumu? Kas nosaka to, ka cilvēks kādu faktu apzinās tieši kā vēsturisku, bet ne kā aktuālu, vērtīgu, skaistu vai citādu, un kāpēc tajā pašā laikā cits fakts pazūd nebūtībā? Visi minētie jautājumi skar īpašu problēmu loku — subjektīvo vēsturiskumu. Tas līdz šim pie mums vairāk ir bijis rakstnieku un dzejnieku, nevis filozofu kompetencē. Piemēram, lietuviešu dzejnieks Justins Marcinkēvičs ļoti trāpīgi raksturo vēstures izjūtu: «Tu sajūti pagātņi, lūk, šeit patlaban kā kaut ko tādu, kas notiek šajā minūtē. Kaut kāda laika sašķeltība: tu zini, ka tu esi šodienā, bet arī pagātņi uztver nevis kā pieminekli, ne kā zināšanas par to, bet kā paša dzīvi... It kā redzi sevi sapnī, teiksim, XVI gadsimtā, bet salīdzinājums ar sapni atnāk vēlāk, bet šajā momentā tā ir — dzīve, kuru tu vēro, kuru tu dzīvo.»¹ Tas ir vēsturiskums apziņā.

Vēsture ir mūsdienu saruna ar pagātņi. Tā ir

¹ *Caklais M.* Kā skatāties un kā izskatāties? // Literatūra un Māksla. — 1982. — 17. sept.

pagātnes un tagadnes vienotība, kopsakarība, bet ne vienkārši — aizgājusi pagātne.

Lūk, vēsturiskās pasaulizjūtas attēlojums spāņu rakstnieka Migela de Unamuno romānā «Migla». Šajās pārdomās parādās daudz plašākas sakarības: pagātne, mūžība, dzīves jēga.

«Dienas, kas aiziet pagātnē, šī mūžīgā diena, kas aiziet..., izklīst garlaicības miglā, šodien, tāpat kā vakar, rīt, tāpat kā šodien. Paskaties, Orfej, paskaties uz pelniem, kas palikuši no tēva.

Lūk, tie, Orfej, ir mūžības, bargas mūžības simboli! Kad cilvēks paliek viens un neraugās vairs nākotnē, nesapņo, tad viņam atklājas drausmīgs mūžības bezdibenis. Mūžība nav nākotne. Kad mēs mirstam, nāve mūs iekļauj savā orbitā un mēs dodamies atpakaļ uz pagātņi pie tā, kas ir bijis. Tā bez mītas mēs ritinām sava likteņa pavedienu, iznīcinot visu bezgalīgo, kas mūs mūžībā ir radījis, mēs virzāmies uz neko, nekad to nerasniedzot, jo tas nekad nav pastāvējis.

Sajā mūsu eksistēšanas straumē, tās iekšienē, atrodas cita straume, kas tek pretējā virzienā: tajā mēs virzāmies no vakardienas uz rītdienu un pēc tam no rītdienas uz vakardienu. Mūsu liktenis savijas un izirst vienlaicīgi... Vēstures iekšiene — tā ir pretvēsture, process, kas ir pretējs tam, kuru mēs pazīstam. Pazemes upe tek no jūras atpakaļ uz avotu.»¹

Uz pagātnes un tagadnes kopsakarību norādīja Hēgelis, un pirms viņa to apzinājās jau Gēte, Šillers u. c. domātāji. Ipaši niansēti jautājums par pagātnes—tagadnes un mūžības attiecībām tiek risināts Austrumu kultūrā, budismā. Arī M. de Unamuno darbā ieskanas Austrumu motīvi.²

Būtu ļoti vienkāršoti uzskatīt, ka pagātne ir tikai pagājušais, notikušais, neizmaināmais. Tā daļēji ir arī tagadne. Hermeneitiķi atgādina, ka tagadnes vara pār pagātņi nav jāsaprot kā kāds materiāls, fizisks spēks, kas var izmainīt jau notikušo, bet

¹ Унамуну М. де. Туман. Библиотека всемирной литературы. — М., 1973. — С. 76.

² Autores mērķis ir pievērsties tikai Rietumu kultūras tradīcijām saprašanas vēstures, valodas izpratnē, tādēļ par Austrumu kultūru tuvāk sk. grām.: Григорьева Т. П. Японская художественная традиция. — М., 1979; Завадская Е. В. Культура Востока в современном западном мире. — М., 1977.

gadsimtā šis jautājums kļuvis par globālu, vispārcilvēcisku problēmu, kas skar ne tikai atsevišķu individu, bet visus, cilvēku pasauli vispār.

Vispārcilvēciskais saistībā ar vēsturiskumu ir ļoti būtiska kategorija. Tas ataino cilvēces pastāvīgos meklējumus, raksturo stabilitāti, mērķtiecību vēsturiskajā daudzveidībā. Uz vispārcilvēcisko vērtību pamata pastāv morāle, komunikācija, ar vispārcilvēcisko vērtību attēlojumu ir saistīta māksla un tās neizsmeļamās mākslinieciskās vērtības.

«Katrs laikmets nāk ar savu pasaules redzējumu, katram ir savas krāsas, vērtības. Izmaiņas vienā cilvēciskās esamības jomā, līdzīgi lavīnai, līdzī nes izmaiņas visās citās — realitāte gūst jaunu, savdabīgu izgaismojumu. Laika upe aizskalojusi daudzas par absolūtām, mūžīgām uzskatītas atziņas. Bet vai tādēļ ir rimušies centieni apliecināt vispārnozīmīgas vērtības, rast kaut ko tādu, ko laika plūdumā, izmaiņās varētu uzlūkot kā absolūtu atbalsta punktu (pat ja zinām — pasaulē nekā nav mūžīga)?»¹

Vispārcilvēciskais apvieno cilvēci, dažādas kultūras, vēsturi. Tas dod iespēju saprast kultūras vērtības ārpus noteikta nacionāla, ģeogrāfiska reģiona ietvariem.

Kad nesenā pagātnē padomju filozofi runāja par cilvēka ģints būtību (родовая сущность), tad pret šo marksisma klasiķu atziņu daudzi izturējās kā pret sava veida abstrakciju. Praktiskais akcents — arī vēstures izpratnē — vienmēr tika likts nevis uz vispārcilvēciskajiem, bet uz sociālšķiriskajiem aspektiem. Tikai pēdējos gados tiek atzīts, ka ir bijusi ļoti liela aplamība sociālos, kultūras, vēstures, visas civilizācijas pastāvēšanas aspektus aplūkot tikai no šķiriskām pozīcijām. Šī pieeja nesekmēja pievēršanos vispārcilvēciskajam un līdz ar to galarezultātā lika apšaubīt marksisma humānistisko ievirzi. Deli deklarācijā (1986), kura izsaka PSRS un Indijas Republikas kopīgos principus kodolbrīvas un nevardarbīgas pasaules veidošanā, ir teikts: «Pasaule, ko esam saņēmuši mantojumā, pieder tagadējām un nākamajām paaudzēm, un tas liek, lai prioritāte tiktu piešķirta vispārcilvēciskajām vērtībām.»² Vispārcil-

¹ Kūlis R. Kultūra — mūžība un laiks // Literatūra un Māksla. — 1985. — 25. okt.

² Deli deklarācija par kodolbrīvas un nevardarbīgas pasaules principiem // Ciņa. — 1986. — 28. nov.

vēciskais ir ļoti cieši saistīts ar personisko un nav kaut kas tam pāri stāvošs, atrauts no tā. Tieši personība var būt vispārcilvēcisko vērtību nesēja, notiekošo procesu izpratēja.

Katram jēgas izvērsumam vēsturē, katrai interpretācijai ir jābūt savam pamatam — vērtību kodolam. Citādi pašai interpretācijai nav jēgas. Viens no dziļākajiem vērtību slāņiem kultūrā ir vispārcilvēciskais. Interpretācijas, kas meklē to kā sava satura kodolu, kā atskaites punktu, vēsturisko ierobežotību pārvar ļoti plašā mērogā.

Vēsturiskums saprašanas procesā nosaka interpretācijas ievirzi. Interpretācijas var būt gan kultūrvēsturiski nozīmīgas (ja balstās uz sociāli un vispārcilvēciski svarīgu vērtību sistēmu), gan nenozīmīgas (ja tajās dominē patvaļa un nezināšana). Lai parādītu interpretācijas nozīmīgo lomu kultūrvēsturiskajā procesā, mūsdienu rietumvācu filozofs hermeneitikas pārstāvis H. G. Gādamers ievieš tādus jaunus filozofiskus jēdzienus kā iedarbības vēsture (*Wirkungsgeschichte*) un vēsturiski iedarbīgā apziņa (*wirkungsgeschichtliche Bewusstsein*). Līdz ar to viņš akcentē atsevišķus momentus vēstures izpratnē:

1) vēsture tiek «atdzīvināta» tikai pagātnes un tagadnes mijiedarbībā,

2) «atdzīvinātā» pagātne tiek iekļauta mūsdienu norisēs un, «iedarbodamās» uz tagadni, pārveido to, tāpat kā tagadne pārveido pagātņi.

Tāpēc vēsture ir jāsaprot kā iedarbīgs spēks, dinamiska virzība ne tikai tādā nozīmē, ka tā ik mirkli bagātinās, tagadnei pārvēršoties par pagātņi, bet gan kā pagājības attīstība, nozīmju izvēršana. Kad pētām vēsturisku parādību, tad vienmēr izjūtam iedarbības vēstures klātbūtni, apgalvo Gādamers. Iedarbības vēsture mums dod iespēju pētīt vēsturi vispār, jo tā pagātnes mantojumu «atnes» līdz šodienai un savieno divus vēsturiskus «horizontus».

Gādamers runā par divu vēsturisku «horizontu» sakausēšanos (*Horizontverschmelzung*). Mūsdienu interprets ne tikai domā noteiktu domu, bet viņa domas nosaka noteikta pasaules izpratne, pasaules kopredzējums. Arī senai, jau par vēsturisku faktu kļuvušai domai ir bijis savs autors ar savu «horizontu». Līdz ar to, interpretējot šo seno domu, notiek «horizontu» mijiedarbība, pagātne savienojas ar

tagadni. No tēzes par «horizontu» sakausēšanos izriet daži visai būtiski secinājumi:

nav iespējams iegūt absolūti objektīvu, no interpreta vēsturiskās nosacītības neatkarīgu pagātnes skatījumu;

katrā jaunā tagadnes situācijā pagātņi izpratis savādāk;

nākotne izmainīs šodienas skatījumu.

Mūsdienu hermeneitikas nostādne ir bezgalīga padevība laika plūdamam, atzīstot, ka vienīgais tiesnesis un vērtētājs ir laiks. Atsacīdamies no absolūta, ārpus laika esoša atskaites punkta, hermeneitiķi uzskata, ka dažādās kultūrvēsturiskās situācijās izteiktās interpretācijas ir vienlīdz atzīstamas. Vienlīdzīgas pēc savas iedabas, pēc sava ontoloģiskā — esamības — statusa esot gan autora piešķirtā nozīme, gan gadu tūkstošus vēlāk piedēvētā nozīme. Pamats interpretāciju «vienlīdzībai» esot meklējams tajā apstākļi, ka visas šīs interpretācijas tiek uzskatītas tikai par nozīmes potenciāla izvērsumu. Nozīmei, kas radusies pilnvērtīgā gara dzīvē, esot raksturīgs bezgalīgums, neizsmeļamība. Tāpēc arī vēstures procesā esot iespējamās bezgalīgas nozīmju variācijas.

Pēc mūsdienu hermeneitiķu domām, nav jāuztraucas par to, ka vienu domātāju no otra šķir laiks. Atgādināsim, ka XIX gadsimta filozofiskā hermeneitika norādīja uz atšķirtību laikā kā uz interpretāciju traucējošu faktoru. Jo ilgāks laiks ir pagājis, jo grūtāk ir izpildīt hermeneitikas uzdevumu — saprast visu tā, kā ir bijis, domāt pilnīgi tāpat kā autors. Mūsdienu hermeneitika turpretim atzīst, ka līdzšinējais hermeneitikas ideāls ir utopisks, jo tas neatbilst mūsdienu mācībai par apziņu un laiku. Tieši laiks ir tas, kas palīdz izvērst nozīmes bagātību. Gādamers raksta: «Pārskatāmība, relatīva vēsturiskās norises noslēgtība, tās tālums no mūsdienās pastāvošajiem uzskatiem par lietām — tie ir visstākie pozitīvie priekšnosacījumi vēsturiskajai izpratnei.»¹ Pēc mūsdienu hermeneitiķu domām, tieši laiks palīdz īstajai lietas nozīmei «iznākt ārpusē», atklāties cilvēcei. Tāpat arī laika distance ļauj koncentrēt uzmanību uz apziņas vēsturisko nosacītību. Vai

¹ Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. — Tübingen, 1960. — S. 282.

tas nav vispārzināms fakts, jautā Gādamers, ka daudzas kultūras vērtības paši laikabiedri nespēj novērtēt, bet pēc zināma laika tas ir viegli izdarāms? Tagadnei vajag «ieiet vēsturē», lai tā kļūtu novērtējama.

Salīdzinājumā ar Šleiermahera un Dilteja filozofiju mūsdienu hermeneitikas pārstāvji šajā jautājumā ir radikāli mainījuši savus uzskatus. P. Gaidenko uzsver: «Ja Šleiermaheram un Diltejam vēsturiskā hermeneitika nozīmē pagātnes atdzīvināšanu, tad Gādameram — dzīvā pārvēršanu par mirušu.»¹ Šleiermahers un Diltejs akcentē subjekta lomu saprašanas procesā, jo, pēc viņu domām, subjekta līdzpārdzīvojums «atdzīvina» pagātni. Gādamers vēršas pret subjekta pašierosmi saprašanā, jo traktē saprašanu kā tradīcijas izpausmi.

Atzīdams visaptveroša laiciskuma un vēsturiskuma teoriju, Gādamers pamatoti kritizē vēsturiskā objektivisma naivitāti. Viņš uzskata, ka no vēsturiskās nosacītības nav iespējams atbrīvoties. Vēsturiskai domai ir jāapzinās savs vēsturiskums — uz to ir virzīta hermeneitikas teorija. Taču, ja vēsturiskā nosacītība paliek neapzināta, tā tik un tā pastāv. Un, ja to apzinās, arī tad tā pastāv, jo vēsturiskums ir apziņas struktūra un kā tāds nav atkarīgs no apzināšanās. Cilvēka vēsturiskā determinētība ir izziņas un pasaules izpratnes nosacītības pamatā. Hermeneitika turpina eksistenciālisma filozofijas domu par cilvēka vēsturiskumu. Taču, ja eksistenciālisms vairāk akcentē pretestību šai nosacītībai, tad hermeneitika īpaši pievēršas jautājumam par cilvēka *piederību* (*Zugehörigkeit, belonging to*) kultūras pasaulei. Eksistenciālisms ir simpātisks daudziem Rietumu inteligences pārstāvjiem ar savu aicinājumu tiekties pēc brīvības, apzināties savas individuālās dzīves jēgu un vietu sabiedrībā. Eksistenciālisti uzskata, ka cilvēkam gan domās, gan darbos ir jācenšas izrauties no ikdienības un iegūt savu īsto eksistenci, kurai raksturīga pašapziņas brīvība. Eksistenciālā patiesība ir paša cilvēka personības, viņa brīvās pašapziņas īstenā izteiksme. Eksistenciālisma pārstāvjus, tāpat kā hermeneitiķus, interesē pirmszinātniskais pasaules apgūšanas un izpratnes līmenis.

¹ Гайденко П. П. Герменевтика и кризис буржуазной культурно-исторической традиции // Вопросы литературы. — 1976. — № 5. — С. 149.

Viņu mērķis ir atklāt individuālajā apziņā tādus dziļākos slāņus, kas būtu brīvi no masu apziņas standartiem, no propagandas uzspiestajiem stereotipiem.

Mūsdienu filozofiskā hermeneitika turpretī nelolo cerības atbrīvot apziņas dziļākos slāņus no nosacītības. Protams, arī hermeneitika neaizstāv ideoloģijas un propagandas vulgārās shēmas, kas kropļo cilvēka apziņu un tišuprāt neadekvāti ataino pasauli. Tomēr tiek uzsvērts, ka cilvēka orientāciju pasaulē nosaka tradīcijas, aizspriedumi un autoritātes. Sociālpolitiskās nostādnes ziņā mūsdienu hermeneitika ir tuva konservatīvismam. Brīvību tā saskata tradīcijas aplicinājumā, pagātnes humānistisko vērtību saglabāšanā. Tā vērsas pret mūsu gadsimta 60. gados plaši izplatīto nihilistisko attieksmi pret kultūru, ko pārstāvēja «jauno kreiso» kustība. Mūsdienu hermeneitiku raksturo kultūras pamatu meklējumi. Līdz ar to tā pārstāv tādu pasaulizjūtu, kas meklē stabilitāti un atrod to pagātnes vērtībās, kuras saglabā tradīcijas.

Tradīcija ir cilvēciskās pieredzes un kultūras vērtību tālāk nodošanas forma. Tradīcijā izpaužas paauģu pieredze, tā glabā sevī noteiktu cilvēcības, humānisma mēru. Tradīcija mums var būt balsts vai arī — jaunos apstākļos — pārvērsties par važām. Tradīcijas mehānismu veido stabilitātes un dinamisma, saglabāšanas un pārveidošanas dialektika. «Jau pats kultūras tradīcijas nodošanas—pārņemšanas mehānisms ir zināms pārtraukums līnijveida attīstībā, jo kultūras sasniegumi cilvēkam nav doti gatavā veidā, kuri viņam tikai jāizmanto, jāpatērē, tie ir tikai uzdoti, un tikai tad, kad tos ir apguvis cilvēks, tie kļūst par «dotiem». Šī tradīcijas apgušana un līdz ar to arī tālākattīstīšana ir ilgstošs un reizē arī pretrunīgs process. Kultūras vēsturē var atrast daudzus piemērus, kad kultūras tradīcijas pārveidošanas procesā par upuri kļūst izcilas kultūras vērtības.. Tā Rietumeiropā pārejas periodā uz feodālismu tika zaudēti daudzi antīkās kultūras sasniegumi... Pietiek atcerēties arī acteku, inku, maiju kultūru traģisko likteni. Tāpēc jautājumi, kas saistīti ar cilvēci, kultūru un tradīciju, ir jāuzskata konkrēti vēsturiski...»¹

¹ Buceniece E. Kultūra — daba — tradīcija. — R., 1982. — 22. lpp.

Ne vienmēr tradīciju var slavēt un tai uzticēties. Pati tradīcijas pastāvēšana vēl nav attaisnojums uz tās balstītai interpretācijai. Tradīcija var būt balsts mūsu izpratnei, vai arī tā var kļūt par nevajadzīgu balastu, tajā var iemiesoties dziļa gudrība vai arī liela muļķība. Tradīcija var būt garlaicīga un saturēt sevī rutīnu, bet tā var kļūt arī par dzīvinošu atziņu avotu.

Taču jautājumā par vēsturi un saprašanu svarīgs ir viens: «Lai radītu, nepieciešamas zināšanas un kultūra, nepieciešama kultūras uzkrājumu aizsardzība un apsardzība. Jo radīt var tikai tad, kad apgūta meistarība, kas nepieciešama, lai kļūtu par novatoru un izvirzītu tradīcijas pārvarēšanas, attīstības uzdevumu. Vispirms jāuzsūc sevī tas, ko gribi atstāt aiz sevis. ... Ja jaunās paaudzes nav apjēgušas visas pagātnes kultūras avotus un dižumu, tad gadsimtu gaitā radītā kultūra nespēj nedz attīstīties, nedz pati sevi noliegt — tā gluži vienkārši pārakmeņojas.»¹ Tāpēc mūsdienu hermeneitikas un saprašanas teorijas pievēršanās tradīcijas jautājumam ir gluži laikmetīga un nepieciešama mūsu straujo pārmaiņu gadsimtā.

Īpatnējs pavērsiens mūsdienu hermeneitikā ir tas, ka tā popularizē autoritātes lomu sabiedrībā, uzskatot autoritāti par īsteno patiesības nesēju. Hermeneitika vērsās pret apgaismības laikmeta filozofiju, kas noraidīja autoritāti un ikvienu aicināja paļauties uz saviem spēkiem. Ne tikai apgaismotāji, arī R. Dekarts jau XVII gadsimtā atzina: «Ir tiesa, ka laikā, kad es tikai vēroju citu ļaužu paražas, es tur neatradu nekā, uz ko varētu paļauties... Tādēļ šajā ziņā mans lielākais ieguvums bija tas, ka, vērojot daudz ko tādu, kas mums šķiet dīvains un smieklīgs, bet citās lielās tautās ir vispārpieņemts un atzīts, es mācījos pārāk cieši neticēt tam, par ko mani pārliecinājis vienīgi piemērs un paradums; un šādā kārtā es maz pamazām atsvabinājos no daudziem maldiem, kas var aptumšot mūsu gara gaismu [*lumière naturelle*] un padarīt mūs mazāk spējīgus uzklaut prāta balsi.»² Dekarts izstrādā četrus jaunās metodes priekšrakstus. «Pirmais no tiem bija neuzskatīt nekad par patiesu to, par ko

¹ Levi-Stross K. Tradīcija, modernisms un novatorisms kultūrā // Literatūra un Māksla. — 1983. — 15. jūn.

² Dekarts R. Pārruna par metodi. — R., 1978. — 22. lpp.

man nav acīm redzami zināms, ka tas tāds ir, citiem vārdiem sakot, rūpīgi izvairīties no pārsteidzības un aizspriedumiem un neietvert savos spriedumos neko vairāk kā vienīgi to, kas parādās manam prātam tik skaidri un tik noteikti, ka man nav nekādu iespēju to apšaubīt.»¹ Gan Dekarta, gan apgaismības laikmeta filozofu aicinājums — uzticēties tikai prātam — bija vērsti pret XV un XVI gs. valdošajām sholastiskajām tendencēm, kas par gudrības avotu uzskatīja nevis reālo izziņas procesu, bet gan reliģiskos tekstus un Aristoteļa darbus. Šī ievirze deva iespēju plaši attīstīt gnozeoloģiskās koncepcijas filozofijā, atklāt prāta nozīmi cilvēku dzīvē. Taču par izziņas vēsturisko nosacītību, izņemot atsevišķas hipotēzes, jauno laiku filozofijā vēl nekas nebija zināms (pie šīs atziņas nonāca tikai vācu klasiskā filozofija). Tāpēc arī Dekarts varēja būt pārliecināts, ka prāts ir «tīrs», atbrīvots no jebkādiem aizspriedumiem un nosacījumiem. Mūsdienu hermeneitika tā vairs nevar spriest, jo tās koncepcija balstās uz citu pamatatzīņu kopumu. Tāpēc arī, pēc Gādamera domām, lielākais apgaismības laikmeta aizspriedums ir vērsšanās pret aizspriedumiem. Gādamers apgalvo: «Atsevišķa cilvēka vēsturisko esamību daudz lielākā mērā raksturo aizspriedumi (*Vorurteil*) nekā spriedumi (*Urteil*).»² Aizspriedumus izziņā nav iespējams pārvarēt, tāpat kā nav iespējams izvairīties no dzīves vēsturē, saka hermeneitikas pārstāvji. Daudzi aizspriedumos saskata tikai nepatiesību un varmācību. Taču kādēļ gan autoritāte un ar to saistītie aizspriedumi būtu jāuzskata par nepatiesības nesējiem? — jautā Gādamers. Autoritāte drīzāk ir «dziļāku» zināšanu nesēja, precīzāka un plašāka pasaules izpratne. Vārds «aizspriedums» savu negatīvo skanējumu ir ieguvis apgaismības laikmeta pārstāvju ietekmē. Bet vai gan vārds «aizspriedums» neliecina par dziļāku, pamatotāku spriedumu, tādu spriedumu, kas atrodas «aiz» virspusējiem secinājumiem? Gādamers iztīrī vācu valodas vārdu «*Vorurteil*» un «*Urteil*» morfoloģiju un etimoloģiju. (Latviešu valodā var izdarīt analogiskus secinājumus.) Vārds «*Vorurteil*» sastāv no divām daļām «*Vor*» un «*Urteil*». Līdzīgi kā vārds «aizspriedums» sastāv no

¹ Dekarts R. Pārruna par metodi. — R., 1978. — 27. lpp.

² Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. — Tübingen, 1960. — S. 261.

«spriedums» un priedēkļa «aiz». «Vor» tulkojumā nozīmē — pirms. Tātad, pēc Gādamera, valodas analīze skaidri norāda uz aizspriedumu kā uz pamatā esošu spriedumu, secinājumu, kas izdarīts pirms galējā sprieduma. Šāds secinājums var tikt novērtēts gan pozitīvi, gan negatīvi, bet tas nenozīmē, ka tas uzreiz būtu jāuzskata par aplamu.

Gādamera pārdomas ir visai pamatotas. Ja ar vārdu «aizspriedums» nesaistās asociācijas, ka tas jāuzskata par nevēlamu faktoru saprašanas procesā, tad par aizspriedumiem var runāt kā par iepriekšsaprātņi.

Zināmā mērā Gādameram ir taisnība arī jautājumā par autoritātes lomu izziņā un pasaules izpratnē. Tik tiešām — kādēļ lai autoritāti vienmēr uzskatītu par nepatiesības nesēju? Taču, lai atklātu autoritātes īsteno lomu izziņā, tā ir jāanalizē sarežģītā sociālo attiecību kontekstā, noteiktā situācijā. Gādamers norāda, ka ir jāšķir īstenā autoritāte no tādas, kas ir iegūta ar varu un viltu, taču tuvāk šo sarežģīto sociālo mehānismu nepaskaidro, tādējādi «īstenās» autoritātes izvēli atstājot katra paša ziņā. Tāda nostādne var kļūt par bīstamu ieroci dažādu reakcionāru grupējumu rokās, kas pauž ideju par jebkuras autoritātes, kurai pieder vara, absolūto patiesīgumu. Pamatojoties uz dažādu tradīciju un autoritāšu pastāvēšanu vēsturē, hermeneitika ar ārēji it kā neitrālu tēžu palīdzību pilnīgi pakļauj indivīdu dažādu ideoloģiju ietekmei, nedodot tam ne mazāko cerību atbrīvoties no ideoloģiskas, sociālpolitiskas nosacītības. Doma par vēsturisko nosacītību pārāk satuvinās ar domu par vēsturisko atkarību. Akcentējot saprašanu, hermeneitika pārāk maz runā par cilvēka radošo, brīvo darbību, par novecojušas ideoloģijas pārvarēšanas ceļiem, par to, ka dzīve ir ne tikai saprašanās, bet arī pretspēku cīņa. Nozīmju valoda, kuru vēsturē saklusa mūsdienu hermeneitikas pārstāvji, nav vienīgā vēstures izpausmes forma, kaut gan tā ir ļoti būtiska. Jēga rodas ne tikai garīgajā — valodas — pasaulē, tā ir arī praktiska priekšmetiskās pasaules radīšanā un saskarsmes veidošanā. Tādējādi vēstures valoda ir ne tikai valodas vēsture, bet arī cilvēku dzīves, eksistences vēsture, tās izpausmes forma.

V nodaļa. VALODA UN SAPRAŠANA

«Valoda ir nesaprašanās avots,» sacīja lapsa Mazajam princim.

A. de Sent-Ekziperi

Valodas un saprašanas attiecības ietver vairākus jautājumus. Galvenie no tiem:

- 1) vai valoda izsaka domu? (vai varbūt kropļo to?)
- 2) vai valoda ataino pasauli? (vai varbūt sniedz tikai izpratnes iluzorisko ainu?)
- 3) vai valoda ir saprašanas pamats? (vai varbūt traucē saprašanu?)

Vispirms pievērsīsimies pirmajam jautājumam.

Ideja par nepieciešamību analizēt valodas un domāšanas attiecības nav jauna. Pastāv divas iespējas. Pirmā — uzskatīt, ka valoda un domāšana principā sakrīt, domāšana ir valodiska un notiek valodā. Šo nostādni pārstāv kādreiz populārā formula: doma ir runa bez skaņas. Otrā nostādne ir pilnīgi pretēja. Tā uzskata, ka domāšana ir patstāvīga garīgās darbības sfēra un doma, kad tā ir nobriedusi, tikai izpauž sevi citā valodā. Šajā gadījumā valoda var izrādīties par traucēkli, valodā var nepietikt vārdu, ar kuriem izteikt domu.

Abas šīs pieejas lingvistikas, filozofijas un psiholoģijas vēsturē savu iekšējo pretrunīgumu ir pierādījušas. Taču katrai no tām ir arī savi būtiski argumenti. Padomju filozofiskajā literatūrā joprojām turpinās diskusija par domāšanas un valodas attiecībām (sk., piemēram, žurnālu «Вопросы философии». — 1977. — № 4—9). Nav viennozīmīgas atbildes uz to, vai zināšanas eksistē tikai verbalizētā formā vai arī domāšana var pastāvēt ārpus valodas. D. Dubrovskis jau minētajā diskusijā izteicis domu, ka pastāv ārpusvalodiska doma un ka tā veido neatņemamu izziņas procesa komponentu. Ar daudz lielākiem jēgas kompleksiem domāšana operē izziņā nekā valodā. To veidošanā domāšana neseko verbālajiem

modeļiem, tāpēc tik grūti reizēm ir domu izteikt vārdos. Šīs grūtības allaž ir pieminējuši visu tautu — arī latviešu dzejnieki:

Es meklēju vārdus.
Un vārdi no smaguma brīvo,
Bet galvenais — neizteikts
Plosās vēl manī un dzīvo.
Dzen mani, triec mani
Pusneapjausts, varens un bīstams
Un smeļ manus vārdus:
— Nav īstie. Nav īstie! Nav īstie! ¹

Ja dzejnieku profesionālās moka parasti tiek attaisnotas, tad pedagogijā un sadzīvē bieži nākas dzirdēt spriedumu, kas savā nostādnē ir tuvs iepriekš minētajai pirmajai jautājuma risinājuma iespējai: ja domu nevar izteikt vārdos, tad tās vispār nav. Ir tikai domu haoss, no kura vēl nekas nav izveidojies. Līdzko doma nobriest, tā iegūst valodisku formu. Tāpēc domāšana jāuzskata par viscaur valodisku un saprašana ir atkarīga no tās pilnības, kādā doma ir izteikta valodā.

Saskaņā ar pirmo pieeju tieši valoda, vārds sekmē domas virzību un rašanos. A. Potebņa, piemēram, raksta, ka vārdu nevar uzskatīt par ārēju pielikumu jau gatavai idejai. Vārds drīzāk ir līdzeklis, lai radītu šo ideju.²

Interesants pavērsiens, attīstot otro nostādni, ir izveidojies tajos filozofijas, metodoloģijas un loģikas novirzienos, kas izmanto fenomenoloģisko pieeju. Fenomenologu izstrādātais intencionalitātes jēdziens,³ apziņas virzība uz priekšmetiskumu — noemātiskā jēga, kas rodas kā apziņas aktu saturs, piešķir valodai domas izteicējas lomu. Apziņas intencionālie stāvokļi tiek uzskatīti par runas avotu, tās priekšnosacījumiem. Pēc fenomenologu domām, intencionalitāte savā būtībā nav lingvistiska. Tāpēc katrs runas akts ir saistīts ar noteiktu intencionālo stāvokli, bet šim stāvoklim nebūt nav jābūt saistītam ar valodu. Mūsdienu lingvistiskās runas aktu teorijas izveidotājs Dž. Serls uzskata, ka nevis intencionalitāte rodas no valodas, bet gan otrādi —

¹ *Auziņš I.* Skumjais optimisms. — R., 1968. — 74. lpp.

² Sk. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 164.

³ *Isa* fenomenoloģijas galveno terminu vārdnīca dota grām.: *Rubenis A.* Fenomenoloģija. — R., 1983.

ka valoda ir atvasināta no apziņas intencionalitātes.¹ Mūsu spēja attiekties pret pasauli ar apziņas intencionālo aktu starpniecību gan bioloģiski, gan loģiski ir fundamentālāka par mūsu verbālajām spējām, par valodu. Fenomenoloģisko atziņu ienākšana lingvistikā ir viens no tās jaunākajiem pavērsieniem. Šobrīd vēl grūti prognozēt, cik lielā mērā šis process ietekmēs mūsdienu lingvistikas un loģiskās semantikas attīstību, taču nav noliedzams, ka valodas teorijā, tai nonākot tik spēcīgi attīstītas «apziņas teorijas ietekmē», kāda ir fenomenoloģija, var rasties būtiski argumenti par labu otrajai pieejai.

Taču bieži vien zinātnē visperspektīvākās izrādās tās koncepcijas, kas prot apvienot divas galējības, paņemot no katras to, kas nav apšaubāms, un attīstot šo sintēzi tālāk.

Plašu popularitāti zinātnes pasaulē ir ieguvusi padomju psihologa Ļ. Vigotska teorija par domas un valodas attiecībām un iekšējo runu. Viņš jautā: «Ko izvēlēties no jau esošajām pretrunīgajām teorijām? Acīmredzot vidusceļu. Tāpēc ir jāatrod tas viduspunkts, kas savieno vārdu un domu. Šis viduspunkts ir nozīme. Nozīme ir tāds garīgs veselums, kurā nevar atdalīt vārdu un domu. Vārds bez nozīmes ir tukša skaņa, tātad vārdam, lai kļūtu par vārdu, vajag iegūt nozīmi. Taču nozīme nes domu, vispārīnājumu, jēdzienu. Tāpēc nozīmi nevar atdalīt no tajā esošās domas. Tādējādi nozīme atklāj valodisku domu jeb apjēgtu vārdu, tā ir domas un vārda vienotība.»²

Jautājums par domas un valodas attiecībām šajā koncepcijā tiek analizēts semantikas līmenī. Uzsvērot šo semantisko aspektu, Ļ. Vigotskis vēršas pret pārlieku aizraušanos ar psiholoģisko asociāciju teoriju, kas atzīst, ka doma ir priekšstatu vai vārdisku asociāciju virkne. Šī teorija nevar izskaidrot, kā mainās nozīmes, neuzrāda to vēsturiskumu. Ļ. Vigotskis neatzīst arī jau minēto otro pieeju, ja to saprot vienkāršoti, piemēram, ka «tīrās» domas idejas iemiesojas vārdā tāpat, kā cilvēks uzvelk mēteli. Vārdu nevar uzvilkt uz domas kā cimdu uz rokas. Pēc Ļ. Vigotska uzskatiem, doma ir tikai sākotnēja, vēl

¹ Серль Дж. Природа интенциональных состояний. Философия. Логика. Язык. — М., 1987.

² Sk.: Выготский Л. С. Собр. соч. — М., 1982. — Т. 2. — С. 5—362.

nepilnīga iecere, kas ataino subjekta vispārējo tendenci (varbūt intencionalitāti? — *Aut.*), un tāpēc tā nevis iemiesojas vārdā, bet gan veidojas, notiek tajā. Doma un vārds virzās pretējos virzienos: doma no vispārīgā uz atsevišķo, bet vārds — no atsevišķā uz vispārīgo. Tāpēc bieži vien izteikumos gramatiskais un psiholoģiskais teikuma priekšmets nesakrīt. To atšķiršana un ievērošana ir būtisks saprašanas priekšnosacījums.

Ļ. Vigotskis apraksta psiholoģiskus novērojumus, kas ļauj secināt, ka cilvēkam agrā bērnībā doma un vārds nav saistīti. Līdz 1,5 vai 2 gadu vecumam bērnam notiek divu paralēlu procesu attīstība: veidojas bezvārda doma un bezdomu vārds, pasaules saprašanas pirmsākumi izpaužas zīdainiņa lalināšanā, skaņās, kurām nav noteiktas nozīmes. Mazbērnam vecumā pēkšņi notiek savdabīgs «sprādziens», apvienojas divi intelektuāli procesi — domāšana un runa; mazulis valodu sāk apgūt ārkārtīgi strauji. Tas savukārt sekmē domāšanas, apziņas attīstību, pasaules un cilvēku savstarpējo attiecību (saskaršmes) saprašanu.

Pievēršoties pieauguša cilvēka apziņai, Ļ. Vigotskis atzīmē, ka domas veidošanās process notiek iekšējā runā. Būtībā tā ir runa sev. (Ārējā jeb skaļi izteiktā runa, rakstītais vārds ir domāts galvenokārt citiem.) Taču tas, kā tiek runāts — skaļi vai bez skaņas —, nav šo runu galvenā atšķirība. Raksturīgākā iekšējās runas pazīme ir īpaša sintakse, predikatīva izteiksmes forma. Tiek saglabāts tikai izteicējs un teikuma daļas, kas uz to attiecas. Teikuma priekšmets tiek atmests. Tāpēc šī runa šķiet fragmentāra, saraustīta, nesaistīta, saīsināta un citiem nesaprotama. Iekšējās runas saīsinājumi slēpj sevī iespējas precizēt domu, novest to līdz pilnīgam, citiem saprotamam izteikumam. Iekšējā runā galvenokārt veidojas jēga. Jēga var aptvert nesadalītu domu, plašas, sintētiskas atziņas. No valodas semantiskā aspekta vērtējot, bērns valodu sāk apgūt, galvenokārt izmantojot plašas jēgas vienības. Izteikumā «mamma!», savienotā ar žestiem, intonāciju, balss toni, var slēpties ļoti daudz dažādu nozīmju: «dod man», «glāb mani», «palīdzi man» utt. Tikai vēlākā attīstības posmā cilvēkbērns nonāk pie atsevišķu jēgas vienību apguves, atsevišķiem vārdiem un to nozīmēm, sadalot savu viena vārda runu atsevišķos

momentos. Iekšējā runā jēga konkretizējas, noejot ceļu no veselā uz daļu, ārējā runā — no daļas uz veselo, no vārda uz teikumu. Šeit darbojas jau iepriekšminētais hermeneitiskais riņķis.

Lai runu saprastu, jāzina, par ko tiek runāts. Šis zināšanas parasti sniedz konkrētā situācija, iepriekšteiktais, konteksts, pieredze, kas dod iespēju vispārināt, katrā konkrētā gadījumā saskatīt tipisko. Parasti runā izteic daudz ko jau zināmu, un tas palīdz saprast. Piemēram, kāds saka: «Sešos.» Šo izteikumu var saprast tikai tad, ja zināms, ka runa ir, piemēram, par vilciena atiešanas laiku, satikšanās laiku, kādu noteiktu darbību, kas saistīta ar konkrētu diennakts stundu. Izteikumu nevar saprast, ja nav zināms, uz ko tas attiecas. Ja vairākām personām ir zināms teikuma (domas) priekšmets, tad saprašana var veidoties pat stipri saīsinātā runā ar ļoti vienkāršotu sintaksi. Lūk, viens piemērs. Pieturā visi gaida autobusu. Jau pati situācija nosaka kopīgu domas ievirzi visiem gaidošajiem, tāpēc jautājums: «Vai nāk?» (bez teikuma priekšmeta) — parasti visiem ir saprotams. Arī maksimāli īsa atbilde, piemēram, «Pirmais.», būs saprotama, jo šajā situācijā runa ir par autobusa maršruta numuru. Taču, ja jautātājs ir domājis kaut ko citu, saprašana nebūs iespējama. Ja viens izteicējs tiek attiecināts uz dažādiem teikuma priekšmetiem, rodas pilnīga nesarašana.

Saprašanas process nebalstās tikai un vienīgi uz valodas izteikumu uztveri. Reizēm domas, jūtas, pat dziļas pārdomas var izteikt ar dažiem vārdiem. Intonācija tiem piešķir psiholoģisko un kultūrvēsturisko kontekstu, situācija konkretizē jēgu, pats sapratējs atšķetina šajos vārdos ietvertu daudzslāņainību un domas saturu. Starppersoniskajās attiecībās, kas balstās uz domubiedru garīgo tuvību, vienādu domas ievirzi, līdzīgu redzesloku, ārējā runa var tikt reducēta līdz minimumam. Tad saprašnās ir maksimāla. Protams, šādas situācijas cilvēku dzīvē ir ne tik daudz valodas brīnums, cik saskarsmes brīnums.

Lai runu saprastu, jāievēro psiholoģiskie noteikumi, kas saistīti ar cilvēka psihofizioloģiskajām īpatnībām. Kibernētikas institūta speciālisti Paderbornā (VFR) ir noskaidrojuši, ka puse pieaugušo nespēj uztvert teiktā jēgu, ja frāzē ir vairāk nekā 13 vārdu. Daudz kas ir atkarīgs arī no frāzes sarežģī-

tības. Uztveres pavediens pārtrūkst, ja bez pauzes tiek izteikta frāze, kas ilgst vairāk nekā 5,5 sek. Septiņus gadus veci bērni nesaprot teikto, ja teikumā ir vairāk nekā 8 vārdi. Apmēram trešdaļa pieaugušo aizmirst frāzes sākumu, ja bez pauzes tiek izrunāti 14 vārdi. Ja izteikumā ir bijuši 18 un vairāk vārdu, sapratēju skaits samazinās par 15%. Ja cilvēks grib, lai viņu saprastu, runas ātrums nedrīkst pārsniegt 2,5 vārdus sekundē.

Speciālisti, kas veikuši šo pētījumu, uzskata, ka ar šo psihofizioloģisko saprašanas barjeru jārēķinās tiklab radio un televīzijas diktoriem, kā arī pasniedzējiem un lektoriem. Svarīgi ir ievērot saprašanas noteikumus arī sadzīvē — sarunās, dialogos. Tomēr lielākoties šie noteikumi tiek ievēroti tīri intuitīvi, tos diktē starppersonisko attiecību pieredze.

Saprašanās sarunā atšķiras no rakstīta teksta saprašanas. Ja sarunā var veidoties veiksmīgs dialogs, izmantojot saīsinātas formas, vienkāršotu sintaksi, intonāciju, žestus, toni, tiešu, juteklisku situācijas uztveri, tad rakstu gadījumā šo papildapstākļu nav. Tāpēc arī reizēm ir tik grūti sarunvalodā izsacīto uzrakstīt loģiski sakarīgā un saprotamā tekstā. Taču uzrakstītam tekstam ir savas priekšrocības: tas vairs nav atkarīgs no runas ātruma, dzirdamības, pauzēm u. c. faktoriem. Rakstītais teksts dod iespēju nesaprašanas gadījumā to pārlasīt vēl un vēl. Taču tam trūkst dzīvās dialogiskās saiknes ar lasītāju tādā nozīmē, ka saprašanas procesu nevar koriģēt, sarunā izmainot dialoga virzību, noskaidrojot un paskaidrojot nesaprotamo.

Lūk, saruna no pasakas «Alises piedzīvojumi Brīnumzemē». Viens teikums tajā sastāv no 44 vārdiem. Taču dzīve bieži vien neatpaliek no pasakas.

«— Es tev pilnīgi piekritu, — Hercogiene sacīja, — un morāle ir šāda: esi, kas tu šķiet esi, jeb, vienkāršāk izsakoties, nekad neiztēlojies par kaut ko citu nekā to, kas tu citiem šķiet esi, lai tas, kas tu citiem šķiet esi, būtu kas cits nekā tas, kas tu esi.

— Man liekas — es vislabāk šo domu saprastu, — Alise pieklājīgi sacīja, — ja tā būtu uzrakstīta, bet jūsu vārdiem es nespēju izsekot.

— Tas vēl ir nieks salīdzinājumā ar to, ko es

varu izteikt, ja vien vēlos, — Hercogiene pašapmierināti atbildēja.»¹

Rakstītais teksts atvieglo domu un vārdu sablīvējuma saprašanu, taču negarantē jēgas atklāšanu tur, kur tās nav vai kur tā ir deformēta. Tekstā domai ir jābūt skaidri izklāstītai, sintaktiskais sadalījums ir maksimāls. Taču, ja tas viss, ko mēs gribam pateikt, būtu jāataino ar nemainīgu, formālu un sastingušu valodas nozīmju palīdzību, mums vajadzētu bezgalīgi daudz vārdu. Visu paskaidrot un apzīmēt nevar arī rakstītajā tekstā. Tas sarežģī saprašanu, it sevišķi tad, kad nākas iepazīties ar tekstiem, kas radušies ļoti senā pagātnē.

Vārda jēga katreiz izpaužas kopsakarībā ar visām apziņā esošajām ievirzēm, asociācijām, domu plūsmu. Galarezultātā vārda jēga saistās ar pasaulizpratni un personību kopumā. Mēs nekad nezinām pilnu jēgu, raksta Ļ. Vigotskis. Starp jēgu un vārdu ir daudz vairāk brīvu, nenoteiktu attiecību nekā starp nozīmi un vārdu. Sen zināms, ka vārdi maina jēgu. Bet arī jēga maina vārdus. Reizēm vārdi paliek, bet jēga zūd. Saprašanas procesā ir ļoti svarīgi fiksēt jēgas esamību vai neesamību. Tradicionālie apsveicināšanās vārdi «Kā jums klājas?» var būt pilnīgi tukši, tie var kļūt par rituālu un nepaust nekādu interesi par otru cilvēku. Frāzi «Kā jums klājas?» var pateikt tādā tonī, situācijā, ar tādu izteiksmi, ka kļūst skaidrs — jautātājam jūsu liktenis ir pilnīgi vienaldzīgs. Šādā situācijā gara un izsmeloša atbilde nozīmēs tikai to, ka jūs nekā neesat sapratis. Jēga var eksistēt arī bez vārdiem, tāpat kā vārdi var atdalīties no jēgas. Jēgpilni elementi sarunā var būt arī pauze, klusēšana, ritms u. c. Reizēm tie satur daudz lielāku semantisko slodzi nekā atsevišķi vārdi vai teikumi. Atcerēsimies filmas «Teātris» (pēc S. Moema tāda paša nosaukuma stāsta motīviem) galvenās varones Džūlijas Lambertes vārdus: «Jo lielāks aktieris, jo garāka pauze.»

H. Ortega i Gaset, apcerot tulkošanas grūtības, raksta, ka mēs principā nesapratīsim dīvaino parādību — valodu —, ja jau no paša sākuma neatzīsim, ka runa sastāv vispirms no noklusējumiem. Valoda ir īpašs vienādojums, kuru veido izteikumi

¹ Kerols L. Alises piedzīvojumi Brīnumzemē. — R., 1975. — 91. lpp.

un noklusējumi. Visu pateikt nevar. Tieši tas rada tulkošanas grūtības, jo vienā valodā ir jāizsaka tas, ko otra grib noklusēt. Taču tulkotāji, lai gan ar zināmām šaubām, pārvar grūtības — un viņu darba rezultāti apvieno cilvēci kopējā kultūras attīstības rītmā.

Nozīme un jēga ir sociāli kodēta sabiedriskās pieredzes forma. No vienas puses, tās ir saistītas ar savu materiālo nesēju — zīmi (skaņa, burts, krāsa u. c.), no otras puses — ar tēlu. Tēlā savienojas zīme, priekšmetiskums, emocionālā piesātinātība un jēga.¹ Zīmes—jēgas—tēla attiecības visskaidrāk izpaužas mākslas darbā. Te rodas jautājums par iespējām vārda mākslas darbus pētīt ar lingvistikas palīdzību. Franču lingvists Ē. Benvenists ir pārliecināts par nepieciešamību pievērsties tādai tekstu analīzei, kas sniegtos pāri valodiskajam līmenim. To veikt nevar semantika, kas aprobežojas ar izteikumu jēgas analīzi; ir nepieciešams attīstīt metasemantiku. Valoda sastāv no zīmju kopas, kurā katrai zīmei piemīt noteikta, visiem interpretiem, kas šo valodu zina, saprotama nozīme. Taču fakts, ka saprašanas procesā vispārējai zīmes atpazīšanai pievienojas individuālā, personiskā izpratne, ir ārpus lingvistikas kompetences sfēras. Vārdi ir kaut kas vairāk, nekā to apzinās lingvistika. To īstenā būtība parādās tikai saistībā ar cilvēcisko saprašanas procesu, dialogu, valodas esamību kultūrā. Savā ziņā ceļš uz jēgas metasemantisko atklāsmi vērojams hermeneitikā, kas jēgas skaidrojumu, kultūras priekšmetu un mākslas darbu interpretāciju veic plašā kultūras un komunikācijas kontekstā.

Mākslas darbu saprašanas procesā svarīgi ir apzināties, kā veidojas mākslas tēls. Tas rodas nevis jutekliski uztveramajā, bet gan emocionāli garīgajā sfērā. Mākslas tēls izsaka nevis mākslinieka priekšstatu par objektīvās realitātes parādībām, priekšmetiem (tas nav tiešs īstenības atspoguļojums vai dubultnieks, kā uzskata daži estētikas pārstāvji, neļaujot mākslai radīt neko tādu, kam nevar sameklēt analogu), bet gan priekšstatu par garīgajiem procesiem, jēgu. Tēls veidojas kā jēgas priekšmetiskums.

¹ Sk.: Поляков М. Вопросы поэтики и художественная семантика. — М., 1978.

Padomju filozofs A. Losevs atzīst, ka mākslā pat parasts priekšmets pārvēršas par simboliski piepildītu jēgas priekšmetiskumu.

Mākslas darba uztveres procesā valoda kā zīme sevi atceļ, lai dotu vietu jēgai, domai, idejai. Notiek pāreja no semiotiskā — zīmju — līmeņa, kurā zīmi *atpazīst*, uz semantisko — jēgas *saprašanas* līmeni. Tāpēc mākslas darbs, teksts mūs pievērš nevis zīmēm kā tādām, bet gan priekšmetiskumam, jēgai, tēlam un garīgumam. Zīmes ir tikai mākslas darba uzbūves elements, tā struktūras sastāvdaļa. No sīkākām zīmēm — fonētiskām, morfoloģiskām, sintaktiskām u. c. — veidojas lielākas izteiksmes vienības. Cilvēkam, kas brīvi nepārvalda saprašanas ceļu, sākot ar zīmju atpazīšanu līdz jēgas izpratnei (t. i., bērnam, kas mācās lasīt; cilvēkam, kas pievērsies tekstam svešā valodā), ļoti grūti ir panākt to, lai zīmes un valoda aizietu dibenplānā un jēgpilnais saturs iznāktu priekšplānā. Šis grūtības savukārt kavē atcerēšanos, jo atmiņā iekļaujas ne tikai jēga, bet arī tās ciešā saistība ar zīmēm.

Saprašana ir zīmju līmeņa atceļšanas automātiskums, kas tiek iegūts socializācijas procesā, bet ļoti iespējams, ka saprašana, tāpat kā valodai, ir dziļāks, bioloģiski ģenētisks pamats. Valodas un saprašanas traucējumus var radīt dažādi psihopatoloģiskie stāvokļi un slimības. Grūtības atrast pareizos priekšmetu nosaukumus novēro slimniekiem, kuriem ir perēkļveida bojājumi sakarā ar atrofiskiem procesiem smadzenēs. Slimnieks runu nesaprot sensorās afāzijas gadījumos. Nespēju saprasties ar citiem cilvēkiem var izraisīt autiskā domāšana, kad domu gaita veidojas pēc iekšējiem, pārējiem cilvēkiem nesaprotamiem motīviem, nerēķinoties ar apkārtējo situāciju, tāpat arī saraustītā, paātrinātā domāšana, kas ir patoloģisku domāšanas procesu paveidi. Pieņemami nenovērtējot šādu patoloģiju izplatību sabiedrībā, par nesaprašanas cēloņiem reizēm mēdz uzskatīt pašu ideju, valodu, jēgu.

Saprašanas priekšnosacījums ir ne tikai aptvert jēgu, bet arī to slāni, kas atrodas aiz jēgas. Doma šajā procesā nav pēdējā instance. Doma rodas nevis no citas domas, bet gan no apziņas motīva, kurā savijas mūsu tieksmes, vajadzības, intereses, ievirzes, griba un emocijas. Kā raksta L. Vigotskis, «aiz

domas atrodas afektīvā un gribas tendence»¹. Tikai šīs tendences saprašana atklāj jēgas visdziļākos slāņus, dod iespēju atbildēt uz jautājumu «Kāpēc?». L. Vigotskis izmanto tēlainu salīdzinājumu, lai paskaidrotu saprašānās—domas—motīva attiecības. Ja domu salīdzina ar mākonī, no kura līst vārdu lietus, tad domas motivācija ir vējš, kas dzen šo mākonī. Svešas domas pilnīgu izpratni var gūt tikai tad, kad mēs apzināmies reālo, ar gribu un emocijām caur-austo motīvu. Aiz katra izteikuma slēpjas noteikta griba, kāpēc šis izteikums tiek izteikts un kāpēc tas ir jāsaprot.

Motivācija veidojas cilvēku praktiskajā darbībā. Te ir spēkā ne tik daudz valodas likumsakarības, cik cilvēka dzīvesdarbības likumsakarības. Marksistiskā filozofija atzīst, ka noteicošā cilvēka dzīves sfēra ir praktiskā darbība. Turpretī mūsdienu Rietumu hermeneitikas pārstāvji uzskata, ka noteicošā sfēra ir valodiskā pieredze.

Pēc hermeneitiķu domām, domāšanas robežas, tās virzību nosaka valodā izteiktā pieredze. No tā izriet, ka lingvistiskā pasaules aina sakrīt ar to pasaules modeli cilvēka apziņā, kas ir iegūts pieredzē, jeb ka valodiskais pasaules modelis ir vienīgais iespējamais. H. G. Gādāmers apgalvo: «Valodiskums ir raksturīgs mūsu cilvēciskajai pasaules pieredzei vispār.»² Tēze «Doma ir valodā» hermeneitikā tiek apgriezta otrādi, tiek akcentēts cits aspekts — «Valoda ir doma». Arī tēze «Pieredze ir valodiska» hermeneitikā pārvēršas par tēzi «Valoda ir pieredze». Nevar uz pasauli paraudzīties savādāk, saprast tajā kaut ko valodiski nenoformētu, jo mēs, pēc hermeneitiķu domām, dzīvojam pasaulē, kas ir valodiski veidota. Mēs spējam ieraudzīt tikai to, uz ko mūs virza vārds. Vārdi mums ir kā zivīm ūdens, arī tās visu pasauli redz tikai caur ūdens prizmu, lauztā leņķī. Tāpēc mūsu esamība ir valodiskā esamība. Valoda ir esamība. Un saprašānas limenī nekādas citas esamības nav. Hermeneitiķi parasti nerunā par ārpusvalodisko esamību, bet, ja arī piemin, tad ļoti abstraktā, vispārīgā veidā.

Pasaule, pēc hermeneitiķu domām, nav valodas priekšmets. Valoda nerunā par pasauli, jo pasaule

¹ *Виготский Л. С. Собр. соч.* — М., 1982. — Т. 2. — С. 357.

² *Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode.* — Tübingen, 1960. — S. 432.

ir valoda. Tas, kas tiek apgūts kā izziņas vai izteikuma priekšmets, vienmēr jau atrodas valodas «horizontā». Valoda it kā «saka priekšā» izziņai, virza to. Pasaules pieredzes valodiskums vienmēr ir pirms konkrētajām cilvēka attiecībām ar pasauli. Arī zinātniskā izziņa, pēc Gādamera, atrodas valodas «horizontā». Tas nozīmē, ka īstenībā zinātnieki nodarbojas nevis ar pasauli kā tādu, bet ar valodisko pasauli. Zinātnei nav lemts sasniegt esamību pašu par sevi, bet tikai valodas priekšmetiskumu (*Sachlichkeit der Sprache*). Tas attiecas arī uz tādām zinātnēm kā fizika, bioloģija u. c. Zinātnes pamats ir valodas un esamības saistība. Bet ne tikai pasaule ir pasaule valodā. Arī valoda var eksistēt tikai kā valoda par pasauli, kā tās izteikums. Valodai nav patstāvīgas eksistences, tā pastāv tikai kā pasaules atainojums, iemiesojums. Tas, ka valoda ir cilvēciska, nozīmē to pašu, ka eksistēšana pasaulē ir valodiska. Valoda ir visa saprotamā pasaule. Hermeneitika nepieļauj nekādu valodiskās pasaules robežu pārkāpšanu, jo uzskata valodisko pasauli par sākotnēju un absolūtu. Līdz ar to hermeneitika maksimāli paplašina valodas jēdzienu, saskatot tajā gan īsteno pasauli, gan domāšanas struktūras.

Atzīstot tēzi par esamības izpausmi valodā (būt — tas nozīmē būt izteiktam), mūsdienu hermeneitika atsakās no objektīvās realitātes analīzes un aizvieto to ar pasaules modeli valodā. Arī domāšanas būtība parādās valodā. Savienojot šīs divas atziņas, var nonākt pie secinājuma, ka domāšanas attiecības pret esamību, t. i., izziņa, praktiski ir tas pats, kas valodas attiecības ar valodu. Tāpēc arī centrālais gnozeoloģijas jautājums hermeneitikā nav jautājums par to, kā domāšana izzina esamību, bet gan par to, kā valodu izzina ar valodas palīdzību, t. i., jautājums par interpretāciju.

Hermeneitikas idejai par pasaules atainojuma saistību ar valodu ir zināms pamats. Valoda neapšaubāmi ir cieši saistīta ar domāšanas procesiem, zinātnisko izziņu un pasaules uztveri. Padomju filozofs P. Koptjins secina: «Valoda fiksē sasniegtos zināšanu rezultātus, kuri ne tikai ietilpst nākošajā domāšanas sintēzes etapā, bet kā noteikta forma virza un nosaka tālāko tās attīstības ceļu. No izvēlētajiem zināšanu izejas punktiem ir atkarīga to tālākā attīstība. Tāpēc ir likumsakarīgi, ka mūsdienu

filozofija un loģika, analizējot zināšanas, vēršas vispirms pie valodas. Patiešām, ar ko gan sākt, ja zināšanas cilvēkam ir dotas tikai valodā?»¹ To pašu aprāda arī G. Brutjans: «Jutekliskās un domāšanas aptvertās pasaules ainas rašanās procesā mūsu apziņā patiešām veidojas valodas priekšstatu pasaule par mums apkārt esošo realitāti. Tā rodas neapzināti, pēc tās valodas iekšējiem likumiem, kurā mēs domājam un sarunājamies. Šie valodiskie priekšstati par pasauli daļēji ienes korektīvas vispārējā pasaules izziņas ainā.»²

Domu par valodas un esamības uztveres ciešo saistību izteicis vācu filozofs un valodnieks V. Humbolts XIX gadsimtā. Tika apzināts fakts, ka cilvēks parasti tik ļoti atrodas savas valodas varā, ka lietu uztverē nespēj distancēties no vārda. Lieta ir it kā saaugusi ar vārdu, un rodas iespaids, ka vārds izsaka lietas būtību. Līdz ar to vārds it kā saplūst ar lietām, esamību vispār. Vārds valda arī pār cilvēka rīcību un uzvedību. Pavēles, aizlieguma vai uzmundrinājuma spēku savā dzīvē izjūt ikviens indivīds. Tāpat arī katrs cilvēks ar valodas palīdzību salīdzina savu individuālo pieredzi ar visas sabiedrības pieredzi, saprot kultūru.

Saprašanā cilvēks tuvojas cilvēciskotajai pasaulei, svešajiem Es ar vārdu, jēgu, tēlu, kultūras priekšmetu starpniecību. Saprašana balstās uz valodu. Valoda ir bagāta, grūti pakļaujama, tā mūs māca, izrīko, liek skatīties uz pasauli caur esošajiem vārdiem un domāt saskaņā ar valodu. Valoda mūs «komandē» pavisam nemanāmi. Tās spēks īpaši izpaucas poēzijā, un tas ir patikams spēks. Tas atbrīvo domu un vārdu no ikdienišķuma. Poēzija pasauli rada, nevis kopē. Kaut gan ne mazums ir tādu «mākslas darbu», kas tikai to vien dara kā apraksta sociālās kolīzijas vai darbarīku izgatavošanas procesu (līdzīgi izziņu krājumiem vai vakara avīzēm). Poēzija sniedz saprašanas modeļus, izspēlē saprašanas situācijas, māca saprast, iekļūt jēgas dziļumos.

Teikto, rakstīto saprast mums ļoti palīdz vārds, kontekstu savstarpējās attiecības. Vārds nenoslēdzas sevī. Sevī nenoslēdzas arī teikums, nodaļa,

¹ Копнин П. В. Диалектика. Логика. Наука. — М., 1973. — С. 210.

² Брутян Г. А. О гипотезе Сепира-Уорфа // Вопросы философии. — 1969. — № 1. — С. 61.

teksts. Tie apvieno pabeigtību un atvērtību, rada iespējas daļai atrast ceļu uz veselumu. Jēga ir daļēji atklāts un daļēji slēgts veidojums. Atvērtība veido valodas neizsmeļamību, iespēju radīt arvien jaunas vārdu kompozīcijas — tekstus, mākslas darbus, sarunas. Taču valoda nevar būt pilnīgi atvērta sistēma, jo izteikumam ir jāiegūst noteikts veids, tam jābūt izsakāmam un saprotamam. Valodas relatīvā noslēgtība rada saprašanas iespēju vispār, relatīvā atvērtība — dažādu interpretāciju iespēju, saprašanas atkārtēšanos un pārveidošanos. Tāda ir valodas un saprašanas saistība.

VI nodaļa. SABIEDRĪBA UN CILVĒKU SAVSTARPĒJĀ SAPRAŠANĀS

*Nevar taču apstādināt prātu
tikai tādēļ, ka vairākums
cilvēku nesaprot, bet mazā-
kums saprašanu izmanto
ļauņprātīgi.*

A. Hercens

Cilvēku savstarpējā saprašanās veidojas saskarsmē. Kopējā darbā, sadzīvē, sarunās notiek apmaiņa ar informāciju, idejām, emocionālo pieredzi, tiek salīdzināti vērtējumi un izkopta prasme rīkoties saskaņoti. Milzīga loma saskarsmē ir emocionāliem kontaktiem, saskaņai un tieksmei saprast citu cilvēku. Ja nav iekšējas vēlēšanās saprast, rodas nepārvarama barjera, kas cilvēku starppersoniskās attiecības var novest līdz konfliktam. Cietējs šādā situācijā ir ne tikai tas, kuru nevēlas saprast. Cieš abas puses, jo cilvēku eksistences īstenais veids, kā raksta vācu filozofs K. Jaspers, ir komunikācija. Cilvēka dzīvei stabilitāti piešķir tas, ka viņa domai ir rezonanse citos cilvēkos, ka viņa darbība kādam ir vajadzīga. Saskarsme ir vērsta uz savstarpējo atvērtību, nesaprašanās rada izolāciju. Nesaprašana nav maznozīmīga. Tieši otrādi, kā to veiksmīgi dzejā formulējis O. Vācietis:

Nesaprašana ir briesmas.
Nesaprast —
vēl simtreiz lielākas.
Un negribēt saprast ir —
nebūt.¹

Cilvēkiem saprasties atļauj piederība pie dažādām kopībām. To veidošanās principi ir ļoti dažādi, tāpēc jārunā par atšķirīgiem saprašanās līmeņiem katras noteiktas cilvēku kopības ietvaros. Piemēram, piederība pie noteiktas nācijas saistās ar tās valodas saprašanu, ko lieto šī nācija. Profesionālā kopība, piemēram, mediķiem, dod iespēju diskutēt par tādiem ārstniecības vai farmakoloģijas jautājumiem,

¹ Vācietis O. Nolemtība. — R., 1985. — 83. lpp.

kas nav saprotami tiem, kas nepieder pie šīs kopības. Mikrogrupas veidojas uz savstarpējas saskaņas, kopēju pārdzīvojumu, patikas, simpātiju bāzes, tāpēc grupas iekšējās attiecības, noskaņojums var būt grūti izprotams tam, kurš nav guvis līdzīgu emocionālo pieredzi. Izpratnes pirmais priekšnosacījums ir valodas (tajā skaitā arī zīmju, simbolu, žestu) pārvaldīšana, otrais — zināšanas, trešais — pieredze (arī emocionālā). Gan valodu, gan zināšanas un dzīves pieredzi cilvēks apgūst saskarsmē. Taču tā var būt ļoti atšķirīga: brīva vai uzspiesta, personiska vai bezpersoniska, dziļa vai virspusēja, intīma vai oficiāla. Ne katra tās izpausmes forma izpratnē sekmē. Lūk, kā raksta Antuāns de Sent-Ekziperī: «..ja cilvēkam, lai justos kā cilvēks, rodas vajadzība piedalīties skriešanās sacīkstēs, dziedāt kori vai iet karā, viņš tādējādi veido saites, kas vieno viņu ar citiem cilvēkiem un pasauli. Bet cik nožēlojamas tādas saites! Ja civilizācija ir stipra, cilvēks gūst sevis piepildījumu, arī palikdams nekustīgs.»¹ Saprašanas procesā galvenais nav starppersoniskās attiecības par katru cenu, bet gan spēja garīgi koncentrēties, balstoties uz savu pieredzi, zināšanām, vērtību sistēmu. Spēja saprotot būt «nekustīgam», pievērsties sev un iedziļināties sevī rodas tikai uz noteiktas kultūras bāzes.

«Ko mēs esam vērts, būdami nekustīgi?» jautā A. de Sent-Ekziperī. «Mūsu vērtība ir garīgās pasaules piesātinājumā. Kad dominikānietis lūdz dievu, viņa garīgā pasaule ir piesātināta. Šis cilvēks ir visvairāk cilvēks, kad, nometies ceļos, nekustīgi lūdz dievu. Kad Pastērs, aizmurdams elpu, skatās mikroskopā, viņa gara pasaule ir piesātināta. Pastērs ir visvairāk cilvēks tais brīžos, kad izdara savus novērojumus. Tad viņš iet uz priekšu. Tad viņš steidzas. Tad viņš, pat būdams nekustīgs, traucas ar milža soļiem un atklāj plašumu. Tāpat kā Sezana gara pasaule ir ārkārtīgi piesātināta, kad viņš nekustīgs un nerunīgs aplūko savu skici..»²

Reliģija, zinātne, māksla ir noteikti kultūras un sabiedrības vēsturē izveidojušies pasaules un cilvēka izpratnes modeļi (tos dēvē arī par sabiedriskās ap-

¹ *Sent-Ekziperī A. de. Dienvidu kurjers; Kara lidotājs; Vēstule ķīlniekam.* — R., 1965. — 272. lpp.

² *Turpat.* — 272., 273. lpp.

ziņas formām). Individuālā izpratne un radošā darbība (L. Pastērs, P. Sezans) balstās uz šiem vispārcilvēciskās izpratnes modeļiem. Tas nodrošina savstarpējo saprašanos: vienam zinātniekam vai māksliniekam ar citu tās pašas profesijas pārstāvi. Šo formu pastāvēšana nodrošina arī «Lielo saprašanās lauku» visiem cilvēkiem. Sabiedriskās un individuālās apziņas mijiedarbība dod iespēju katram izprast daļiņu (to var arvien palielināt, ja tiek pieliktas pūles) no cilvēces kultūras bagātības. Taču dzīvē sabiedrības un indivīda attiecības nebūt nav tik harmoniskas, pastāv atsvešinātība, vientulība, neizpratne un nezināšana.

Dažādās kopībās saprašanās procesu ietekmē sociālpsiholoģiskās likumsakarības. Ar atšķirīgām individuālajām spējām un rakstura iezīmēm apveltītām personībām apvienojoties grupās, notiek savstarpēja bagātināšanās. Tas dod iespēju koriģēt un paplašināt izpratni. Taču vienlaikus var nivelēties atsevišķas personības unikālā izpratne un pasaules redzējums.

Grupu līmenī liela nozīme ir tradīciju un autoritātes ietekmei uz saprašanu. Nereti kāds uzskats vai pārlicība tiek pieņemta tikai tāpēc, ka tā domā vairākums. Te slēpjas briesmas uzspiest visiem vienādu, unificētu saprašanas modeli, negaidot dabisku, savstarpēji koriģējošu vienošanos. Šāda situācija veicina diktatorisma, autoritārisma, konformisma tendences. Lai gan sociālās grupas ārēji it kā tiek saliedētas, tomēr šī sabiedrība ir mānīga. Kad visi domā kā viens un viens kā visi, agri vai vēlu rodas dziļas sociālas un psiholoģiskas pretrunas. Cilvēka dabai neatbilst pilnīgi vienāda, unificēta saprašana. Tā ir pretrunā arī ar apziņas kultūrvēsturiskās nosacītības faktu, katra indivīda unikalitāti. Ja sabiedrība pārāk intensīvi cenšas vienādot saprašanas modeļus, unificēt izpratni sociālajās grupās, rodas pretējs process: nevis izpratne, bet nemotivēts protests.

Kultūras vēsturē ir zināma tīša atteikšanās no saskarsmes. Ir apzināti izvēlēta vientulība. Kā rāda vēsture, šāda apzināti izvēlēta vientulība, pilnīga saskarsmes pārtraukšana, pēc pašu vientuļnieku domām, palīdz saglabāt kultūras patiesību, nevis ir saistīta ar atteikšanos no kultūras, pasaulizpratnes. Tāpēc šāds nekomunikabls saprašanas veids drīzāk

apliecina cilvēka nepieciešamību saprast, nevis to noliedz.

Bieži saprašanas process, kas vērsts uz iedziļināšanos sevī, ir saistīts ar tādu vientulības formu kā radošā vientulība. Vientulība ir aktīvas saskarsmes trūkums ar citiem cilvēkiem. Taču cilvēks, kas ir vienatnē ar sevi, var būt kā «krāteris», kura dziļēs mutuļo sociālās dzīves spēki, cīnās dažādu kopību iedarbības. Kā dvēseles stāvoklis vientulība ir smaga, jo katram savu Es, savu pasaulizpratni tā liek meklēt tikai sevī, bez ārēja balsta un palīdzības. Vai vientulībā cilvēks atradīs spēku vai vājumu, mieru vai satraukumu, izpratni vai nesaprašanos — tas ir atkarīgs no viņa paša iekšējā dziļuma, personības.

Vientulība var izpausties kā protests pret virspusīgām, formālām un nestabilām saskarsmes formām, pret unificētiem, standartizētiem saprašanas modeļiem. Tā var būt līdzeklis personības saglabāšanai, taču bieži balansē uz izmisuma un spēka trūkuma robežas. Vientulība kā personības prasība ir maksimālistiska: tā prasa ielikt sevī visu, ko spēj cilvēks, un vēl vairāk — galu galā pārvarēt sevi un vientulību pilnvērtīgas cilvēku kopības un saprašanās vārdā.

Neapšaubāmi, ka cilvēks savu iekšējo dzīvi apjēdz un izjūt saskarsmē ar citiem savstarpējā saprašanās procesā. Daži cilvēki savu vajadzību pēc saskarsmes un saprašanās cenšas apmierināt, pēc iespējas paplašinot paziņu loku, citi — to sašaurinot. Cilvēku savstarpējo kontaktu mainība un daudzums, no vienas puses, kā raksta psihologs Igors Kons, pazemina atsevišķo sakaru nozīmību, bet, no otras puses, — intensificē vajadzību pēc stabilas tuvības, emocionālā siltuma un psiholoģiskās intimitātes.¹ Ja mūsdienu cilvēkus biežāk nekā viņu senčus māt vientulība, vai tas pirmām kārtām nav saistīts ar to, ka liela nozīme tiek piešķirta iekšējai pasaulei un intīmajiem pārdzīvojumiem, kuros nevar dalīties ar jebkuru? Saskarsmes psiholoģiskās grūtības, indivīda neprasme nodibināt kontaktus ar citiem, nespēja uz pašatklāsmi, egocentrisms vai pat psihopātoloģija var radīt vientulību. Piemēram, neviens tēls Regīnas Ezeras romānā «Zemdegas» neizvēlas vientulību kā aktīvu personības apliecināšanas un pro-

¹ *Kons I. Draudzība.* — R., 1983. — 84. lpp.

testa stāvokli. Gandrīz visi tie ir vientuļi kā psihiskas, dvēseliskas būtnes, kas nerod piepildījumu cilvēku savstarpējās attiecībās. Vientulība ir daudz dziļāka personības attieksme pret pasauli un citiem cilvēkiem nekā garastāvokļa maiņa vai vēlēšanās uz brīdi pabūt vienam. Vientulība nav tāpatīga fiziskai cilvēka izolācijai, nonākšanai svešumā, dzīvesvietas, telpas maiņai. Vientulība saistīta ar to, kā cilvēks izjūt sevi pasaulē, nevis ar telpas un vietas maiņu. Jau senie grieķi zināja, ka vientulība nav identa trimdai vai izraidīšanai no dzimtenes. Kīniķis Telets no Megaras (III gs. p. m. ē.) teicis, ka tiem, kas izraidīšanu uzskata par lielu ļaunumu, jāatgādina sengrieķu filozofa Stilpona vārdi: «Ko gan cilvēkam atņem izraidīšana trimdā? Varbūt tā viņam atņem saprātīgumu, spēju pareizi spriest vai darīt labu? Protams, ne! Tad varbūt tā atņem vīrišķību, taisnīguma jūtas vai kādu citu tikumu? Nē... Tad kādu netikumu cēlonis tā ir? Kas attiecas uz mani, es to nezinu. Taču zinu, ka mēs bieži vien paši sevi aprokam neatkarīgi no tā, vai atrodamies trimdā vai dzimtenē.»¹

Ārējo apstākļu maiņa nav noteicošā vientulības ienākšanai cilvēka dvēselē. Tāpat kā attālums pats par sevi nespēj ne tuvināt, ne arī šķirt cilvēkus, tā arī vientulība nav izsakāma metros vai kilometros.

Taču cilvēki bieži vien ir pārliecināti par to, ka ārējo apstākļu maiņa spēj pati par sevi pārvērst viņu iekšējo pasauli, «iedot» saprašanu.

Sokratam stāstīts par kādu cilvēku, kuru ceļojums nemaz neesot padarījis labāku. «Pilnīgi ticu tam,» atbildējis Sokrats, «viņš vadāja līdzī sevi pašu!»²

Vientulībā cilvēks nevar atbrīvoties no sevis paša, nevar noslēpties aiz vispārējiem spriedumiem, gaidīt atbildi savā vietā no cita un pašauties uz cita izpratni. Kā cilvēcisks stāvoklis tā ir kaut kas maksimāls, galējs un tāpēc arī saspringts. «Viss ir jāsaņem tev pašam! Taču viss no manis nav atkarīgs,» saka iekšēja protesta balss. «Jo vairāk! Tas tikai paceļ tavu vērtību!»

Vientulība kā personības piepildījums ne katram ir pa spēkam. Taču cilvēki, kas bija stipri sevī,

¹ Антология кинизма. — М., 1984. — С. 186.

² Монтень М. Опыты. — М., 1979. — Кн. 1—2. — С. 217, 218.

vienmēr zināja, ka vientulība kaut ko rada. Un šī radīšana notiek no iekšienes, no pašas vientulības dziļumiem, no standartizētas saprašanas modeļu sadursmes ar jaunu, atšķirīgu personības pārliecību. Lūk, kā teicis J. Rainis:

Vientulība pāri ir
Tumsas plaismai:
Vakaru no rīta šķir
Jaunai gaismai.¹

Vientulība, kas rada gaismu, nevar kļūt ļauna. Apgaismības laikmeta filozofs Ž. Ž. Ruso stāsta, ka pēc D. Didro grāmatas «Ārlaulības dēls» publicēšanas autors atsūtījis viņam vienu eksemplāru, ko Ruso izlasījis ar lielu interesi. Taču bijis pārsteigts un apbēdināts, ieraugot Didro secinājumu: «Tikai ļaunais mīl vientulību.» — «Nav taču iespējams,» raksta Ruso, «ka cilvēks, kas mīl vientulību un grib būt vientuļš, spētu un varētu kādam kaitēt. Kāpēc gan Didro nav minējis izņēmumu to godājamo gudro dēļ, kuri visos laikmetos tika meklējuši klušumu un mieru vientulībā un kurus visus bez izšķirības pirmoreiz, kopš pastāv pasaule, rakstnieks ar vienu spalvas vilcienu ir padarījis par ļaundariem.»²

Ruso ir pārliecināts, ka stipras personības, kas pilnībā spēj valdīt pār sevi un piepildīt vientulību ar radošu saturu, nevar kļūt netikumiskas, ļaunas un naidīgas cilvēcei. Vientulība kā paškoncentrēšanās, atbrīvošanās no paviršiem, virspusējiem sākariem nes sev līdzīgu personības apliecinājumu vispārējās cilvēces vārdā. Tā kļūst par stabilitātes un nemainīgu vērtību meklējumam tām personībām, kam nav cita protesta veida pret pastāvošo pasauli kā tikai savas pasaulizjūtas pārmaiņa.

Mūsu gadsimtā arvien mazāk runā par vientulību kā gaismu, spēku, bet arvien vairāk kā par neizbēgamu likteni un pelēku ikdienu. Vientulība ir cilvēku nesaprašanās pavadonis. Vientuļais cilvēks ir aizgājis no pasaulīgās drūzmas un noraidījis savstarpējās saprašanās iespēju.

¹ Rainis J. Kopoti raksti. — R., 1977. — 2. sēj. — 344. lpp.

² Руссо Ж. Ж. Избранные сочинения. — М., 1961. — Т. 3. — С. 397.

Kāpēc tā noticis? Par ko tāds sods? Lūk, kā atbild izcilā krievu dzejniece A. Ahmatova:

Par lūpām, nodevušām reiz,
Par skatieniem, kas dziest,
Par to, ka pasaulē viss greizs,
Par to, ka nepaglāba dievs.¹

Vientulība ir kļuvusi nevis par spēku, bet gan par sērgu tiem, kas to paši nav izvēlējušies, taču nonākuši tās varā. Bez ticības sev un savstarpējās saprašanās cilvēks nonāk apkārtējo lietu, paviršu attiecību gūstā, un, kad viņš nolemj izrauties no apkārtējās pelēcības un vienmuļības, izrādās, ka viņa vientulība ir tukša un skumja. Vientulību rada ne jau tas, ka ap cilvēku nekā nav. Tieši otrādi! Mūsdienās ap mums visa kā ir pat pārāk daudz: grāmatas, avīzes, radio, kino, televīzija, viesnīcas, lidmašīnas un lietas, lietas, lietas... Taču tieši proporcionāli lietu pasaules vērtības pieaugumam krītas cilvēku pasaules vērtības.² Kad cilvēks kļūst par lietu, par algotu darbaspēku un zaudē savu personības vērtību attiecībās ar citiem, neizbēgami atnāk vientulības un nesaprašanās izjūta.

Austriešu rakstniece I. Bahmanes stāsta «Sinhroni» varone Nadja prot sešas valodas, strādā Apvienoto Nāciju Pārtikas un lauksaimniecības organizācijā par sinhronitulku. Ir būts turpat vai visās pasaules valstīs. Pirms iemigšanas viņai acu priekšā ņirb pilsētas, kongresu nami, viesnīcu halles, bāri, ausīs skan frāzes un termini. Darbs, steiga, troksnis, fanātiski precīzā klausīšanās un saplūšana ar kāda cita balsi tulkojumā liek Nadjai zaudēt sevi daudzo valodu stihijā. Nav vairs savas mājas, savas valodas, kurā izteikt sevi. Mēģinājums uz pāris dienām izrauties no ikdienas steigas un pārslodzes, rast saprašanos ar cilvēku no dzimtās puses izrādās neveiksmīgs, jo vienā acumirkļī nav iespējams atjaunot kaut vai nojausmu par mājām, iegūt stabilitāti un sajūtu, ka dzīvē varētu rasties kaut kas vienkāršs — saprašanās. Ir tik ļoti grūti, pat neiespējami iegūt šo vienkāršo brīnumu — saprašanos, kas palīdzētu pārvarēt vientulību. Cilvēki nezina, par ko runāt, bieži sarunājas tikai tāpēc, ka tos saista dzīve vienā pilsētā, ielā vai namā. Taču īstenībā viņi runā cits

¹ *Ahmatova A.* Baltie gājputni. — R., 1983. — 70. lpp.

² *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. — Т. 42. — С. 87, 88.

citam garām, neaizskarot dvēseli. Kādā viesnīcas istabā Nadja izlasa vārdus, kas skan kā parole vientulības un vilšanās pārvarēšanai: brīnums, kā vienmēr, ir ticības rezultāts, drosmīgas ticības rezultāts. Taču brīnums neatnāk, trūkst ticības sev. Vērtība, ko Nadja, par spīti visam, spējusi sevī saglabāt, ir labvēlība pret cilvēkiem; stāsta nobeigumā Nadja, atvadoties no pavisam sveša cilvēka, uzsauc viņam: «Auguri!» (Visu labu! — *it.*)

Līdzīgs tēls ir arī žurnālists itāļu kinorežisora M. Antonioni filmā «Profesija — reportieris». Ceļojumi, pilsētas, lidostas, viesnīcas, cilvēki, tikšanās un ... bēgšana, mēģinājums rast kontaktu ar kādu cilvēku, traģiskas beigas — pašnāvība. Vientulība parāda savu postošo spēku. Zīmīgi, ka tieši XX gadsimtā daudzi rakstnieki un kinorežisori pievērsās tēmai par cilvēka ārējo, intensīvo, ļoti aktīvo darbošanos un iekšējo vientulību, cilvēcisko nesaprašanos, kas to pavada. Vientulība reti kad tiek nosaukta vārdā, tā tikai izskan kā cilvēka dzīves iekšēja noskaņa, pasaulizjūta, kā attieksme pret dzīvi. Salīdzinājumā ar vientulības filozofisko raksturojumu Apgaismības laikmetā mūsdienās tas mainījies. Vientulība netiek aplūkota kā izvēlēta dzīves pozīcija, kas apliecina iekšējo spēku un personības stiprumu. Tā — tieši otrādi — bieži tiek saprasta kā cilvēka eksistences veids pasaulē ar visu tam piemītošo traģisko noskaņu. Savstarpējo attiecību loka paplašināšana, darbīgums un ārēja aktivitāte nav tie līdzekļi, kas aizraida vientulību. Nevar vienu cilvēkam piedāvāt iesaistīties kādā sociālā grupā un cerēt, ka vientulība būs pārvarēta. Spēks, kas aptur vientulības graužošo iedabu, ir jēga: savas dzīves jēgas atrašanās, sevis izteikšanās un saistībā ar pasauli, jo tikai tai ir stabilitāte. Nav iespējams atrast cita cilvēka dzīves jēgu, ja viņš pats to nedara, atrisināt viņa iekšējās personiskās problēmas, garantēt pastāvību un laimi. Sabiedrība var atrisināt sociālās problēmas, radīt labvēlīgus apstākļus personības pašizteiksmei, taču tas viss neatbrīvo cilvēku no «tikšanās pašam ar sevi», no savas vientulības un nesaprašanās. Katrs cilvēks pasaulē ienāk kā individualitāte, patstāvīga, pašnoteicoša būtne. Vienlaikus cilvēks ir «atvērts» saskarsmē ar citiem cilvēkiem, nespēj dzīvot bez tiem, jo dzīvo

cilvēciskajā pasaulē. Katrs reizē ir viens un vairāk nekā viens, jo arī citi ir viņa liktenis un viņa vientulība. Kā raksta Knuts Skujenieks:

Stāv sacīts dūmots un mākoņots vienu elpu
debesis neņem pretī
un divas elpas debesīm ir par daudz.¹

Nevar uzskatīt, ka vientulība ir nesaprašanās cēlonis, tāpat kā nevar runāt par nesaprašanos kā par vientulības cēloni. Abām šīm parādībām ir kopējas dziļākas kultūrvēsturiskās un sociālās saknes. Viena no tām: cilvēka individualitātes un neatkārtojamības zemā vērtība formalizētos, bezpersoniskos sociālos procesos, «masu kultūrā», «masveida ražošanā». Ja cilvēka unikalitāte, vienreizīgums nav vērtības plašos mērogos, tad būtu pārsteidzīgi cerēt, ka viena cilvēka attiecībās ar otru cilvēku radīsies dziļa izpratne par šo otru cilvēku (citu, svešu), ka šī izpratne būs vispārēja kultūras izpausmes forma. Cilvēciskums, saprašanās turpina pastāvēt kā «mazas saliņas» lielajā bezpersoniskuma okeānā.

Bet kāds ir galvenais saskarsmes un saprašanās likums?

Uz to atbild psihoterapeits V. Levi savā grāmatā «Atrast sevī citu». Tā ir māka uzdot un rast atbildi uz jautājumiem: «Kas citam ir nozīmīgs? Kas citam ir vērtīgs?» Tas ir jebkuras komunikācijas noslēpums.

«Tagad es pateikšu Jums,» viņš raksta, «kāpēc pasaulē ir dumji, apnicīgi, garlaicīgi cilvēki. Tāpēc, ka viņi neprot uzdot sev šo jautājumu. Es pateikšu Jums, kāpēc ir ļauni cilvēki. Tāpēc, ka viņi nevēlas uzdot sev šo jautājumu. Es pateikšu Jums, kāpēc mēs neprotam biedroties. Tāpēc, ka mēs aizmirstam uzdot sev šo jautājumu. Tāpēc, ka mēs neprotam. Tāpēc, ka mēs nevēlamies. Tik vienkārši. Un tik grūti.»²

Konkrētās jēgas izpausmes formas, saprašanas neaizstājamība un vienreizīgums parāda to, ka radikāli var atšķirties «man nozīmīgais» no «citiem nozīmīgā», mana izpratne no cita cilvēka izpratnes. Tāpēc visos gadījumos vadīties pēc analogijas ar sevi ir bīstami. Ko darīt? Kur rast ceļu cilvēku savstarpējās saprašanās labirintos?

¹ Skujenieks K. Lirika un balsis. — R., 1978. — 43. lpp.

² Levi V. Atrast sevī citu. — R., 1984. — 84., 85. lpp.

Cilvēku savstarpējās attiecībās pastāv divi galvenie veidi, kā vienam cilvēkam saprast otru: empātija (iejušanās) un refleksija (sevis iedomāšanās cita vietā). Pirmajā procesā dominē jūtas, intīmā saskarsme, pat zemapziņa, otrajā — prāts, zināšanas, pieredze, iztēle. Identifikācija ar citu personu, tās izjūtām liek iztēloties pasauli, kāda tā varētu izskatīties no viņas viedokļa. Pie tam tā nav savas personības, savas nostādnes atmešana, ignorēšana, bet gan personības divējādošanās, pāreja no sava Es uz otru Es un atpakaļ. Par empātiju parasti mēdz runāt cilvēku saskarsmē, taču tā var attiekties arī uz mākslas darbu izpratni, dzīvo dabu u. c. parādībām. Lūk, vienkāršākais empātijas audzināšanas piemērs. Māte saka bērnam: «Nelauz kociņu, viņam sāp!» Mazs bērns, kas vēl nekā nezina par norisēm dzīvajā dabā, tiek orientēts attiecināt savas izjūtas uz ār pasaules lietām un parādībām, iztēloties visas dzīvās dabas kopību un tāpēc pret to izturēties saudzīgi.

Uz empātijas bāzes veidojas līdzjūtība, žēlsirdība un citas cilvēku saskarsmes formas. Taču nevajag domāt, ka empātija vienmēr rada tikai līdz-dzīvošanu, līdz-jušanu. Tā var radīt arī pilnīgi pretēju reakciju: atstumt otru, nepieņemt, nodot, nesaprast. Iejušanās var radīt nežēlību, naidu par cita prieku, prieku par cita naidu. Tik bezgalīgi daudz dažādu saskarsmes veidu! Empātija sekmē ne tikai saprašanu, bet arī nesaprašanu. Iejūtoties citas personības pārdzīvojumos, sākotnējā izpratne par tiem var izrādīties pavirša un neadekvāta, taču jaunas, dziļākas izpratnes rašanos traucē pieredzes trūkums, neziņa.

Empātija un refleksija ir būtiski saprašanas līdzekļi psiholoģiskajās attiecībās, taču tie nav universāli. Ar to palīdzību var pārvarēt galvenokārt saprašanas barjeras, kas saistās ar dažādu indivīdu psihiskās dzīves, pārdzīvojuma atšķirībām. Taču atšķirības izpratnē ir ne tikai starp indivīdiem, to dzīves uztverēs, bet arī nāciju, dažādu kultūras tipu līmenī. Šajā gadījumā saprašanā vairs nav tik svarīgas personiskās dzīves pieredzes, izglītības u. c. individuālo «rādītāju» atšķirības, bet gan noteikti psihiskie stereotipi, leksika, vērtību sistēma utt., kas kopumā veido noteiktu kultūras tipu.

Katram kultūras tipam (piem., viduslaiku, renesanses kultūrai) ir sava specifiska zīmju, simbolu,

paražu utt. sistēma. Citas nācijas un kultūras pārstāvim var rasties saprašanas grūtības, uztverot svešas paražas, simbolus, mākslas darbus. Mākslas darbu interpretācijas var būt pilnīgi atšķirīgas. Tā, piemēram, Somersets Moems grāmatā «Summējums» saka: «Katrš, kam ir kāda saskarsme ar teātri, zina, cik dažādi skatītājus ietekmē izrāde.. Stāsta, ka norvēģu skatītāji uzskata Ibsena lugas par komēdijām, kas bagātas ar smieklīgām situācijām; angļu publika nekad nesapratīs, par ko šajās mokošajās drāmās būtu jāsmejas. Skatītāju emocijas, viņu ieinteresētība, smieklis ir lugas darbības daļa. Arī viņi to rada, tāpat kā mēs no objektīviem datiem ar savu maņu orgānu palīdzību uzbūram saullēkta skaistumu un jūras mieru. Publika nāv ievērojamākais aktieris lugā, turklāt, ja tā izrādē neieguldīs savu daļu, luga nojuks. Tādā situācijā dramaturgu var salīdzināt ar tenisa spēlētāju, kas kortā palicis viens.»¹

Parādīdams norvēģu un angļu saprašanas atšķirības, S. Moems paskaidro, kāpēc viena autora lugas var tikt interpretētas tik dažādi: tā ir subjekta klātesamība kultūras priekšmeta, mākslas darba pastāvēšanā. Vispārējā kultūras ievirze determinē katras atsevišķas nozīmes saprašānu. Kultūras modelis savā veselumā nekur tieši nav dots, tas veidojas atsevišķu nozīmju sintēzē. Padomju kultūrpētnieks L. Batkins atzīst, ka «Kultūra veselumā ir jātver intuitīvi, pirms sistēmiskas materiāla apstrādes»². Šeit saprašānā parādās hermeneitiskais riņķis: nepieciešamība saprast veselo, pirms tiek saprastas daļas, un saprast daļas, pirms radusies pilnīga izpratne par veselo. Šis princips vēlreiz liecina, cik būtiski saprašāna atšķiras no analizējošās, «saskaldošās» izziņas, kā tajā savienojas intuīcija, pieredze un spēja reizē aptvert no izziņas aspekta divas pretējas parādības — veselo un daļu.

Sabiedrības attīstība un cilvēku savstarpējā saprašānās vienmēr ir saistīta ar to, kā pagātne saskaras ar tagadni. Pagātnes ienākšana saprašānas procesos arī notiek pa riņķi, kuru veido kultūrvēsturiskais process kā veselums un atsevišķs posms kul-

¹ Somersets Moems un teātris: Fragmenti no autobiogrāfiskajām atmiņām «Summējums» // Literatūra un Māksla. — 1983. — 18. marts.

² Баткин Л. М. Тип культуры как историческая целостность // Вопросы философии. — 1969. — № 9. — С. 100.

tūras vēsturē kā šī procesa daļa. Pagātnes saprašana kļūst iespējama, pateicoties kultūrvēsturiskā procesa nepārtrauktībai, laikam, kas savieno vēstures momentus. Pagātnes interpretācija nav viennozīmīga tieši tāpēc, ka veselums, kultūrvēsturiskais process kopumā, kura daļa ir pagātne, nav pabeigts, noslēgts. Veselums, uz kura fona tiek uztvertas daļas, to nozīme, ir mainīgs. Jo plašāks tas kļūst, jo lielākas iespējas saskatīt atsevišķas daļas būtību.

Arī pagātnes kultūras apgūvē spēkā ir likumsakarība: jebkurš kultūras pētnieks ir saistīts ar sava laikmeta priekšstatiem, metodēm, vērtībām, t. i., tver svešu kultūru savas kultūras skatījumā. Šī pieeja tikpat noteikti saduras ar «materiāla pretestību». Pēc L. Batkina domām, kultūras vēsturnieku var salīdzināt ar mūziķi izpildītāju. Viņš ir saistīts ar nošu tekstu, bet izpildījuma pareizība ir tikai profesionāls noteikums. Ja šis tehniskais noteikums ir izpildīts, visi traktējumi ir vienlīdzīgi un «pareizi». Tie realizējas ārējā dzirdamības līmenī; neizsmeļamības avoti atrodas dziļāk — aiz mūzikas robežām. Mērķis nav pareizība, bet pārlicinošais spēks. Var radīt dažādus skaņu sakojumus, bet to izteiksmīgumu nevar pierādīt tam, kas skaņas uztver tikai akustikas līmenī. Arī kultūras garīgās būtības veseluma interpretāciju nevar pakļaut elementārai (faktiskai vai deduktīvai) pārbaudei. Tas sabiedrībā rada dažādas nesaprašanās situācijas. Interesi šajā sakarā izraisa amerikāņu filozofa J. Kokelmana domas. Viņš uzskata, ka pasaules izpratnes ir dažādas, atšķirīgos laikmetos tās iegūst specifisku vispārējā «mits» formu. «Mits» jeb kultūras pamatorientācija, stingra pārlicība (*firm belief*), kas pat var nebūt noformulēta un skaidri apzināta, veido kultūras pamatu. Saskaņā ar šo vispārējo pamatorientāciju katrā laikmetā atbilstošu formu iegūst gan teorētiskā izziņa, gan sociālā prakse, politiskā darbība, ekonomika. Brīdī, kad «mits» jau ir nostiprinājies, interese pievēršas konkrētai izpratnei. «Mits» tiek aizmirsts, taču tas turpina eksistēt un ietekmēt kultūras formas. «Mits», kā raksta J. Kokelmans, eksistē kā totāls nozīmju konteksts... Pats par sevi «mits» nav interpretācija, un noteiktas kultūras ietvaros to nav iespējams traktēt kā interpretāciju. Cilvēku savstarpējā saprašanās sabiedrībā atrodas šā «mits» ietvaros. Tikai mainoties laikmetiem, ir iespējams aprak-

stīt bijušo «mītu», palūkoties uz to it kā no malas. Idejā par «mītu» slēpjas hermeneitikai raksturīga doma: jebkuram kultūras tipam ir vienota pamatorientācija, citiem vārdiem — to var saukt arī par kultūras paradigmu. Tikai uz tās bāzes var pamatoti saprast kādu konkrētu parādību. Tikai atzīstot šādu paradigmu, izpratnē var realizēties hermeneitiskais riņķis. Piemēram, ja kādu rīcību interpretē kā cīņu par brīvību, tad jāsaprot, ko dotajā kultūrā nozīmē brīvība: apzinātu nepieciešamību, saskaņu ar likteni, atbrīvošanos no sociālās determinētības vai ko citu.

Cilvēku savstarpējā saprašanās sabiedrībā nemēdz būt bez konfliktiem un problēmām. Rietumu hermeneitikas pārstāvji mūsdienu buržuāzisko sabiedrību vērtē kā totālu nesaprašanos un aicina sadrumstlotajā sabiedrībā atjaunot autentisku komunikāciju un vispārēju solidaritāti. Cerības viņi redz kultūras valodā, ar kuras palīdzību varētu atjaunot sagrauto komunikāciju. Pret to iebilst Frankfurtes skolas pārstāvis J. Hābermāss, norādot, ka valoda nespēs pildīt funkciju, ko tai piedēvē hermeneitiķi. Hābermāss apgalvo, ka sabiedrības analīzē bez valodas jāņem vērā arī citi svarīgi parametri: darbs un vara. Valoda ir tikai viens sabiedriskās dzīves moments. Hermeneitika uztver valodu kā parādību, kas stāv pāri visām citām sabiedrības dzīves izpausmēm un nosaka tās. Taču hermeneitika, kā apgalvo Hābermāss, neņem vērā to, ka valoda ir varas un sociālā spēka vidutāja, ka tā pati ir atkarīga no sabiedriskajiem procesiem. Valoda, kā raksta Hābermāss, kalpo organizētas piespiešanas sistēmas attaisnošanai. Tāpēc valoda ir ideoloģizēta un uz to nevar paļauties. Šo domu izsaka ne tikai filozofi, bet arī rakstnieki, dzejnieki.

Kad apvērsumus sauc
par revolūcijām
un mafijas
par tautas varām

kad «MILU!» uzlīmē
sev prostitūcija

kad miera vārdā
sūta svešā karā

ej garām
prostitūta — valoda!

lai runā tas
(un tikai tas!)
ko dara!¹

Agrāk pastāvēja uzskats, ka valodā ir aplamības, tagad, pēc Hābermāsa domām, visa valoda ir aplama, ideologizēta, deformēta. Tas parādās, piemēram, dažādo politisko orientāciju pārstāvju nespējā vienoties. Tiek lietoti it kā vieni un tie paši vārdi — humānisms, demokrātija, brīvība utt., bet katrs ar to saprot ko citu. Gandrīz jebkurš politisks pasākums tiek dēvēts par demokrātijas un brīvības izpausmi, pat pretēju uzskatu sadursmē viss notiek zem demokrātijas lozunga. Tāpēc valodu nav iespējams saprast. Uz valodas bāzes, pēc viņa domām, nav iespējams atjaunot komunikāciju, solidaritāti un cilvēku savstarpējo saprašanos. Valodas deformāciju nosaka birokrātisko un despotisko interešu ietekme uz vispārīgo jēdzienu veidošanos.

Kritizēdams hermeneitikas teoriju, Hābermāss meklē «izeju» no valodas krīzes. Autentisku komunikāciju atjaunot var, pēc viņa domām, tikai «emancipatoriska refleksija», t. i., kritisks apgaismošanas darbs, kurš būtu brīvs no piespiešanas un varētu izvērsties sociālā disputā. Galvenais akcents — kritika. Ja hermeneitikas mērķis ir saprašanās, tad tā automātiski sekmē nekritisku attieksmi pret saprotamo objektu. Tāpēc hermeneitiku ir nepieciešams papildināt ar «kritiskās refleksijas» teoriju, respektīvi, Hābermāsa uzskatiem.

Gādamers aizrāda Hābermāsam, ka viņš hermeneitikas teoriju saprot nepareizi. Hermeneitika atzīst kritikas nepieciešamību. Taču kā var kritizēt, ja vispirms nav panākta savstarpēja saprašanās par to, ko runā viens un ko otrs? Kritika ir iespējama tikai uz vispārējās valodas vienotības bāzes, un tāpēc kritiskā teorija nevar iztikt bez hermeneitikas. Ja tiek atzīta saskarsmes iespēja vispār, tad, kā apgalvo hermeneitiķi, tāpat nepieciešams atzīt, ka pastāv pamats, uz kura bāzes ir iespējama vienošanās. Un šo pamatu nevar atrast nekur citur kā tikai valodā.

Frankfurtes skolas pārstāvji atzīst hermeneitikas nepieciešamību, taču protestē pret tās universālo lietojumu. Pēc Hābermāsa domām, izšķir trīs interešu

¹ *Vīks*. Kad apvērsumus sauc... // Padomju Latvijas Sieviete. — 1988. — Nr. 9. — 13. lpp.

tipus, kas vada izziņas procesu: 1) tehniskā jeb naturālistiskā interese, cilvēka vēlēšanās apgūt dabu un valdīt pār to; 2) praktiskā jeb hermeneitiskā interese, t. i., praktiskās, sabiedriskās dzīves regulācija, lai iegūtu savstarpēju saprašanos; 3) emancipatoriskā jeb brieduma interese, kurā apziņa ir atbrīvota no ārējiem spaidiem un spēj kontrolēt pastāvošo dzīvi. Emancipatoriskās kritikas darbību Hābermāss saista ar psihoanalīzi, izprotot to daudz plašāk nekā Z. Freids. Pēc Hābermāsa domām, psihoanalīze kā ideoloģiskās kritikas līdzeklis atklāj slēptos ideoloģijas un varas slāņus, kā arī subjekta instinktus. Psihoanalīzei ir jādod terapeitisks efekts, jāpārvar lingvistiskā neskaidrība, ko ir radījusi tīša, ar egoistiskām interesēm saistīta valodas izkropļošana. Hermeneitika redz tikai cilvēka apziņas limeni, to, kā domas tiek izteiktas tekstos. Taču pats būtiskākais atrodas neapzinātajā limenī, jo ideoloģiju, pēc Hābermāsa domām, var traktēt kā «melīgo apziņu». Tāpēc sabiedrības izpratnē ar hermeneitiku nepietiek, ir nepieciešama psihoanalīze kā sabiedrības kritika.

Kā atzīmē VFR filozofi, kas paši nav iesaistījušies diskusijā, pastāv strīds starp hermeneitikas un Frankfurtes skolas pārstāvjiem par to, kurš no virzieniem gūs virsroku. Frankfurtes skolas pārstāvji hermeneitiku atzīst, taču apgalvo, ka tā pieņemama tikai «kritiskās teorijas» ietvaros. Savukārt hermeneitikas pārstāvji atzīst kritikas nepieciešamību (varbūt ne tik radikālā nozīmē), taču apgalvo, ka universālāks raksturs ir hermeneitikai.

Abi šie virzieni parāda būtiskus momentus tajos saprašanas procesos, kas notiek sabiedrībā. Valoda, būdama savstarpējās saprašanās pamats, var kļūt arī par nesaprašanās cēloni. Te jāņem vērā, ka tie procesi, kas notiek valodā, bieži vien ir dziļāku kultūrvēsturisku un sociālu pavērsienu sekas. Taču būtu pārspīlēti visas cilvēku savstarpējo attiecību formas, visu valodu reducēt uz ideoloģiskajām, varas attiecībām. Saprašanās savā dziļākajā būtībā ietver sevī nevis varas, t. i., piespiešanas un paklausības attiecības, bet gan savstarpēju ieklausīšanos, dialogu, viedokļu saskaņu bez jebkādām piespiedietēm. Cilvēku savstarpējā saprašanās plašā, visas kultūras mērogā, ja tā apliecina vispārcilvēciskās vērtības, veicina sabiedrības progresu. Turpretī dziļas,

nesamierināmas pretrunas starp dažādām sociālām grupām un slāņiem, šovinizms, viena viedokļa uzspiešana, despotisms, vēršanās pret visus cilvēkus apvienošām vispārcilvēciskām vērtībām saārda kultūras pamatus un piešķir cilvēku dzīvei traģisku nokrāsu.

XXI gadsimta priekšvakarā radusies nepieciešamība pēc jauna domāšanas veida. Jaunā politiskā nostādne ir saistīta ar atziņu, ka cilvēce kopumā sāk sevi apzināties kā vienotu veselumu. Jaunais domāšanas veids balstās uz mierīgas līdzāspastāvēšanas un tautu saprašanās principu kā starptautisko attiecību nepieciešamu normu. Cilvēka dzīvību tas atzīst par visaugstāko vērtību un nevardarbību izprot kā cilvēku asociācijas dzīves pamatu. Šajā situācijā cilvēku un tautu savstarpējā saprašanās iegūst lielu kultūrvēsturisku un sabiedrisku nozīmību.

VII nodaja. VAI KULTŪRA VAR BŪT SPĒLEI

*Cik viegls un niecīgs ir
tavs dvēseles guvums, bet
tikai tik ilgi vien, kamēr
cilvēks tver pats sevi, —
likteņa dievietes bulta, ko tā
spēlējoties raida no varenās
Dieva celtnes, liek tvērt ne
savu, bet svešu pasauli.*

R. M. Rilke

H. G. Gādamera grāmatas «Patiesība un metode» (viens no fundamentālākajiem Rietumvācijās hermeneitiku darbiem) pirmajā lappusē kā moto visam darbam ir ievietots R. M. Rilkes dzejolis. Tā pamatdoma pievērsta spēles izpratnei. Spēle kā subjektīvās darbības izpausme ir tikai nejaušs, vēsturiski ierobežots notikums. Istenā spēle ir pār-subjektīva, tā ir pasaules norise, kultūras izpausme. Šo domu izvērs mūsdienu hermeneitika.

Spēles jēdziens piešķir kultūrai gara dzīves vieglumu, brīvības un neatkarības oreolu. Spēlē var visu, dzīvē visu nevar. Arī saprast var visu, bet izdarīt nevar. Gara patstāvīgums, kultūras jēgas izpratne ir kā pretmets sociālās dzīves bezjēdzībai un materiālās pasaules nepastāvībai.

Kultūras kā spēles koncepcija nebūt nav oriģināla XX gs. filozofu ideja. Tās pirmsākumi saskatāmi jau Aleksandrijas skolā (III gs. m. ē.), kur attieksmi pret visu laiku kultūras vērtībām un tradīcijām zināmā mērā izteica spēles garā. Vācu romantiķi (XVIII—XIX gs.) mākslā saskatīja galvenokārt spēli. Arī klasiskās vācu filozofijas pārstāvis I. Kants «Spriešanas spējas kritikā» norāda uz spēles momentiem gaumes spriedumos. Taču šajās koncepcijās spēle netiek izprasta kā kultūras norise kopumā.

XX gadsimtā gan rakstnieki, gan filozofi daudzkārt pievērsās spēles kā gara dzīves izpausmes koncepcijai. H. Heses romāns «Stikla pārlišu spēle» aizved lasītāju utopiskā nākotnes intelektuāļu ordeņa valstī Kastālijā. «Stikla pārlišu spēle,» raksta Hese, «tātad ir rotaļa ar visas mūsu kultūras saturu un vērtībām... Visu, ko cilvēce radoša pacēluma gadījumos paveikusi atziņas, cildenu domu un mākslas

sfērās, visu, kas turpmākajos gadsimtos ietverts zinātniskajos jēdzienos un intelektuāli apgūts, — visu šo garīgo vērtību milzumu Spēles pratējs pārvalda kā ērgelnieks savas ērģeles; šo ērģeļu pilnību pat grūti iztēloties, to manuāli un pedāli aptver visu gara pasauli, tām ir neskaitāmi reģistri, un teorētiski uz šā instrumenta var atskaņot visas pasaules garīgo satvaru.»¹

Stikla pērlišu spēles pratējam visas kultūras bagātības ir dotas vienlaikus, un viņš, spēlējot šo lielo Kultūras spēli, gūst neizsakāmu baudu. Kultūras spēle, kā to apraksta Hese, nav tikai aizraušanās brīvajā laikā, tikai vingrināšanās vai vaļasprieks. Tā prasa apziņas disciplīnu un koncentrēšanos, askētiski stingru gara ievirzi, kas apliecina vienīgi sevi un noliedz visu citu. Spēli pavada konsekventa atteikšanās no pasaulīgiem priekiem un centieniem. Pats raksturīgākais šai spēlei ir tas, ka cilvēks, tai pievērsies, it kā atbrīvojas no iesaistes materiālajā pasaulē, kur valda politiskas domstarpības un ekonomiskas grūtības. Spēlējot spēli, cilvēks nonāk tīrajā gara valstībā, kuras likumi ir nevainīgie un skaidrie spēles likumi. Pacelties pāri ikdienišķībai, pārvarēt nemitīgās bailes no politiskām, ekonomiskām jukām un katastrofām, no biedējošām bojāejas nojautām, paglābties nevainīgā šķituma pasaulē — tāds ir spēles mērķis.

Likumsakarīgi, ka «kultūras kā spēles» koncepcija XX gadsimtā parādījās laikā, kad Eiropas politiskajā dzīvē ienāca fašisms. «Totalitārais neobarbarisms,» raksta S. Averincevs, «bija tas nolādētais jautājums, uz kuru kā atbilde, turklāt ne jau bez vajadzības, radās «kultūras kā spēles» koncepcija.»² Pretstatā dzīves traģikai spēles koncepcija piedāvāja romantizētu šķietamību, kurā varētu patverties. Taču patiesībā gara pasaule izrādījās pārāk traušļa, lai pretotos rupjam, fiziskam un ideoloģiskam spēkam un gūtu uzvaru pār to. Garam vajadzēja atkāpties un klusēt, lai paglābtu sevi no iznīcības, taču arī šāds paglābšanās veids bija tikai šķietamība.

Jau gadsimta sākumā spāņu filozofs H. Ortega i Gasets (1883—1955) pievērsa uzmanību faktam, ka kultūrā arvien lielāku nozīmību gūst sporta spē-

¹ Hese H. Stikla pērlišu spēle. — R., 1976. — 26. lpp.

² Аверинцев С. С. Культурология Йохана Хейзинги // Вопросы философии. — 1969. — № 3. — С. 171.

les, kas saistītas ar miesas kultu, cīņu un spēku. XX gadsimtu viņš nosauca par «futbola gadsimtu» un secināja, ka šī tendence nebūt nav iepriecinoša. Tā liecina, ka gara dzīve tiek atstumta otrajā un pat vistālākajā plānā.

Pēc nīderlandiešu kultūrvēsturnieka un sociologa J. Heizingas (1872—1945) domām, īstajam spēles ideālam nav jābūt sporta spēlēm, bet gan gara spēlei. Uz J. Heizingu atsaucas gan H. Hese, gan arī H. G. Gādamers. Taču atšķirībā no viņiem Heizingas izstrādātā «kultūras kā spēles» koncepcija ir daudz plašāka: viņš runā par cilvēku kā par *Homo ludens*¹, reducējot cilvēka dzīvesdarbību uz spēli. Savā darbā «*Homo ludens*» J. Heizinga atklāj spēles saistību ar dažādām cilvēka dzīves sfērām. Rakstot par spēli un valodu, spēli un karu, spēli un zinātni, spēli un poēziju, kā arī par filozofijas veidiem, kas atgādina spēli, par mākslu un spēli, viņš atzīmē, ka visas šīs cilvēka dzīves sfēras savā sākotnējā veidolā tuvas spēlei. Sarežģītākie gara dzīves veidi — reliģija, tiesības, filozofija, politika — pamazām zaudē radniecību ar spēli. Tikai poētiskā daiļrade, kas ir dzimusi spēlē, vēl joprojām jūtas tajā kā savās īstajās mājās, saka Heizinga. Poēzija izpaužas kā gara darbība paša gara radītajā pasaulē. Lietām te ir cita nozīme nekā ikdienas dzīvē, tās saista nevis loģiskās attiecības, bet gan pavisam cita veida — spēles — attiecības. Poēzija ir daudz tuvāk dzīves pirmpamatiem, kurus izjūt bērni, dzīvnieki, mežoņi un pareģi, tā atrodas sapņu, sajūsmas, reibuma un smieklu valstībā. Taču kopumā kultūra, attīstoties materiāli un garīgi, pēc Heizingas domām, kļūst arvien nopietnāka un attālinās no spēles.

J. Heizinga pētījis arī spēles elementus mūsdienu kultūrā. Lai saglabātu savu cieņu, svētumu un stilu, kultūrai, kā norāda Heizinga, ir jāizkopj gara spēle, t. i., jābagātina cilvēka dvēsele. Heizingam nav pozitīvas programmas šādas kultūras īstenošanai. Taču viņš nav arī absolūts sabiedrības kritiķis, jo cenšas vispārējā bezjēdzībā, kāda, pēc daudzu XX gadsimta kultūrfilozofu domām, ir sabiedrības dzīvē, atrast

¹ Kultūras vēsture pazīst vairākus cilvēka apzīmējumus: *Homo sapiens* — saprātīgais cilvēks (K. Linnejs), *Homo liber* — brīvais cilvēks (B. Spinoza), *Homo faber* — radošais cilvēks (M. Frišs), *Homo ludens* — cilvēks, kas spēlē, jeb spēles cilvēks.

noteiktu iekšēju jēgu. To viņš meklē, nevis pievēršoties «neobarbarisma laikmetam», bet gan saglabājot uzticību tradicionālajām vērtībām. Mūsu gadsimta kultūrā, kā atzīmē Heizinga, pastāv garīgās spēles elementi, it sevišķi tajās parādībās, kas ir pārmanotas no senatnes. Vai tad neatgādina spēli tas attiecību vieglums angļu parlamenta darbībā, kad lordu palātas loceklis, savā runā pieprasījis atteikties no baznīcas locekļu pārstāvniecības palātā, pēc sēdes ar smaidu uz lūpām sarunājas ar Kenterberijas arhibīskapu?

Pēc Heizingas domām, spēle ir garīgās dzīves izpausmes forma; H. Hese uzskata, ka spēle ir saistīta ar garīgās dzīves ideālu, lielā mērā — utopisku. Turpretī pēc Gādamera koncepcijas spēle nav ideāls, bet realitāte. Tā attiecas uz valodu, mākslas darba pastāvēšanas veidu, vēsturi. Spēle, kā apgalvo Gādamers, nav subjekta aktivitātes izpausmes forma. Līdz ar to tiek noraidīts vācu romantismam raksturīgais spēles traktējums. Pret spēli nav iespējams attiekties kā pret kādu priekšmetu vai objektu. Tā it nemaz nav atkarīga no spēlējošā domām par to, jo spēle pati ir noteicēja pār sevi. Drīzāk jāapgalvo, ka nevis cilvēks spēlē spēli (ir aktīvā puse), bet gan spēle iesaista cilvēku un nosaka, ko viņš darīs. Gādamers, tāpat kā Heizinga, pievēršas mākslas izpausmei spēlē, jo, izmantojot šādu materiālu, spēli visvieglāk ir atklāt kultūrā. Taču mākslas darbs kā spēle neizpaužas tādējādi, ka to rada subjekts spēlējoties. Tieši otrādi — subjektam jeb autoram šeit nav galvenā loma. Galvenā loma ir pašam darbam, tā ek-sistences veids ir spēle. Līdzīgs motīvs izskan vienā no latviešu jauno dzejnieku vārsēm:

Kurtam Fridrihsonam

Neko taču nevar
uzgleznot
var tikai
dzīvot
gleznā
un brīnīties
un varbūt tie
tur
uzgleznotie
patiesībā
glezno
mūs.¹

¹ *Godiņš G.* Ar bēdu zem akmens // Padomju Jaunatne. — 1983. — 30. sept.

Lai saprastu hermeneitikā izstrādāto spēles koncepciju, ir svarīgi saskatīt subjekta aktivitātes pārmaiņas. Šādā aspektā nevis gleznotājs rada gleznu, bet gan tā spēlējas ar viņu — dzeja ar dzejnieku, romāna varoņi ar rakstnieku utt. Četrsimt gadu pirms Gādamera franču filozofs M. de Montēns rakstīja, ka pasaules norises ir ļoti sarežģītas un ka nevar zināt, vai tajā laikā, kad man liekas, ka es spēlējos ar savu kaķēnu, tas īstenībā nespēlējas ar mani. No filozofiskās hermeneitikas aspekta raugoties, par spēles subjektu nav jāuzskata spēlējošais cilvēks, bet gan pati spēle, ko spēlējošais tikai izpilda. Īsta spēle, pēc Gādamera domām, nevar tikt virzīta uz tai ārēju, svešu mērķi. Mērķis ir pašā spēlē. Tas ir — pašattēloties.

Spēle prasa nemitīgu atkārtošanos, lai gan arī savā ikreizējā izpildījumā tā gūst pilnību. Spēle spēlētājam dod baudu pati par sevi, bez jebkādas papildu ieinteresētības. Tāpēc tā līdzinās priekam par skaisto, estētiskai pasaules uztverei. Kā apgalvo Gādamers, no filozofijas viedokļa par šādu spēli ir jāuzskata gan interpretācija, gan iedarbības vēsture, gan valoda, gan nozīmju izpratne. Konkretizējot spēles principus attiecībā uz interpretāciju, kļūst skaidrs, kāpēc Gādameram tik svarīgi bija pasvītrot spēles atkārtošanos un ikreizējās pilnības dialektiku. Pēc viņa domām, interpretējot nozīmes, rodas bezgalīgi daudz saprašanas variantu. Uzskatot saprašanu par vēsturisku parādību, Gādamers atzīst interpretāciju principiālu vienlīdzību. Katrai no tām ir savs vēsturisks pamatojums. Noteiktā vēsturiskā situācijā savādāk interpretēt nemaz nav iespējams. Tāpēc katra interpretācija, tāpat kā katrs spēles mēģinājums, ir pilnība. Taču vēsturiskās situācijas mainās, esamība ir laiks, nozīmes tiek interpretētas savādāk. Tādēļ ir vajadzīgas arvien jaunas un jaunas interpretācijas.

Interpretācija, tāpat kā spēle, pēc Gādamera domām, nav atkarīga no subjektīvām vēlmēm. Runa ir par tādiem interpretiem, kas savu darbu patiešām māk, un tāpēc Gādamers neuzskata par būtisku to faktu, ka interpretācija var būt nepareiza neprasmes dēļ. Piemēram, ja pianists nepareizi izpilda Šopēna noktirnes tikai tāpēc, ka nav apguvis klavierspēles māku vai teorētiskis sarunā aplamības par sengrieķu mākslu tāpēc, ka slikti zina vēsturi. Spēle un inter-

pretācija ir kultūras norises. Kā tādas tās ataino viena kultūras attīstības posma attieksmi pret otru.

Saskaņā ar Gādamera mācību spēle pastāv garīgajā sfērā, taču ne tikai kā parādība, ko apzinās spēlējošais subjekts. Gādamers norāda uz īpašu ontoloģisko aspektu spēles iztirzājumā, kurā tiek apskatīta garīgo parādību esamība apziņā neatkarīgi no refleksijas par tām.¹ Tā kā hermeneitiku galvenokārt nodarbina valodas nozīmju jautājums, tad spēles attiecības kultūrā veido nozīmju ontoloģiskās attiecības. Tātad spēle ir realitāte, nozīmes «izpaušmes» veids, mākslas darbu un citu gara objektīvāciju pastāvēšanas veids. Pievēršoties jēdzienam «spēle», Gādamers akcentē divus momentus: 1) «spēle» vienmēr liek domāt arī par to, ka ir kāds kas spēlē (tieši tāpat, kā, lai būtu interpretācija, kādam ir jāinterpretē); 2) subjekts — spēlētājs jeb interprets nav galvenais notikumu virzītājs.

Kas no tā izriet? Ja atceramies, ka spēlē pati spēle, bet cilvēks tikai to izpilda, tad savukārt runā pati valoda (kas, pēc Gādamera domām, ir spēle), bet cilvēks tikai izrunā un klausās. Te jau hermeneitika vairs neatšķiras no M. Heidegera valodas filozofijas, kuras «skolu» neapšaubāmi ir apguvis arī Gādamers. Viņa, tāpat kā Heidegera izpratnē valoda ir esamības mītne. Tātad pasauli, kādu to redzam, dzirdam, saprotam, nosaka valoda un tās iespējas. Gādamers izvērza tēzi: esamība, kas var tikt saprasta, ir valoda. Bet valoda ir spēle. Tātad esamība atklājas spēlē.

Atziņu, ka valoda ir spēle, filozofijā jau pirms Gādamera ir izteicis lingvistiskās analīzes filozofijas pārstāvis L. Vitgenšteins (1889—1951).² Viņš raksta, ka sarežģītajai cilvēku sociālajai darbībai atbilst dažādas valodas. Ar to nav domātas dažādas nacionālās valodas, bet gan tādi valodas veidi kā zinātnes valoda, poēzijas valoda, matemātikas valoda, pavēles valoda, joku valoda, ziedu valoda utt. Katrā valodas veidā, līdzīgi kā šaha spēlē, pastāv savas likumsakarības. Tās piešķir vārdiem noteiktu

¹ Šāda atteikšanās no tradicionālās ontoloģijas kā mācības par esamību, kas pastāv bez saistības ar subjektu, ir raksturīga vairumam mūsdienu filozofijas virzienu, arī fenomenoloģijai un eksistenciālismam.

² Par šo jautājumu tuvāk sk.: *J. Vējš*. Lingvistiskās analīzes filozofija. — R., 1981.

kontekstu un valodas lietojumam — noteiktas robežas. Pēc Vitgenšteina domām, valodas spēles noteikumi izriet no cilvēku paražām. Neviena valoda—spēle nav privileģētā stāvoklī. Valodu—spēli neveido atsevišķs indivīds, tā ir kolektīvās pieredzes paradums. Līdz ar to Vitgenšteins atzīst valodas—spēles saistību ar pārējiem ekstralingvistiskiem faktoriem, valodas iekļaušanos sociālajās attiecībās. Šajā sakarā Vitgenšteina valodas spēles teorija atšķiras no Gādamera uzskatiem, jo lingvistiskās analīzes teorijā līdzās valodai tiek atzīti arī citi būtiski sociālās dzīves faktori. Turpretī hermeneitikā valoda ir pirmā un pēdējā «instance», pat sociālās attiecības hermeneitikas skatījumā ir tikai valodas cauraustās attiecības.

Spēlē Gādamers saskata tādus pamatprincipus, kas viņa koncepciju padara estētiski iracionālāku un līdz ar to aizved tālāk no valodas sabiedriskā lietojuma problēmas. Spēles pašmērķīgums, neieinteresētība, pilnīga patstāvība, neatkarība no subjekta — lūk, galvenās pazīmes, kurām sevišķu uzmanību pievērš Gādamers. Lietojuma vietā tiek minēts izpildījums (lai atceramies — valoda runā, cilvēks tikai izrunā!). Tas nozīmē, ka tēzes par aktīvu valodas lietojumu tiek aizstātas ar domu par pilnīgu pakļaušanos valodai.

Saskaņā ar Gādamera uzskatiem ne tikai valoda ir spēle. Spēle ir arī vēsture, un uz to tiek attiecināti visi tie paši principi, kas uz valodu. Taču — vai vēstures identifikācijā ar spēli neslēpjas bīstama pārliecība par cilvēka bezspēcību vēstures priekšā un līdz ar to vēsa, estētiski neitrāla vienaldzība par cilvēces likteņiem?

Orientācija uz tīru estētismu (tāda ir kultūras kā spēles koncepcija) ir grūti savienojama ar cilvēka vajadzību pēc tikumiskās pilnveidošanās. To ļoti labi atšķirībā no Gādamera savā romānā parāda Hermanis Hese. Stikla pērlīšu spēles augstākās elites pārstāvis Spēles maģistrs Jozefs Knehts, sasniedzis pilnību spēles mākslā, aiziet projām no tās. «Es.. kāroju pēc riska, grūtībām, briesmām, es slāpstu pēc realitātes, pēc īsta darba un veikuma, pēc trūkuma un ciešanām,» saka Knehts.¹ «..mācīdamies pātera Jakoba vadībā, biju atklājis, ka esmu ne vien kastā-

¹ Hese H. Stikla pērlīšu spēle. — 341. lpp.

lietis (Stikla pērlīšu spēles valstības iemītņi — *Aut.*), bet arī cilvēks, ka man ir sakars ar pasauli, ar itin visu, kas notiek pasaulē, un ka tai ir tiesības prasīt, lai dzīvoju līdz tās dzīvi.»¹ Atgriezies no gara valstības reālajā dzīvē, Knehts iet bojā. Tā ir nāve, kas apliecina reālās dzīves traģiku, kurā ir iespējams morāls skaistums un upuris humānisma, dzīves attīstības vārdā.

Kultūras kā spēles koncepcija pauž viedokli, ka ir iespējams izveidot tādu garīgo telpu, kurā var dzīvot un domāt, par spīti apkārt esošajam totālam barbarismam, varas ietekmei uz gara dzīvi un cilvēku savstarpējo attiecību formālismam. Daudzkārt ir mēģināts uzcelt «ziloņkaula torni», kas sniegtu patvērumu un mierinājumu. Taču vai šādā kultūras un gara pasaules izolācijā ir iespējams paust pretestību barbarismam, panākt radošu gara dzīvi un morālu piepildījumu? Knehta dzīve Kastālijā liecina, ka tas nav iespējams. Izolācija, garīgais estētisms, kultūra kā spēle ir apdraudēta, ja tā iztēlojas sevi par pašmērķi un kalpo tikai pati sev. Tai draud panīkums, novecošana, sterilitāte, sevis izsmelšana, nemitīgi atkārtojoties. Kultūra panīkst spožā, taču arvien vairāk neauglībai lemtā nošķirtībā no dzīves un cilvēka pilnvērtīgas eksistences. Tāpēc kultūrai nevajag būt spēlei, ja tam nav morāla attaisnojuma.

¹ *Hese H.* Stikla pērlīšu spēle. — 349. lpp.

VIII nodaļa. SAPRAŠANA, ZINĀTNE UN METODE

Es lieku savu darbu pie malas, jo man jārod laiks, lai saprastu.

R. Tagore

Rakstā «Filozofija vai zinātnes teorija» H. G. Gādamera uzdod jautājumu: vai mūsu gadsimtā liktenīgais pavērsiens filozofijas attīstībā nav saistīts ar to, ka līdz ar «eksistenciālās filozofijas» lozungu filozofija ir izvirzījusi savas, no zinātnes atšķirīgas pretenzijas? XX gadsimtā, kā viņš atzīmē, filozofija ir atsvešinājusies no zinātnes un sākusi to noliegt. Zinātnes problemātika tiek izslēgta no aplūkojamo jautājumu loka. Taču, kā zināms, sabiedrībā zinātnes loma arvien pieaug. Tāpēc filozofija, pat ja tā būtu spiesta atteikties no zinātnes jautājumu risināšanas, nevar neņemt vērā, ka sabiedrības dzīve, kuru tā analizē, ļoti lielā mērā izjūt teorētisko zināšanu ietekmi. «Zinātnes neatkarība no filozofijas nozīmētu tās bezatbildību,»¹ raksta Gādamer.

Mūsdienu hermeneitika daudzos aspektos turpina eksistenciālisma ievirzi un iztīrā pirmszinātniskās pieredzes sfēru. Ārpus redzesloka nepaliek arī jautājums par zinātnes attiecībām ar filozofiju, zinātniskās metodes robežām. Tas ir jauns akcents XX gadsimta antropoloģiski orientētajā Rietumeiropas filozofijā. Hermeneitiku mēdz raksturot kā kompromisa filozofiju, kas cenšas savienot divas līdz šim pretējas filozofiskās orientācijas: scientismu un antropoloģismu, ko pārstāv attiecīgi neopozitīvisms un eksistenciālisms. Daži Rietumu filozofi hermeneitiku dēvē par postanalītiskās zinātnes koncepcijas variantu, metazinātņi (zinātņi par zinātņi). Pastāv uzskats, ka hermeneitika atklāj humanitāro zinātņu

¹ *Gadamer H.-G. Philosophie oder Wissenschaftstheorie? // Interdisziplinär. Interdisziplinäre Arbeit und Wissenschaftstheorie. — Basel—Stuttgart, 1974. — S. 97.*

metodes pamatšūniņu — izpratni. Izpratne nosaka humanitāro zinātņu specifiku atšķirībā no dabaszinātnēm, kurās galvenā loma ir izskaidrojumam. Tiek izteiktas domas, ka hermeneitiskie motīvi parādās arī eksperimentālajās dabaszinātnēs. P. Hilens raksta, ka dabaszinātnēs fakti tiek iegūti zinātniskos eksperimentos. Tajos parasti tiek lietoti noteikti mērinstrumenti, eksperimenti tiek veikti saskaņā ar pētnieka ieceri.¹ Instrumentu izvēle un datu nolasīšana, tāpat arī zinātniskā fakta apraksta veids, valoda, teksts ir saistīts ar zinātnieku — izziņas subjektu. Tādējādi subjekts sagatavo objektam iespēju izpausties vēlamā veidā. Zināšanu mainīgo raksturu apliecina fakts, ka zinātnē notiek arvien jaunas revolūcijas, domas apvērsumi. Pēc P. Hilena domām, zinātniskā objekta konstituēšana (apzināšanās prātā) notiek zinātnieka «dzīves pasaules», viņa izpratnes ietvaros. Attiecības starp instrumentu un objektu veidojas nevis kā materiālas cēloņa un sekas attiecības, bet gan kā intencionālas (domas virzības uz priekšmetu) un lingvistiskas attiecības starp apzīmējamo un apzīmēto. Zinātniekiem nav sveša atziņa, ka katrs pasaules modelis satur sevī savu noliegumu un citas interpretācijas iespēju, raksta P. Hilens, pats būdams kvantu teorijas pārstāvis. Ņūtona fizikas tradīcijas un neatrisinātie jautājumi sagatavoja Einšteina panākumus fizikā. Dabu apraksta tādi fundamentāli vārdi kā telpa, laiks, materiālā pasaule u. c. Šo vārdu nozīmes var izprast bezgalīgi dziļi, jo tās saskaras ar nezināmo, ko Heidegers nosauca par «esamības bezdibeņiem». Dabas izpratne ir iesaistīta sākotnēju, nenoteiktu vārdu kopās, ar kuru palīdzību zinātnieks saistās nevis ir dabu pašu par sevi, bet ar dabu, kāda tā parādās valodā. Dabas izpratne ir bezgalīgās, mums vēl nezināmās pasaules pašatklāsmes daļa un līdz ar to savos dziļākajos pamatos — vēsturiska.

Tādi ir hermeneitiskie jeb saprašanas faktori dabaszinātnēs. Tāpēc arī, atklājot cilvēka pasaules un kultūras nozīmi teorētiskajā izziņā, valodas, izziņas un saprašanas attiecības, zināšanu vēsturiskumu un

¹ Heelan P. A. Hermeneutics of experimental science in the context of the life-world // Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie. — Wiesbaden, 1974. — Bd 5. — H. 1. — S. 123, 124.

lingvistisko iedabu, hermeneitika pretendē būt par dabaszinātņu metodoloģijas sastāvdaļu.

Šai domai ir zināms pamatojums. Zinātnes pievēršanās mikropasaules parādībām ir saistīta ar dažādu instrumentu un ierīču nozīmes palielināšanos. Kā atzīmē padomju filozofs V. Ļektorskis: «Jāatzīst, ka objekti, ar kuriem nodarbojas mūsdienu mikrofizika, tiek uzskatīti par principiāli nenovērojamiem... Jau ikdienišķās, pirmszinātniskās uztveres līmenī zināšanas par novērojamo objektu īpašībām nav vienlīdzīgas informācijai, kas tiek saņemta pa sensoriem kanāliem (jutekliskā ceļā — *Aut.*). Tās nosaka īpašas priekšmetiskas nozīmes. Tieši šīs priekšmetiskās nozīmes, objekti—hipotēzes, uztveres etaloni nosaka, .. kas tieši tiek novērots, uztverts.»¹ Tādēļ arī dabaszinātņu metodoloģija arvien vairāk pievēršas jautājumam par subjektīvo faktoru un saprašanas lomu izziņā.

Humanitārās zinātnes pēta nevis no cilvēka neatkarīgo realitāti, bet gan cilvēku pasauli, vēsturi, kultūru un personību. Par šo zinātņu specifiku mūsdienās daudz diskutē. Nozīmīgs ir mūsu gadsimta 30.—40. gados uzrakstītais filologa M. Bahtina darbs «Par humanitāro zinātņu filozofiskajiem pamatiem». Tajā analizētas humanitāro zinātņu un dabaszinātņu atšķirības. M. Bahtins norāda: «Lietas izziņa un personības izziņa. Tās vajag raksturot kā divus spilgtus pretstatus: tīra, nedzīva lieta, kurai ir tikai ārējais veidols, kura eksistē tikai priekš cita un kura pilnībā un līdz galam var tikt atklāta ar šī cita (izzinošā) vienpusēju aktu. Šāda lieta, kurai nav sava neatsvešināma un lietošanai nepakļaujama centra, var būt tikai praktiskas ieinteresētības priekšmets. Ar otro pretstata pusi saistās dialogs, jautājums, lūgšana. Te ir nepieciešama personības brīva pašatklāšanās. Te ir iekšējs kodols, ko nevar paņemt, izlietot, te vienmēr saglabājas distance; attiecībā pret to ir iespējama vienīgi tīra nesavtība: atklājoties citam, tā vienmēr saglabājas arī sev. Tas, kas izziņa, uzdod jautājumu nevis sev un arī ne kādam trešajam nedzīvas lietas klātbūtnē, bet tam, kuru izziņa. Kritērijs nav izziņas precizitāte, bet iejūtības dziļums. Izziņa šeit ir virzīta uz individuālo.

¹ *Лекторский В. А. Субъект, объект, познание. — М., 1980. — С. 185.*

Tā ir atklājumu, atklāsmes, iepazīšanas, paziņojumu sfēra. Šeit ir svarīgs gan noslēpums, gan meli (bet ne kļūda). Šeit ir svarīgs netaktiskums un apvainojums.»¹

Nevar izmainīt faktisko, fizisko pagātnes daļu, bet jēga, izteiksme, valoda var tikt mainīta. Kā atzīst M. Bahtins: «Nozīme nevar (un arī negrib) mainīt fiziskās, materiālās un citas parādības, tā nevar darboties kā materiāls spēks. Bet tai arī to nevajag: tā pati ir stiprāka par jebkādu spēku, jo maina notikumu un īstenības totālo jēgu, ne par matu nemainot to īsteno (esamības) sastāvu, viss paliek, kā bijis, tikai jēgu iegūst pavisam citu.»²

M. Bahtins runā par problēmām, kas ir aktuālas humanitāro zinātņu metodoloģijā: par personības iekšējo kodolu, dialogu, distanci, redzesloku (hermeneitika lieto jēdzienu «horizonts»), nozīmes neizsmeļamību un mainīgumu, vēsturisko pieredzi.

Cenšoties saprast kādu kultūras parādību tikai konkrēta laikmeta ietvaros, mēs nekad neaptversim tās jēgas neizsmeļamību. Mākslas darbi iziet ārpus sava laika robežām, tie dzīvo nākošajos gadsimtos, t. i., «lielajā laikā», turklāt bieži (izcili mākslas darbi — vienmēr) daudz intensīvāku un pilnīgāku dzīvi nekā savā laikmetā. Bet mākslas darbs nevar dzīvot nākošajos gadsimtos, ja tas sevī nav koncentrējis iepriekšējos gadsimtus. Ja tas raštos tikai kā mūsdienu parādība un neturpinātu pagātņi, nebūtu ar to cieši saistīts, tad tā nākotnes dzīve būtu visai problemātiska. Viss, kas pieder tikai pagātnei, mirst līdz ar to. Varam teikt, raksta Bahtins, ka ne Šekspīrs, ne viņa laikabiedri nepazīna to «lielo klasiķi» Šekspīru, kādu pazīst mūsu laikmets. Šekspīra darbos ietvertās nozīmju bagātības radās gadsimtu gaitā. Tās jau bija valodā un ne tikai literārajā, bet arī tādās tautas valodas slāņos, kas pirms Šekspīra literatūrā izmantoti netika. Šīs nozīmes bagātības glabāja daudzveidīgās sarunu formas, teatralie uzvedumi, tautas kultūra, izteikta dažādās mistērijās, farsos, sižetos, kuru saknes sniedzas ļoti tālu pagātnē. Šekspīrs, kā jebkurš mākslinieks, savus darbus veidoja nevis no nejaušiem faktiem, bet

¹ Бахтин М. Н. Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — С. 409, 410.

² Turpat. — 367. lpp.

no jēgpilnām formām. Darbos izteiktā jēga saista pagātņi un tagadni un ietiecas nākotnē.

Nevienu kultūru nevar uzskatīt par noslēgtu loku, par kaut ko pabeigtu un uz mūžiem pagājušu. Pat ja šī kultūra ir pārstājusi attīstīties (piemēram, seno maiju, acteku kultūras), tās parādības, priekšmeti ienāk mūsdienu kultūras aprītē un ir pakļauti interpretācijai. Katrā pagātnes kultūrā ir ietvertas ļoti lielas kultūras nozīmju bagātības, kas savulaik netika atklātas un apzinātas. M. Bahtins atgādina skolēnu joku, ka senie grieķi nav zinājuši par sevi pašu galveno, t. i., to, ka viņi ir senie grieķi.

Marksistiskie metodologi piekrīt uzskatam, ka ir nepareizi, mēģinot izprast svešu pagātnes kultūru, censties «pārcelties» tikai pagātnē, aizmirst savu laikmetu un savu nosacītību. Protams, ir nepieciešama zināma iejušanās laikmeta specifikā, taču uzskatīt to par vienīgo uzdevumu nevar. Citādi iznāk, ka mūsdienu pētnieks var uzrakstīt traktātu kāda pagātnes domātāja vietā un izdarīt to, ko nav izdarījis viņš. Bet izpratnei ir jābūt radošai. Tāda izpratne neatsakās no sevis, no savas vietas noteiktā laikā un situācijā. Jēga atklāj sevi, tikai satiekoties ar citu, svešu jēgu, starp tām rodas izpratnes dialogs, kurš pārvar laikmetu ierobežotību. Mēs uzdodam svešai kultūrai jaunus jautājumus, tādus jautājumus, kādus tā pati sev nekad netika uzdevusi. Mēs meklējam tajā atbildes uz mūs interesējošiem jautājumiem, un svešā kultūra atbild mums, atsedzot arvien jaunus aspektus, jēgas dziļumus... Bez saviem jautājumiem svešā pasaulē neko nevar saprast. Kultūru dialogā katra no pusēm saglabā savu veselumu un patstāvību, reizē savstarpēji bagātinoties un atklājot jaunas šķautnes. M. Bahtins savu apcerējumu par humanitāro zinātņu metodoloģiju noslēdz ar domu: «Nav nekā absolūti miruša: katrai nozīmei būs savi atdzimšanas svētki.»¹

Saprašanas teorijas metodoloģiskie pamati ir saistīti ar kultūras, vēstures, personības filozofiskajiem un zinātniskajiem pētījumiem. Turpretī daudzi mūsdienu Rietumu filozofijas pārstāvji humanitāro zinātņu metodoloģiju reducē tikai uz hermeneitiku. Hermeneitikas attiecības ar zinātņi tiek izprastas dažādi: vieni autori hermeneitikas saistību ar zināt-

¹ Бахтин М. Н. Эстетика словесного творчества. — С. 373.

niskām metodēm noliedz, otri (galvenokārt tie, kas aplūko hermeneitiku dabaszinātnēs) savukārt uzskata, ka tieši hermeneitika atklāj zinātnes dziļākos slāņus, trešie, pie kuriem pieder arī H. G. Gādamers, cenšas pamatot hermeneitiku par disciplīnu, kas nav tieši zinātniska, bet spēj atklāt patiesību. Citiem vārdiem runājot, pamatot to kā «savādāk zinātnisku». Krievu valodā pastāv jēdziens «инонаучные формы знания» (S. Averincevs).

H. G. Gādamers darba «Patiesība un metode» ievadā norāda, ka viņa uzdevums ir atklāt tādas patiesības meklēšanas pieredzi, kas veidojas tradicionālajai zinātnei nepieejamās sfērās. Izpratne, ko kopj gara zinātnes (V. Dilteja terminoloģija — *Aut.*), ir tuva tādiem pieredzes veidiem kā filozofiskā, mākslas un vēstures pieredze. Visās šajās sfērās parādās patiesība, ko var saukt par cilvēka dzīves patiesību.

Runa nav par patiesību kā par domas jeb atspoguļojuma atbilstību priekšmetam. Šādas patiesības izpratnes vienpusība jau skaidri pierādīta filozofiskajā literatūrā. Franču filozofs G. Marsels trāpīgi teicis: «Cilvēks var sevi upurēt patiesības vārdā, t. i., patiesību vērtēt augstāk par dzīvību. Tradicionālais patiesības interpretējums neko mums nevar paskaidrot. Būtu taču bezjēdzīgi teikt, ka kāds miris lietas un intelekta atbilstības dēļ.»¹

Cilvēka dzīves patiesībai jeb eksistenciālajai patiesībai ir savādāki raksturotājlīlumi nekā patiesībai, kas tiek iegūta teorētiskās izziņas procesā. Te patiešām zināšanām ir svarīgi saskanēt nevis ar lietu, atspoguļojamo priekšmetu, bet gan izteikt vērtību. Līdz ar to patiesība pārvēršas no tā sauktās «fakta patiesības» par «patiesību — vērtību». Kas ir šī objektīvā — faktu — patiesība? Ja mēs sakām, ka braucām ar vilcienu pulksten deviņos no rīta, un ja tiešām esam braukuši, tad tā ir patiesība. Tie būtu meli, ja mēs apgalvotu, ka esam braukuši deviņos vakarā. Taču kas mainīsies, ja runāsim patiesību? Fakti paliek tādi, kādi tie ir.

Eksistenciālā patiesība būtiski maina cilvēka dzīvi. Tā ir saistīta ar vērtīborientāciju, pasauluzskatu, kultūras un vēstures norisēm. «Kā var būt patiesība, ja nav augstākās norises!»² saķa austriešu rakstniece

¹ Marcel G. The Mystery of Being. — Chicago, 1964. — Vol. 1. — P. 71, 72.

² Bahmane I. Ceļš uz ezeru. — R., 1980. — 295. lpp.

I. Bahmane stāstā «Vildermūts». Eksistenciālistiskās koncepcijas noskaņā uzrakstītais darbs pauž cilvēka centienus nepastarpinātā veidā saistīties ar pasauli, dzirdēt tās balsi un pašam būt tās izteicējam, ļaut pasaulei runāt caur sevi un izteikt savu patiesību. Hermeneitika turpina izvērst eksistenciālistisko patiesības koncepciju, taču reizēm ar to uzsver vajadzību iegūt cilvēcisko — eksistenciālo patiesību ar racionāla pastarpinājuma, filozofijas, mākslas un kultūras vēstures palīdzību, ar metodiskiem līdzekļiem. Gādamers domā, ka parastās zinātniskās metodes nav pietiekamas, lai nonāktu pie patiesības. Tas it īpaši attiecas uz humanitārajām zinātnēm.

Tāpēc hermeneitika aicina izstrādāt īpašas — izpratnes — metodes, kā arī paplašināt zinātniskuma jēdzienu.

Ar metodes problēmām hermeneitikā nodarbojies itāļu jurists un hermeneitiķis Emīlio Beti. Viņa darbi izraisījuši lielu interesi visā pasaulē (Romā tie publicēti jau 50. gadu vidū). Taču var atzīmēt, ka rietumvācu hermeneitikas vispārējā orientācija atšķiras no Beti koncepcijas. Ja Gādamers paziņo, ka viņa hermeneitika ir daudz tuvāka Hēgelim nekā Šleiermaheram, tad Beti izstrādātajos hermeneitiskās metodes kanonos var saskatīt Šleiermahera ietekmi.

E. Beti raksta par četriem saprašanas kanoniem:

1) interpretācijā jāievēro hermeneitiskie mērogi (nepārkāpt robežas!); jēgpilnās formas jāinterpretē saskaņā ar to uzbūves likumsakarībām, īpatnībām, to sākotnējā mērogā un saskaņā ar autora ieceri;

2) totalitātes jeb veseluma kanons. Interpretācijai jānotiek, ievērojot jēgas kopsakarības, veselā un daļu savstarpējās attiecības;

3) izpratnes aktualitātes kanons, kas nozīmē interpretēt mūsdienu kontekstā;

4) jēgas atbilstības jeb jēgas adekvātuma kanons. Tas nozīmē, ka interpreta iekšējai noskaņai ir jāsaskan ar to ierosmi, kas nāk no objekta, jābūt rezonansei, sabalsojumam.

Hermeneitiku Beti attiecina galvenokārt uz gara zinātnēm. Pozīcijai, kuru hermeneitikā pārstāv Beti, raksturīga ievirze — radīt pēc iespējas pilnīgāku metodoloģisko principu sistēmu, lai varētu rekomendēt, kā iegūstama adekvāta izpratne. Ne visi hermeneitiķi ar to ir vienis prātis. Pēc E. Beti uzstāšanās diskusijā «Hermeneitika kā mūsdienu zinātnes ceļš»

(notika VFR) viņam tika vaicāts, vai hermeneitikas nostādne pastāv epistemoloģiskā (izziņas teorijas) jautājumā līmenī vai arī tā ir jāmeklē dziļākā dimensijā (kā to darījis M. Heidegers).

Metodologi atzīst pirmo variantu. Tie, kas grib izstrādāt hermeneitiku par universālu filozofisku mācību, — otro variantu. Pie pirmajiem pieder P. Hilens, E. Beti, metodologi izstrādā jautājumus par hermeneitikas aspektiem fizikā, par hermeneitiskajiem paņēmieniem klīniskajā psihiatrijā u. c. Otrās orientācijas pārstāvjus — H. G. Gādameru, E. Koretu, H. Kūnu u. c. apvieno Gādamera formulētā atziņa: filozofiskā hermeneitika nav zinātne, bet gan refleksija par zinātnes priekšnoteikumiem un robežām. Tāpēc tā pēta pirmszinātnisko pasaules pieredzi, ko izsaka izpratne kā cilvēka esamības pasaulē veids. No šīs izpratnes var atvasināt izpratni zinātnes sfērā. Taču, kā jau teikts iepriekšējās nodaļās, šādas orientācijas hermeneitiķi pievēršas galvenokārt izpratnei kā kultūras, vēstures un valodas izteicējai un daudz mazākā mērā aplūko to kā teorētiskās izziņas sastāvdaļu. Drīzāk pat otrādi: teorētiskajām zināšanām tiek pretstatītas praktiskās zināšanas. Hermeneitiķi pat lieto terminu «praktiskā filozofija», atsaucoties uz Aristoteli, kas ir runājis par praktisko zināšanu sfēru filozofijā. Praktiskās zināšanas nelīdzinās teorētiskajām, kuras izslēdz jebkuru nekontrolējamu vai neobjektīvu spriedumu (šajā gadījumā nav būtiski, ka arī teorētiskajās zināšanās mēdz iezagties subjektīvas atziņas un nepārbaudāmi secinājumi). Praktiskajam prātam un tehniskajai prasmei ir raksturīgas zināšanas. Tās izmantojamas tikai konkrētā situācijā, tās nosaka un vada darbību, rīcību, kā arī vienmēr ir situatīvas un konkrētas. Tāpēc Gādamers raksta par triju jēdzienu — izpratne—interpretācija—lietojums — vienotību.

Vēlēšanās akcentēt zināšanu praktisko raksturu ir saistīta ar racionālisma un scientisma kritiku XX gadsimtā. Hermeneitika, sekojot eksistenciālistu un Frankfurtes skolas teorētiķu izteiktajām domām par zinātnes kompetences sfēras nepamatotu paplašināšanu, atzīst, ka mūsu gadsimtā ir tendence panākt, lai katrs indivīds, risinot būtiskus sabiedriskus un personiskus jautājumus, izmantotu speciālistu ekspertu un zinātnes piedāvātās vispārīgās shēmas.

Taču šīs shēmas, kaut arī tās slēpjas aiz zinātniskuma maskas, bieži vien ir neobjektīvas, situācijai nepiemērotas un neatbilstošas. Indivīds, kas dod priekšroku konkrētajam gadījumam neatbilstošām teorētiskām atziņām, indivīds, kas pieņem bezpersoniskus lēmumus, neapzinoties savu vietu kultūrvēsturiskajā situācijā, dezorientē gan sevi, gan citus. Tas savukārt traucē komunikāciju, padara to neiespējamu. Hermeneitikas uzdevums ir atjaunot saprašanos, balstoties ne tikai uz zinātni, bet arī uz visdažādākajiem ārpuszinātniskajiem pasaules apgūšanas veidiem. Zinātniski tehniskais progress attīstītajās industriālajās valstīs atklāj nepieciešamību savienot racionālas, tehniski izmantojamas zināšanas ar praktisko «cilvēka pasaules» apzināšanos, pasaules saprašanu. Līdzās teorētiskajām zināšanām hermeneitika aicina novērtēt arī ikdienišķās apziņas, veselā saprāta lomu, valodas vēsturisko un saturisko bagātību, mākslas radošo brīvību un pagātnes tradīciju lielo ietekmi uz mūsdienu pasaulizpratnes veidošanos. Mācība par saprašanu nav tikai un vienīgi metodes, kanonu interpretācijas likuma mācība. Tā galvenokārt ir saruna par mūsdienu kultūras pretrunām, likteņiem un nākotni. Šajā aspektā tā mūsdienu lasītājam var kļūt par ceļu saprašanas labirintos.

NOBEIGUMS

Saprašana ir paradoksāls stāvoklis. Tā ir dziļi individuāla, personiska, bet ved uz pārpersonisko, vispārējo cilvēku saprašanos. Saprašana ir vienreizēja, konkrēta, bet prasa atkārtosanos. Tā balstās uz valodu, bet, kad domas tiek izteiktas, saprašana valodu atceļ, lai nonāktu pie domas. Saprašana vērsās uz tagadni un atrod tajā pagātņi. Kad tiek saprasta pagātne, tajā iemiesojas tagadne. Saprašana aptver veselo, pirms tiek izprastas daļas, un izprot daļas pirms veselā. Par saprašanas mācību var runāt kā par metodi, bet tā nav tikai metodes mācība. Saprašanai vajadzīgas zināšanas, bet tā neiztieks no zināšanām vien. Saprotot ne tikai uzzina, bet arī rada jēgu no jauna. Jēga ir daļēji atvērts un daļēji noslēgts veidojums. Atvērtība rada valodas neizsmeļamību un saprašanas daudzveidību; noslēgtība — saprašanas iespēju vispār.

Ceļš pa saprašanas labirinfiem ir tikpat paradoksāls kā pati izpratne. Un veiksmē — katra pašā rokās!

SATURS

Priekšvārda vietā	3
I nodaļa. Kultūra, cilvēks un saprašana	4
II nodaļa. Saprašana, izziņa, izskaidrojums	20
III nodaļa. Hermeneitiskā riņķa paradokss	40
IV nodaļa. Vēsture un saprašana	50
V nodaļa. Valoda un saprašana	64
VI nodaļa. Sabiedrība un cilvēku savstarpējā sa- prašanās	77
VII nodaļa. Vai kultūra var būt spēle?	93
VIII nodaļa. Saprašana, zinātne un metode	101
Nobeigums	110

МАЙЯ ХАРАЛДОВНА КУЛЭ

ПУТЬ

В ЛАБИРИНТАХ

ПОНИМАНИЯ

(Академия наук ЛатвССР, Институт философии и права)

Серия «Наука сегодня»

Издательство «Зинатне»

Рига 1989

На латышском языке

MAIJA KŪLE

CEĻŠ

SAPRAŠANAS

LABIRINTOS

Redaktore *V. Dzelzs*

Sērijas noformējuma autors *E. Griķis*

Mākslinieciskā redaktore *V. Pugačova*

Tehniskā redaktore *L. Demidova*

Korektore *B. Vārpa*

ИБ № 2909

Nodota salikšanai 1.02.89. Parakstīta iespiešanai 12.07.89. Formāts 84×100/32. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 3,5 fiz. iespiedl.; 5,46 uzsk. iespiedl.; 6,05 uzsk. kr. nov.; 6,44 izdevn. 1. Metiens 5000 eks. Pasūt. Nr. 209. Maksā 35 kap. Izdevniecība «Zinātne», 226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta ražošanas apvienībā «Poligrāfists», 226050 Rīgā, Gorkija ielā 6.

SABIEDRISKO
ZINĀTŅU
CIKLĀ

SĒRIJĀ

ZINĀTNE ŠODIEN

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307067557

IZNĀKUŠAS

T. Vilciņš
IZPĒTES OBJEKTS — ZINĀTNE

K. Lūsis
VĒSTURE UN VĒSTURES FILOZOFIJA

N. Līcis, V. Markovs
IZZIŅAS PARADOKSI

M. Šneps
MEDICĪNA SISTĒMTEHNIKAS SKATĪJUMĀ

J. Broks, I. Rozenvalde, E. Vēbers
DABA SABIEDRĪBĀ

J. Trušiņš
REKREALOĢIJA — ZINĀTNE PAR ATPŪTU

M. Budovskis
PERSONĪBAS UN SOCIĀLĀS VIDES
REZONANSE
MIKROELEKTRONIKA, INFORMĀTIKA,
BIOTEHNOLOĢIJA

A. Broks
SISTĒMAS AP MUMS UN MĒS SISTĒMĀS

V. Reņģe, K. Lūsis
PERSONĪBAS PSIHOLÓĢISKĀ STRUKTŪRA

IZNĀKS

V. Ivanovs
PĀRIS UN NEPĀRIS

V. Šteins
DZĪVOTŅU AINAVĢEOGRĀFIJA

35 k.

ZINĀTNE ŠODIEN

M. Kūle

CEĻŠ SAPRAŠANAS LABIRINTOS

Kā cilvēki saprot pasauli un viens otru? Vai valodas daudznozīmība sekmē saprašanos vai traucē to! Kā saprast senatni, svešas kultūras, kādas ir saprašanas un izziņas attiecības! Visi šie jautājumi ir hermeneitikas — mācības par saprašanu — uzmanības lokā. Autore parāda, ka ceļš pa saprašanas labirintiem ir paradokšāls: izpratne mijas ar neizpratni, saskarsme ar vientulību. Par ceļa rādītājiem šajā labirintā var kļūt: filozofijas atziņas par laiku, kultūru, vēsturi, valodu, personību un saskarsmi.

ISBN 5-7966-0325-6